

1942-ci il idi. Naxçıvanda idim. Dedilər ki, Hüseyn Cavidin oğlu burdadır. Onda onu əsgərlikdən buraxmışdılar Naxçıvana. Bir dəfə küçədə gələndə Ortoğrolu mənə göstərdilər. Əsgər geyimində idi, üzü çox solmuşdu, amma sifəti çox gözəl bir oğlan idi.

Heydər Əliyev

(1 9 1 9 - 1 9 4 3)

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

on iki cildə

*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
22 aprel 2010-cu il tarixli 112s saylı
sərəncamı ilə nəşr olunur*

Redaksiya heyəti:

Mahmud Kərimov (*sədr*)
Gülbəniz Babaxanlı
Aybəniz Əliyeva

Teymur Kərimli
Məhərrəm Qasımlı
Fəridə Quliyeva

Layihənin müəllifi və tərtibçi:

Gülbəniz Babaxanlı

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİYYƏT ABİDƏLƏRİ VƏ ƏRTOĞROL CAVİD

yeddinci cild

AZƏRBAYCAN
DASTANLARI VƏ
ƏRTOĞROL CAVİD

Tərtibçi:
Elmi redaktor:

Gülbəniz Babaxanlı
Teymur Kərimli

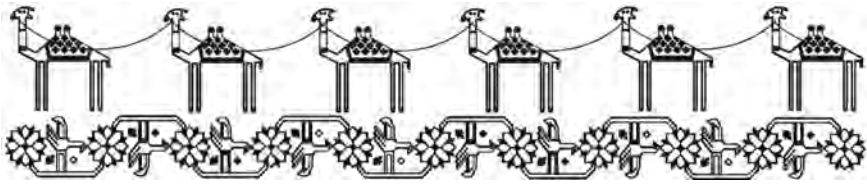
Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid.
On iki cildə. VII cild. Azərbaycan dastanları və Ərtoğrul Cavid.
Bakı: Çarşıoğlu, 2011. – 308 səh.

Bu cildə 1938-41-ci illərdə tarixi mövzuda olan Azərbaycan dastanları toplanmış və bu dastanlara Ə.Cavid tərəfindən yazılmış elmi rəylər verilmişdir.

Çap olunan materialların əlyazmaları Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin fondunda saxlanılır.

ISBN 978-9952-27-300-7

© Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi, 2011

TARİXİ MÖVZUDAKI NAĞILLARIMIZIN TƏDQİQATÇISI

Şifahi xalq ədəbiyyatı örnəklərinin əsas məziyyətini onların orijinal xüsusiyyətlərində görən Ərtoğrol Cavid, mövzu rəngarəngliyini, süjetin çoxşaxəliliyini də bu məziyyətlər sırasına daxil etməyi unutmamışdır. Bu cilddə dastanlarla yanaşı, nağılları da araşdıran gənc tədqiqatçı, özünü həqiqi mənada müxtəlif elm sahələrinin bilicisi kimi bir daha təsdiq etmişdir.

Dastanların giriş hissələrində standartlardan qaçmaq meylini dəqiq tutan folklorşünas alim, örnək üçün “Şah Baba və Pəri xanım”, eləcə də “Göyənikli Əhməd” dastanlarını göstərir. Birinci dastanın giriş hissəsində qəhrəmanın doğuluşunun və uşaqlığının təsvir edilmədən birbaşa bədii konfliktə müraciət edilməsi, ikincidə isə dastan qəhrəmanının nökrəçilik etdiyi xanın zülmünə qarşı etiraz səsinə ucaltması Ə. Cavidin diqqətini cəlb etmiş və bu xüsusiyyətlər, dastanların orijinallığını gücləndirən bədii vasitələr kimi qiymətləndirilmişdir. Konkret poetik detallar kimi, dastan qəhrəmanı Əhmədin qaçaq düşməsi, bulaq başında əmisini gözləyərkən 12 günlük yuxuya getməsi və s. nəzərə çatdırılaraq, onların elmi dəyəri verilmişdir. Bu dastanda “insanlığın mənfi simasını özündə toplayan Çuğul Semon” obrazının yüksək ümumiləşdirici gücünü xüsusi vurğulayan Ə. Cavid, təbii ki, dövrün təqzasına görə onun milli mənsubiyyəti barədə susmağa üstünlük vermişdir; halbuki, bunun, elə keçən yüzilliyin 30-cu illərində Azərbaycanda geniş vüsət almış və Ərtoğrolun sevimli babası dahi Hüseyn Cavidin də faciəli taleyində məşum rol oynamış erməni çuğulçuluğunun

simvolu olduğu indi hər kəsə gün kimi aydındır.

Sanki bu susqun qəzəbini sığortalamaq üçün başqa bir dastandakı (“İbrahim” dastanında) “Şəmil Cuhud” mənfi obrazını tədqiq edərkən, Ə. Cavid “internasionalizm” məsələlərindən bəhs açır və əslində real boyalarla təqdim edilmiş bu obrazın konkret bir millətə qarşı gənclərdə nifrət doğuracağından ehtiyatlandığını söyləyir. Ümumilikdə nağılın qüvvətli poetik cəhətlərə malik olduğunu vurğulayan gənc tədqiqatçı, dastanın çapa layiq olmadığını ürək ağrısı ilə qeyd etdikdən sonra, sanki son şansa əl ataraq yazmışdır: “Nağılın başqa tərəflərini atmamaq üçün bu obrazı dəyişmək olardı, lakin bu çox əziyyətli və ağır işdir.” Beləliklə, gözəl bir dastandakı mənfi obrazı dəyişməklə onu şikəst bir hala salmaq-dansa, Ə. Cavid yaşına uyğun olmayan uzaqgörənlik nümayiş etdirərək, onun çapını daha münasib dövrlərə qədər təxirə salmağa üstünlük vermiş və həmin fürsət məhz ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra gerçəkləşmişdir.

Bu cildə daxil olan folklor materiallarının böyük bir hissəsini də “İskəndər xalq yaradıcılığında” adlı qovluğa daxil olan və tarixi mövzulu nağıllarımız sırasına aid edilə biləcək nümunələr təşkil edir ki, müxtəlif söyləyicilərdən toplanmış həmin nümunələri “Nizaminin el variantları” adlandıran Paşa Cəfərova tutarlı elmi dəlillərlə etiraz edən Ərtoğrol Cavid, özünü həm də qədim Şərq və antik yunan tarixinin bilicisi kimi göstərmişdir. Görkəmli rus şərqşünası, böyük nizamişünas Y. E. Bertelsin tədqiqatlarına və başqa tarixi qaynaqlara söykənən Ə. Cavid belə bir doğru elmi qənaətə gəlmişdir ki: “...Heç kim deyə bilməz ki, bu nağılların yaranması səbəbi Nizaminin “İskəndərnamə”si olmuşdur... Şübhəsiz ki, Nizaminin əsərindən sonra İskəndər obrazı xalqa daha çox tanış oldu. Lakin folklordakı nağıllar (İskəndər haqda) səbəbini Nizaminin əsəri ilə bağlamaq əsassız fikirdir. Nağılların nə zaman yaranması bəlli deyildir.”

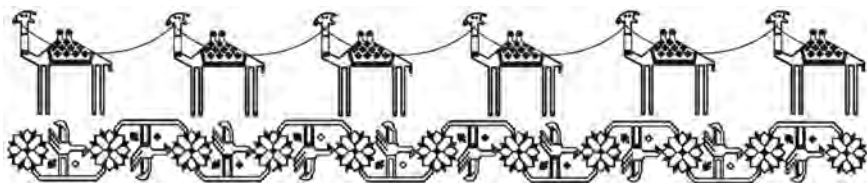
O da maraq doğurur ki, Ə. Cavidin bu məqalədə irəli sürdüyü təşəbbüs – Nizami əsərlərinin el variantlarının, eləcə də Ni-

zami haqda xalq və aşiq nəğmələrinin, Nizaminin İskəndər, Fərhad, Şirin və başqa obrazları haqqında xalq arasından toplanmış nağıl və əfsanələrin xüsusi bir toplu halında çap olunması az sonra dördcildlik bir nəşr halında işıq üzü görmüşdür.

Ə. Cavid, tədqiq etdiyi dastanlardakı xalq ruhunun ifadəsini bir də humanizmdə, təkcə insanlara qarşı deyil, həm də insana xidmət edən başqa canlılara qarşı ədalət hissində və bunun da qarşılığı kimi, həmin canlıların insanlara sədaqət və məhəbbətinin tərənnümündə görür. Xüsusi halda, dastanlarda və nağıllarda öz əksini tapmış at və it kimi nəcib ev heyvanlarının insana sədaqətinin bədii tərənnümü yüksək qiymətləndirilir, hətta qəhrəmanın tilsimli doğuluşu zamanı alma verən dərviş, bu meyvənin qabıqlarını ata verməyi tapşırır ki, bu vasitə ilə də gələcək qəhrəmanın atı dünyaya gəlir. Bu motivin təkcə Azərbaycan folklorunda deyil, eləcə də dünya folklorunda və ədəbiyyatında geniş yayıldığını qeyd edən Ə. Cavid, örnək kimi məşhur amerikan yazıçısı Cek Londonun da adını çəkmişdir.

Serianın əvvəlki nəşrlərindən də istedadlı bir dilçi kimi tanıdığımız Ərtoğrol Cavid, əvvəlki cildlərdə olduğu kimi, bu cilddəki araşdırmalarında da dastan və nağılların leksikasının, fonetikasının, morfologiya və sintaksisinin incələnməsi fəaliyyətini davam etdirərək bir sıra maraqlı nəticələr əldə edə bilmişdir. Zənnimizcə, bu cilddəki araşdırmalar da öz elmi əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Gülbəniz Babaxanlı

Ərtoğrol Cavid

XƏLİLOV AĞAYAR XƏLİL OĞLUNUN SÖYLƏDİYİ “GÖYƏNİKLİ ƏHMƏD” NAĞILI HAQDA

OLKLORUN böyük hissəsini təşkil edən sevgi teması “Göyənikli Əhməd” nağlında da əsas yer tutur.

Başqalarında standart qəlib halını alan bu tema burada çox rəngarəngdir.

Əksər nağıllar məşuqun uşaxlığını təsvirdən sonra, yazır ki, yuxuda ağası badə verdi.

Bəzi nağıllarda isə məşuqun uşaxlığı verilmir, onun əvəzinə yeni motiv əks edilir. Məsələn: aşx Əhməd Qafarovun söylədiyi “Şah Baba və Pəri xanım” nağlında belə verilir.

Şah Mirzənin iki oğlu var: Əli (arvadı gətirən) və Şah Baba (doğma oğlu). Şah Mirzə ölürkən şahlığı Əliyə vəsiyyət edir. Şah Baba intiqam məqsədi ilə dağlara qaçır. Tufanda yoldaşları məhv olur. Özü yatır və yuxuda ağasını görür.

Hadisənin sonrakı inkişafı yenə başqa nağıllara oxşayur.

Yenə bəzi nağıllar var ki, başlanğıc müxtəlif olur. “Göyənikli Əhməd” nağılının hər hissəsində bu yenilik vardır. “Göyənikli Əhməd” nağılının başlanğıcı bir də ona görə qiymətlidir ki, burada sinfi duyğu, ziddiyyət təsvir olunmuş!

Əhməd İsmayıl xanın növəridir. Xanın ağır davranışına, zülmünə dözmüyüb, onu öldürür və qaçaqçılıx edir. O, meşələrdə

ac qalır. Çörək yemək üçün əmisi Namazgilə gəlir. Namaz məsləhət görür ki, Əhməd kəndin kənarındakı bulaqda gözləsin, özü çörək aparar. Namaz gedirkən görür ki, Əhməd yatmışdır, onu atın tərkinə mindirib kənddən uzaqlaşdırır.

Əhməd ancaq 12 gün sonra ayılır. Ağası Yamən xanımı ona buta verib. Bu tipli başlanğıc başqalarında yoxdur. Hadisələrin inkişafında oxucu nə olacağını təyin edə bilmir, çox çətinlik çəkir. Bunun səbəbi nağılın originallığıdır. Oxucu təyin etmək istərkən (hadisə gedişini) yanılır. Məs:

Əhməd əmisi Namazla bir şəhərə çatırlar. Qəribləri xoş qarşılayan Mürsəl xanın evinə girdikdə görürlər ki, bir adam yatmış və başının üstündə bir saz asılmış. Oxucu elə zənn edir ki, bu aşız yoldan keçənləri bağlayır. İndi Əhmədin də sazın alacax, lakin belə olmur.

Bir çox yerdə oxucu gözləmədiyi hadisələri oxuyur.

Yamən xanımın rədd etdiyi əmisi oğlu Ziyad xan yolu kəsib, Yamən xanımı sevənləri məhv edir. Ziyadın qısqanclıqdan doğan bu hərəkəti çox realdır.

Əhməd bu əhvalatı bilir, o düşünür ki, oxuyurkən Yamən xanımın adını çəkməsin.

Oxucu əmin olur ki, heç bir şey olmaz. Lakin Əhməd istəməz Yamən xanımın adını çəkir. Başqa nağıllara oxşar cəhət yalnız Çuğul Semon və qızı Çin qaravaşdır. İnsanlığın mənfi xüsusiyyətləri bunların simasında toplanmış.

Qızın atası Əmir şah nə qədər rəzil əks edilmişsə, əks xarakter olaraq haqqı sevən Kamiran şah da müsbət əks edilib. Kamiran şahın qızı Xuraman da qəhrəmandır. Folklorda qəhrəman qız, qəhrəman qadın obrazları vardır (Həcər xanım).

Hər tərəfdən əli üzölmüş Əhmədə yardım üçün, Xuraman atasından icazə alıb, qoşunla Buxara şəhərinə hücum edir və Yamən xanımı alıb Əhmədə verir.

Nağılda Əmir şah sarayı ilə Kamiran şah səltənəti, onun qızı qarşılaşdırılmışdır. Biri mənfi, digəri müsbət səltənət kimi verilib və təsadüfi deyil ki, müsbət səltənət digərinə üstün gəlir.

Bəlli oldu ki, nağılda dönməz bir originallıq vardır.

Qramatika etibarı ilə böyük fərq yoxdur. Nəzəri cəlb edən xalq ifadə formaları, ifadə təmizliyidir. Məs:

“...bu qız Buxara şəhərində Əzim şahın qızı Yamən xanımdır. Onu sənə puta, səni ona duta verdim”.

“Əhməd əmisinin sözüünə bəvər edib gedib həman bulax üstündə...”

“bəvər etmək” sözə baxmaq mənasında işlənir.

“ ...

İnanmıram Mələk, yar gələ bizə,
Mənim qara baxtım oyandımı ola”.

Sual forma feillərdən sonra “ola” kəlməsi işlənməsi ancaq folklora aiddir. Bəzən elə cümlələrə rast gəlinir ki, oxucunu düşündürməyə məcbur edir. Məs:

“... həman bulax üstündə başının altda bir daş qoyaraq yatır. Göz evi örtülü, könül evi açıx onu qəflət yuxusu tutur.”

“Qəmgin könül yenə qalxdı şad oldu,
Sallanıbnan bir cəvandı bu gələn.
Qəm leşkəri könlüm etmiş virana,
Elə bildim Tükəzzibandı bu gələn”.

Əvvəla ikinci misrada “ıban”, “ibən”, “uban”, “übən” bağlama feil formasının şəkilçilərinin yeni forması “ıbnan” vardır.

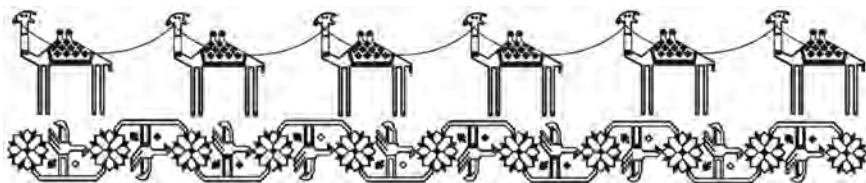
İkinci, “qəm leşkəri” ifadəsi çox qüvvətli söylənmiş. Klassik ədəbiyyatda bunun “qəm karvanı” forması vardır. (məs: Füzulidə).

Bu kimi qüvvətli ifadələr yenə vardır.

“Qəmdən libas geydim, hicrandan börk”. İfadənin qüvvətli, təmiz, təbii olmasını isbat üçün bir çox misallar gətirmək olar.

Aşıx Ağayar Xəlil oğlu Xəlilovun söylədiyi “Göyənikli Əhməd” nağılı cüzi işlənmədən sonra çapa tam hüquqludur. Bu nağılı tərcümə etmək də olar.

27.01.1940

GÖYƏNİKLİ ƏHMƏD

Söylədi: *Xəlilov Ağayar Xəlil oğlu*
Göyçə rayonu Zot kəndi
09.02.1938

Ağayar Xəlil oğlu Xəlilovun haqqında

Ağayar Xəlil oğlu Xəlilov 1900-cü ildə Göyçə rayonunun Zot kəntində anadan olmuşdur. On bir il aşıx Ələsgərin şayiirdi olub, sonra sərbəst olaraq iyirmi il aşıxlıq etmişdir. O, həm aşıx həm də yaradıcıdır. “Göyənikli Əhməd” nağılını İnkədağlı aşıx Qəhrəmandan “Məsim”i isə aşıx Ələsgərdən öyrənmişdir.

ULLUĞUNUZA kimdən söyləyim? Göyənikli Əhməddən. Göyənikli Əhməd İsmayıl xan adlı bir bəyə nöker idi. Günlərin bir günündə Əhmədi bəy iş üstündə çox döyür, bu alçaxlığa Əhməd dözməyib bəyi öldürüb, qaçax düşür. Bir-iki gün Əhməd ac yalavac çöllərdə dolanıb bir arada evlərinə gəlir ki, bir az çörək ələ keçirsin. Əhmədin əmisi Namaz onun yanına gəlib deyir ki:

– Əhməd, bu saat sənin gəlməyini eşidib bizi külli kuf edər-lər, yaxşı olar ki, sən çölə çıxıb, “Göy təpə” başındakı bulaqda gözlə, mən sənə çörək gətirərəm.

Əhməd əmisinin sözünə bəvər edib gedib həman bulax üstündə başının altına bir daş qoyaraq yatır. Göz evi örtülü, gönül

evi açıx onu qəflət yuxusu tutur. Əhmədin üstünə yelin ləngəri, ərşin sutunu, mərdin diləyi, namərdin gözünün xəncəri yəni ağası Heydəri korrar yetirir.

– Oğlum, nə yatmısan gözünü aç, al bu camı nuş eylə!” – deyərək Əhmədə bir badə təklif etdi.

Əhməd gözünü açıb, deyir:

– Ağ, o cam biz bəndələrə haramdır.

– Oğlum, bu cam o camdan deyil. Bu cam Yusifi Züleyxaya, Şirini Fərhada, Leylini Məcnuna yetirən camlardandır.

Əhməd camı alıb içən kimi:

– Yandım ay ağ, mənə bir təsəlli – deyir yerindən qalxır.

Ağası iki barmağı arasından ona bir nazənin sənəm, fəriştei kindar, ürək basan, sərfə kəsən, gəl məni gör dərdimdən öl, anrıdan getmə, bəridən gəlmə, köksünü ötür orda dur qız göstərib, deyir:

– Oğlum, bu qız Buxara şəhərində Əzim şahın qızı Yamən xanımdır. Onu sənə puta, səni ona duta verdim, üz görüb ilticalıq eləmə, harda dara düşsən məni yadına sal! – Deyib qeyb olur.

Namaz bir xurcun çörək götürüb, bulağın üstə gəlir görür ki, Əhmədin halı hal deyil nə qədər qışqırdısa da Əhməd oyanmadı. Onun düşmən əlinə keçməsindən qorxub Əhmədi atının tərəkinə alıb həmin kəntdən çıxartmaqda olsun, Əhməd bir qədər vaxtdan sonra ayılıb əmisindən soruşur ki, əmi, məni haraya aparırsan?

Namaz cavab verir ki:

– Əhməd, sən bu gün on iki gündür ac, susuz bihuşsan, söylə görüm sənə nə bədbəxtlik üz verib?

Əhməd götürür görək nə deyir:

“Qaraçı” havasında

Yatmışdım üstümə gəldi ərənlər,
Muradımı verdi bir Ərəb atdı.

Bir neçəsinin mətləbini verənlər,
Muradımı verdi bir Ərəb atdı.

Ağalar ağası, şahların xası,
Silinsin qalması könlümün pası.
Düldülün sahibi Qənbər ağası,
Muradımı verdi bir Ərəb atdı.

Yarım geyinibdi yaşılı, alı,
Bilməm nə sövdədi yarın xiyalı.
Əhməd, sən neyləyirsən dünyada malı,
Muradımı verdi bir Ərəb atdı.

Namaz bu sözlərə təəccüb edib deyir:

- Əhməd, nə sayır-bayır danışırısan mən sənənin danışığından
heç baş tapmıram.
- Əmi, indiki baş tapmırsan dalına qulax ver anlaşılsın:

“El” havasında

Hicran tüccarıyam qəm şikəstəsi,
Lələ¹ vallah meylim canana düşmüş.
Cəvahir matahımdı, ahızar xridarım,
Bu günəş konluma sayanə düşmüş.

Alır Namaz:

Qohum qardaş qaldı ahızarda,
Getmə Əhməd, biz vətəndən olmayaq.
Qorxum budur qalax qürbət diyarda,
Getmə Əhməd, biz vətəndən olmayaq.

¹ Lələ – əmisi Namaza deyir.

Əhməd:

Araşqın sərində tel qabağında,
Gülabatın qotaz zülf ayağında.
Ənbər əfşan kimi sağı solunda,
Dağılan telləri hər yanə düşmüş.

Lələsi:

Əzəldən xan idin bizim ellərə,
Tifilkən fələk saldı çöllərə.
Lələ Kərəm kimi yaldan yallara,
Getmə Əhməd, biz vətəndən olmayaq.

Əhməd:

Əhməd deyər mən çəkərəm naləmi,
Bir ah çəksəm ahım tutar aləmi.
Çərxi fələk tərsə çaldı qələmi,
Lələ vallah, meylim cananə düşmüş.

Namaz:

Qəm mənə dərya, heç olmaz dayaz,
Canımı yolunda qoymuşam niyaz.
Sənə qurban olsun şikəstə Namaz,
Getmə Əhməd, biz vətəndən olmayaq.

Böyləliklə Əhməd sözündə möhkəm duraraq, yoluna davam edir. O qədər gedirlər ki, bir şəhərə çıxırlar. Şəhərə yetirəndə görürlər ki, bir ağ evin qarşısında bir taya ələf vurulub bir neçə nəfər atçılar da öz atlarını yedirdirlər.

Bunlar da atlarını yemləməyə icazə istədikdə cavab alırlar

ki, həman ev Mürsəl xanın evi-qəriblər düşərgəhıdır, hər kəs istəsə atlarını yemləyə bilərlər, özləri də mənzilə buyura bilərlər.

Bunlar atlarını yemləyib içəri daxil olduqda görürlər ki, otaqda bir nəfər yatıb. Başının üstündə bir saz asılıb. Namaz qardaşı oğlunu himlə başa salıb dedi:

– Qardaşoğlu bu yatan adam yəqin aşıxdır, oyanıb səni imtahan etsə cavab verə biləcəksənmi?

– Cavab verə bilməyən də çöllərə düşərm.

Bu sual-cəvabı ev yeyəsi Mürsəl xan eşidib yuxudan ayılır. Divardan sazını alıb zilini zil, bəmini bəm döşündə müstəkəm edib, başlayır bunlardan sorğu-suval etməyə. Görək nə deyir:

“İrəvan Şəririsi” havasında

Səndən xəbər alım, ay cəvan aşix,
Hardan gəlib nə diyara gedirsən.
Sərində ağıldı şirin zəbanın,
Vətəninədən ol avara gedirsən.

Əhməd:

Şəmsəddin elindən düşmüşəm çölə,
Yönüm düşüb Buxaraya gedirəm.
Ağamın əlindən içmişəm bada,
Dərdim üçün bir çaraya gedirəm.

Alır Mürsəl xan:

Eşqin pyalasına dolhadoldasan,
Seryaqıflar durub sağ solda sən.
Yovmül-ərəsətdə hansı dindəsen,
Bulunmaz dərdinə çarə gedirsən.

Əhməd:

Qədir Allah laşərikdi, laməkan,
Dilimdə əzbərdi otuz cüz Quran.
Məsəbim Sadıqdı, Şahım Xorasan,
Səcdə qılıb o bərayə gedirəm.

Mürsəl xan:

Dəhanından çəkdi o ilqarını,
Bəyənmişəm sənə xoş güftarını.
Mürsəl xanam bildim ahı zarını,
Qaralar geymişən yarə gedirsən.

Əhməd:

Vaqiədə bir nişanə eylədim,
Canımı yolunda qurban eylədim.
Mən Əhmədəm sirrim xarə söylədim,
Yamən kimi fəqərayə gedirəm.

Deyiş tamam olan kimi Mürsəl xan Əhmədi fikrindən daşındırmaq məqsədilə dedi:

– Gəl, oğlan, sən bu daşı ətəyindən tök. Yamən xanım dediyin Buxarada Əzim şahın qızıdır. O qızı öz əmisi oğlu Ziyad istəmişdir, əmma atası verməmişdir. Ona görə də Ziyad indi həramiliklə məşğul olub o qıza yeyə duranları izləyir.

Əhməd Mürsəl xana cavab verdi ki:

– Xan təsəddiyn olum ölmək var dönmək yoxdur. Əyər mənə yaxşılıq etmək fikrində isəniz gəl, mənə bir səlamət yol göstər ki, Ziyad həramiyə rast gəlməyim.

Mürsəl xan Əhmədi bir qorxusuz yolla müşayət etdirsə də, lakin yolda bunları boran çovqun tutur, yolu azırlar. Nihayət gə-

lib Ziyad həramının dəstəsinə düçar olurlar. Ziyad həramı aşırı gəldiyini görüb:

– Yanşax, yanşax, bir qaç kəlmə yanşa dinləyim! – deyər Əhməd yanına çağırırdıqda Namaz Əhməd qandırdı ki, bu adam yəqin Ziyad həramı olacaxdır, oxuyarkən Yamən xanımın adını çəkməsin.

Əhməd alır görək nə deyir:

“Təcnis” havasında

Əvvəl başdan zühür olanda anadan,
Şükür olsun müsəlmanə düşmüşəm.
Qəflətdə ayrıldım telli Sonadan,
Gözümü açıb dil əfqanə düşmüşəm.

Əcayib qoğadadı bəlalı sərim,
Yetirsin dadıma Sultanı Kərim.
Şan oldu bədənim, cismi göhərim,
Pərvanəyəm yana-yana düşmüşəm.

Bu namə yetirdi ikram tutannan,
Əşqin camı tərək eylədi vətənnən.
Mən Əhmədəm soruşuram yetənnən,
Yamən deyib biyabanə düşmüşəm.

Yamən adını eşidən kimi Ziyad həramı əmr verdi ki, aşığın boynu vurulsun.

Cəllad, Əhmədin başı üstə hazır olduqda Əhməd təvəqqi elədi ki, üç xanə söz deyib lələsini geri göndərsin sonra öldürə bilərlər.

Ziyad həramı icazə verdikdən sonra Əhməd götürür:

“Yamıx kərəmi” havasında

Lələ, gedər olsan bizim ellərə,
Şərh elə dərdimi ellər ağlasın.
Əcayib kəm taleyim, baxtım virana,
Yetirsən ümmanə sellər ağlasın.

Əvvəldən mayıl idim o yaşıl başa,
Mahı münəvvərə, xalı həbəşə.
Çünkü əlim yetmədi qohum-qardaşa,
Mənim üçün dərdi dillər ağlasın.

Namaz burada Əhmədə tapşırır ki o, Ziyad həramıya yalvarsın bəlkə rəhm edib buraxa.

Alır Əhməd:

Mən Əhmədəm yara qurban canımı,
Buyur cəlladdara töksün qanımı.
İndi ki görmürəm Yamən xanımı,
Boş qalan budaqlar, dağlar ağlasın.

Belə dedikdə Ziyad həramı qəzəbnak olub yenə də cəllada əmr etdi ki, Əhmədin boynunu vursun, əmma Əhməd aman istəyib məktubu qatdayır və əmisinə verib yola salır, üç xanə söz deməyə bir də icazə alır görək nə deyəcək!

“Şirvani kərəmisi” havasında

Təqsirimi əfv qıl, Ziyad həramı,
Əvvəl məni o mövlayə baxışla.
Ərşin üzündə lövləkə lövla,
Lima xələfktül əfləkə baxışla!

Abad olmaz səqirlərə toxunan,
Hücum çəkər ol xeybərə toxunan.
Ayəyi Əzimdi ol quranda oxunan,
İza ləylətül qədrakə baxışla.

Vaqiədə göstərdi oldu mənə yar,
Müşküli guşəsən qədirül-qəfadar.
Məgər gözü yolda bir mətləbim var,
Mən Əhmədəm, Fatiməil Zəhrayə baxışla.

Ziyad həramının hirsini bir az yatır, deyir:

– Aparın bu yaşağı bir meşəlikdə öldürün ki, mənim gözüm onun qanını görməsin.

Cəlladlar isə bunu bir meşəliyə aparıb, belə məsləhət görürlər ki, onu öldürməsinlər, yazıqdır. Odur ki, Əhmədin şah damarından bir qədər qan buraxıb köynəyini o qana bulayıb özünü Allah yoluna azad edirlər ki, Ziyad həramı inanmasa, göstərsinlər. Əhməd cəlladlara xeyir dua edə-edə gəlib çıxır bir bulax başına.

Əhməd bulax başında qalmalı olsun, sizə xəbər verim Namazdan. Namaz evinə çatıb Əhmədin arvadı Tükəzzibana ərinin ölüm xəbərini verir. Tükəzziban bu xəbəri eşitcək götürür görək nə deyir:

“Şirvanı kərəmisi” havasında

Qızdar, mənə bir təsəlli verəsiniz,
Görək qanlı fələk yara neylədi.
Sanasan ki, dünya tar-mar oldu,
Xəzan düşdü gülzarə neylədi.

Namı pərvərdigar bizəban damad,
Çıraq əşq əhlinə heç verməz murad.
Vərəm lillahi yürüdən zülmən lillibad,
Çıxartmadı bir kənarə neylədi.

Tükəzzibanam mən də gəldim amana,
Görüm rücah olsun yaman yamana.
Axdı eynim yaşı¹ döndü ümməna,
Mən olmuşam bəxti qara neyləyim.

Tükəzban ahı zarda qalmaqda olsun, ərz edim Yamən xanımdan. Yamən xanımın Xoca bəzirgan adlı bir sövdagəri var idi. Yamən xanım bir gün Xoca bəzirganı yanına çağırıb ona tapşırırdı ki, harada Əhməd adlı, yeri Göyənikli, yüzündə həbəşi xal olan aşx görərsənsə mənim yanına gətirərsən.

Bəzirgan mültəfit² olub Əhmədi soraxlaşmaqda ikən, Ziyad həramı olan diyarə çıxır orada bir gül qəflə qatırın yüklərini açıb istirahətə məşğul olur və nökerini isə çay üçün su gətirməyə bulağa göndərir.

Nöker su axtara-axtara gəlib çıxır həmin Əhməd olan bulağa və bulağda Əhmədlə uzun-uzadı söhbətə məşğul olub haçandan haçana su doldurub ağasının düşərgahına gəlir. Xoca bəzirgan soruşur ki:

– Ədə, niyə belə gecikdin?

– Ağa, bulax başında bir aşx var idi, başım onunla söhbətə qarışmışdı, ona görə gecikdim.

Bəzirgan:

– Bəs niyə onu bura çağırmadın – deyib özünü yetirir bulağa və Əhmədi orada görüb, – ay oğlan, haralısan deyərək suval edir.

Əhməd alır görək özünü necə tanıtacaq:

“Dilqəm” havasında

Əslim Göyənikli Şəmsəddin³ elli,
Qəm məni salıbdı buraya, dağlar.

¹ eynim yaşı – gözüm yaşı

² mültəfit – iltifat edən

³ Şəmsəddin eli – Göyçə mahalında yer adı

Hər biri bir yerdən kəsib yolumu,
Pilləkan düşübdü arayə dağlar.

Qaşları yaqutdu, kipriyi almas,
Haramnan oxlasa yaram sağalmaz.
Yüz min loğman gəlsə dərdim bilməz,
Şahı mərdan yetsin çarayə, dağlar.

Tülək tərən ovun almaz bu sardan,
Dəli könlüm əl götürməz dilbərdən.
Səbəb nədi Əhməd ayrıldı yardan,
Onunçün batıbdı qaraya dağlar.

Qoca bəzircan Əhmədin Yamən xanım deyən oğlan olma-
sını yəqin edib deyir:

“Sarı torpaq” havasında

Çox da qəm çəkib, qəm etmə oğul,
Vallah səni yarə yetirrəm.
Dağıdaram malımı gənci Xəzanə,
Ala gözlü o dilbəre yetirrəm.

Üstümüzdə duran Cəlili Cəbbar,
Yetişsin dadına Xanı Şahsuvar.
Sənnən keçirdirəm, oğul, bir ilqar,
Qəsəm olsun imamlara, yetirrəm.

Xoca bəzircanam elim Şirazi,
Leyli nahar¹ gəlir onun avazı.
Buxarada Əzim şahın o qızı,
Adı Yamən, o dilbəre yetirrəm.

¹ Leyli nahar – gecə-gündüz

Böyləliklə Xoca bəzirgan Əhmədi götürüb, öz qafiləsinə aparır, oradan da yükləri yükləyib yola düşürlər Buxaraya tərəf. Bunlar az gedib, çox gedib özlərini yetirirlər Lil çayına. Lil çayına çatcaq, karvan gəmilərə düşürülüb su ilə getməyə başlayırlar. Bu minval ilə gəmi altı aya tufana düşüb bir tərəfə çıxa bilmir. Nəhayət gəmiçi məsələni bu cür həll etməli olur. Deyir:

– Yəqin mənim gəmidə bir günahkar adam var, yoxsa bu qədər mən gəmiçilik etmişəm, belə tufana düşdüyüm olmamışdı.

Odur ki, gəmiçi günahkar adamı tapmaq və onu dənizə tullamaq məqsədilə – “miniklərdən kim birinci dəfə dərya ilə səfərə çıxır?” – deyər sual edir. Əhməd mənəm dedikdə, gəmiçi:

– Bizim bu fəlakətə düşər olmağımıza səbəb bircə sənsən. Biz səni dəryaya tullamayınca bu bəladan xilas ola bilməyəcəyik”.

– Bu dəbəng üzr¹ qarşısında Əhməd deyir:

“Rəng” havasında

Daməndə² qalanda çağırram səni,
Yetir sən dadıma badı muradı.
Ay ağalar, mənim fərmannı başım,
Buyur sən üstümə badı muradı.

Mən qurbanam Yamən kimi şəxsə,
Könül yaxın olar mənzil irəqsə.
Kəbəyi beytullah məşədi rəxsə,
Qədir Allah, özün eylə imdadı!

Vaqiədə gördüm oldum təbərrük,
Qəmdən libas geydim hicrandan bürk.
Özü birdi adı min bir, laşərik,
Hər baladan xilas eylə Əhmədi.

¹ Dəbəng üzr – axmaq, bəhanə

² Daməndə – ümitsiz, köməksiz, naçar

Söz tamam olan kimi gəmi yol tapıb sahilə çıxır. Xoca bəzirgan Əhmədi Buxaraya çatdırıb Yamən xanımın qəsriini ona nişan verib deyir:

– Oğul Əhməd, bax həmin imarətdə Yamən xanım olur, di get sevgilinə çat!

Özü isə yaxın getməyib qorxur ki, bəlkə işin üstü açıla, qızın atasının qəzəbinə düşər ola.

Yamən xanım, bəzirgana tapşırən kimi, Əhmədin nişanlarını öz qaravaşlarına da söyləmişdi ki, rast gələrsə onun yanına gətirsinlər.

Qaravaşlardan biri Əhmədi qəsrin qabağında görüb adını soruşur. Onun adı Əhməd olduğunu bilincə xanımının yanına dəvət edir.

Əhməd isə cəm-xəm edərək:

– Siz nəsildən bir yeyib beş görmüşəm, mən ora gəlməyəm – deyib naz edir.

Oğlanın cavabını Yamənə yetirdikdə Yamən əmr verir ki, onu döyə-döyə gətirsinlər. Qaravaş şu çubuqla bir də gəldikdə, Əhməd məsələni anlayıb, Yamən xanımın otağına ayaq aldı. Əhməd qızın qəsrinə daxil olduqda Yamən xanımla balkonda üzləşir. Yamən xanım Əhmədi görüb:

– Niyə belə gecikdin? – deyərək, başladı naz satmağa.

Əhməd isə gecikməsinə səbəb olan sərgüzəştlərini belə nəql etməyə başladı:

“Abbas şikəstəsi” havasında

Yatmışdım üstümə gəldi ərənlər,
Qənbərin dəstində badə dolandı.
Yetişmədi üstümə vaxtə vuranlar,
Onun üçün can sövdada dolandı.

Durdu qəm karvanı bizə yerişə,
Dad gərdi¹ mədid verən hər işə.
Mürsəl xan da vacibatdan soruşa,
Zabanıma ol Şəhzada dolandı.

Mənim üçün nə behiştin adamı,
O soruşdu mən söylədim putamı.
Cəllada “vur” dedi Ziyad həramı,
Mürqi rufum ol qübadə dolandı.

Yamən xanım onun sözünü kəsərək, bəs necə oldu ki, Ziyad həramı səni sağ buraxdı?

Əhməd:

Əhməd sədəqədi canfəşanına,
Amanət eylədim bəzirganına.
Mane oldu çıxartmadı gəştək yanına,
Altı ay da o dəryada dolandım.

Yamən xanım Xoca bəzirganı çağırıb, altı ay dərya üzərində qalıb qalmamalarını soruşdu. Bəzirgan başı:

– Bəli düzdür xanım, – dedikdə qız ağuşunu açıb ac dəvə qanqala soxulan kimi oğlanı öpüb yalamağa başlayır və götürür özünün xüsusi otağına. Əhməd bu gündən etibarən qızla bir otaqda yaşamaqda, kefdə-damaqda idi, əmma bir gün çuqul Semonun qızı – çin qaravaş Əhmədi qızla bir rəxtixabada² görüb, xəbərə qaçmaq istədikdə Yamən xanım xəbər tutub qaravaşı ətəgləyir və ona çoxlu pul verib and içdirir ki, bu sirri bir yanda danışmasın.

Çin qaravaş Yamən xanımı əmin edir ki, heç kəsə sirri deməyəcək, əmma xanım verən pulları saxlamaq üçün atasına vərəkən çuqul Semon:

¹ gərd – dərd

² Rəxtixaba – yorğan-döşək, yataq

– Bu qədər pul haradan sənin əlinə keçmişdir? – deyərək sual edir. Çın qaravaş isə məsələni olduğu kimi atasına nəql edir. Çuqul Semon bu sözləri eşitcək əhvalatı Əziz şahə bildirir. Şah mirqəzəblərini¹ göndərüb, qızını çağırır və onunla bir otaqda yatan oğlanı ələ verməsini tələb edir.

Yamən cavab verir ki:

– Ata, sənin keyfin istədikdə çalğıcılar gətirtdirib çaldırub oxutmursanmı niyə mənim bir aşx oxutmağa ixtiyarım olmasın?” – deyib Əhmədin yerini bildirir. Şah Əhmədi gətirdib öldürmək istədikdə Əhməd aman istəyib alır:

“Qaraçı” havasında

A bimürüvvət, a biinsaf, a zalım,
Yaxşı dostə yalan satmaq olarmı?
İnsafı unudub, dini tərgitib,
Namusu, qiryəti atmaq olarmı?

Hər iyidin könlündən keçər paşalıq,
Necə aslan gəzər yalnız meşəlik.
Şeytana qohumluq qurda aşnalıq,
İlanın qoynunda yatmaq olarmı?

Mən Əhmədəm könlüm eləməz tələb,
Məndə əlac yoxdur fələkdə insaf.
Sümükdən şiş gördüm polatdan kəbab,
Uydurub bir-birinə taxmaq olarmı?

Əhmədi, Əzim şah öz vilayətindən sürgün buyurur. Yamən isə atasının bu fərmanına için-için ağlayıb deyir:

¹ Mirqəzəblər – cəlladlar

“Naxicəvanı” havasında

Cəllad, balam, qoymaz yetək murada,
Yarəb bu sövdalar ayandımı ola.
İnanmıram, Mələk, yar gələ bizə,
Mənim qara baxtım oyandımı ola.

Dərsimi təklədim “əlif”də “bey”də,
Bu müşküllü dərdimə kim eylər fayda.
Sidrətülmüntəhada¹ yeddinci göydə,
Talehim o burcu bəyəndimi ola.

Mən Yamənəm xub yetişdim kamala,
Fələk, kəc qatmagilən belə iqbala.
Yar deyib sübhə tək çəkdim nala,
Yarab, ərşi ələyə dayandımı ola?

Qız burda ah vayla qalmaqda olsun sizə xəbər verim Əhməddən. Əhməd o qədər gedir ki, nəhayət çatır Balxın şəhərinə.

Həmin şəhərin hakimi – Kamiran şahın hüzuruna gedib, dərdinə əlac istəmək fikrində olur, əmma Kamiran şahı tapmadığı üçün onun qızı Xuraman xanıma başına gələn macəranı nəql etməyə müvəffəq olur və Xuraman xanımdan belə imdad istəyir:

“Əhmədi” havasında

Başına döndüyüm evladi Xuraman,
Bu müşküllü dərdimə çara yetərmi?
Ahı nalam tutub ərşi, asımanı,
Bir ah çəksəm peyğəmbərə yetərmi?

¹ Sidrətülmüntəhada – əfsanəvi bir ağac. (cənnətdə)

Xuraman xanım:

Oğlan, nə sövdadı qürbət elə düşübsən,
Hicran üçün bir əfsanə yetişməz.
Əşq əlindən qaynayıbnan coşubsan,
Asanlıqla rəftarə yetişməz.

Əhməd:

Əndəlibəm gülə fəğan eylərim,
Danma, yar əzbərim fəğan eylərim.
Bir canım var sənə qurban eylərim,
Çəksələr bədənim darə yetərmi?

Xuraman xanım:

Məhəmməd peyqumbərə göndərdi tacı,
Həman saat orda qıldı meracı.
Şahlar şahı özü qılsın əlacı,
Səbr etməsən bir kənarə yetişməz.

Əhməd:

Əvvəl bu şəhərə qoyan binə,
Zülmilə kafəri gətirən dinə.
Özün əlac eylə, sən bu dərdimə,
Mən Əhmədəm ol biçərə yetərmi?

Xuraman xanım:

Axtardın tapdın ol Xuramanı,
Haqdı, nahaq deyil, haqqın divanı.
Enibdi sərinə Nuhun tufanı,
Zən¹ əhlilər bu hesaba yetişməz.

¹ zən – şübhə edənlər

Deyiş tamam olan kimi Xuraman xanım Əhmədin əlinə kağız verib, Çarxın şəhərinə atasının üstə göndərir ki, ta Kamiran şahdan mətləbini diləsin.

Əhməd Balxın şəhərindən çıxıb Çarxın şəhərinə rəvan olur. Çarxın şəhərində Kamiran şahın hüsuruna gedib naməni vüsul edir və deyir:

“Borçalı” havasında

Başına döndüyüm evladı Kamiran,
Mətləb mənə Mürtəzadan verildi.
Ayəyi əzimdən yetişdi nida,
Fərman gəldi Müstəfadən verildi.

Eşqin irahında çəkmişəm cəza,
İşini işlətdi gərdişi qəza.
Ağdan yazı düşdü lohi məhfuzə,¹
Fəlakı Ərşi Əladan verildi.

Mən Əhmədəm sərim içrə bələdan,
Gecə gündüz qurtarmaram naladan.
Ələsti birəbbiküm² qalu bələdan,
Bəli dedi ibtidadan verildi.

Kamiran şah naməni oxuyub və bu sözləri eşitcək qızı Xuramana məktub yazır ki, bu oğlanın mətləbindən məfhum oldum. Geri göndərirəm ki, onunla bərabər qoşun götürüb sevgisinə çatdırasan.

Əhməd Kamiran şahın yazdığı məktubu gətirib Xuraman xanıma yetirəcək, Xuraman xanım bir bölük qoşun götürüb Əhmədlə bərabər üz qoyur Buxara şəhərinə. Əzim şah şəhərin ihatə olunmasını eşidib qasid göndərir ki, görsün gələn qoşun xeyirli-ğami, yoxsa şərliyəmi gəlmişdir. Xuraman qasidin xəbərini eşidib

¹ lohi məhfuzə – göylərdə saxlanılan lövhə

² Ələsti birəbbiküm – Mən sizin Allahınız deyilmiyəm?

onunla cavab göndərir ki, əyər Əzim şah qızını mənim qardaşıma verərsə xeyir, verməzsə şər olacaqdır.

Əzim şah bu məlumatı alan kimi qorxusundan qızının başını bəzəyib Xuraman xanımın qarşısına çıxartdı. Əhməd Yamən xanımın gəlməsin görüb sazı götürür:

“İrəvan çuxuru” havasında

Qəmgin könül yenə qalxdı şad oldu,
Sallanıbnan bir cəvandı bu gələn.
Qəm leşkəri könlüm etmiş virana,
Elə bildim Tükəzzibandı bu gələn.

Əlləri göyçəkdi həzrəti İsadə,
Məmələri qalıb Turi Sənadə.
Tərsələr də tərk edib klisanı,
İslam üçün din imandı bu gələn.

Əhməd sevdi onu kimi cəvanı,
Geydiyi atlasdı külli pünhanı.
Gözəllikdə yer yüzünün Sultanı,
Məhbubluqda ərşə xandı bu gələn.

Yamən xanım gəlib yetişmək Xuraman xanım onun yüzünü açıb mindirir kəcavəyə və Əhmədə tapşırıb vətənlərinə yola salır özü isə qoşunu ilə geri qayıdır.

Əhməd Yamən xanımla bir gül cəm güllükdə bir dəstə qıza rast gəlir. Kəcavəni əyləyib onların şəninə bu sözləri oxuyur:

“Qəhrəmanı” havasında

Oturan ağalar, duran qazılar,
Sallanıbnan bir cəvandı bu gələn.

Qəmleşkəri könlüm etmiş virana,
Hakimiyyətdə Süleymandı bu gələn.

Qanlar damır qəməsindən, nazından,
Gözəl sifətindən, ala gözündən.
Bir yol da düşübdü ərşin üzündən,
Ya huridi, ya pəridi bu gələn.

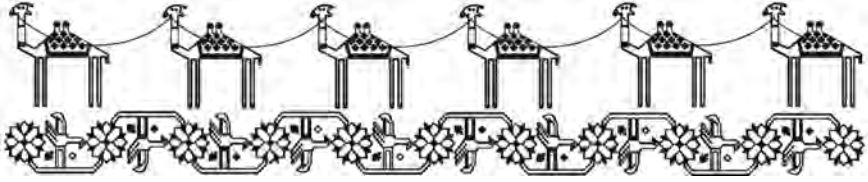
Əhməd deyər sənsiz getməm yoluma,
Cəmalın bənzətdim cənnət nuruna.
Ağlım çaşdı, fəhmim düşdü dərinə,
Onda bildim Tükəzzibandı bu gələn.

Əhməd qızlara bu tərifi deyib, öz yoluna rəvan olur. Niha-yət gəlib vətəninə yetişir. Tükəzziban ərinin gəlməsini eşidib təə-cüblənir ki, bəs necə oldu ki, Əhməd dirildi. Bəs Namaz onun ölüm xəbərini gətirməmişdimi? Tükəzziban qapıya çıxıb Yamən xanımı kəcavədən düşürüb, öpüb qucaqlayır və çəkə-çəkə otağa çıxarır.

Bu mərəkəyə Namaz da gəlib çıxır və çox şaddır ki, Əhməd sağ qalmış və muradına yetişmişdir. Neçə gün neçə gecə əl nağara vurulub Əhmədin toyu tutulur.

Son.

09.02.1938

Ərtoğrol Cavid

“ŞAH İSMAYIL” HAQDA

İFAHİ ədəbiyyatın bir çox populyar əsərləri var ki, xalq uzun zaman işləmiş, gözəlləndirmiş, sevə-sevə yaratmış. Bu kimi əsərlərə “Koroğlu”, “Əsli Kərəm”, “Qaçax Nəbi”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl” və başqaları daxildir. Bu nağıllarda nəzərə çarpan bütünlüyün, möhkəm quruluşun, ümumi tamlığın səbəbi uzun zaman üzərində işlənilməsidir. Yuxarıda sayılanlardan isə “Koroğlu”, “Qaçax Nəbi” xüsusi hörmətə layiqdir, onlar folklordakı qəhrəmanlıq dastanları janrının ən gözəl nümunələridir. “Aşıq Qərib”, “Əsli Kərəm”, “Şah İsmayıl” kimiləri isə sevgi dastanlarıdır. Sevgi dastanları olmasına baxmıyaraq qəhrəmanlıq elementləri vardır. Məs: Şah İsmayıl gücdə pəhləvanlardan geri qalmaz, Aşıq Qərib aşıq deyişmələrində heç kimdən geri qalmaz. Lakin bəzən sevgi dastanlarında passiv obrazlar görülür (Kərəm...).

Bu etibarla “Şah İsmayıl” nağılı qəhrəmanı həm qəhrəman, həm aşıqdır. Müharibə meydanına gəlirkən azlara kömək edir. Sevirkən onun sevgisi Kərəmdən zəif deyil. İsmayıl həm pəhləvan, həm aşıq ikən oxucu onu əsasən aşıq kimi tanıyır. Çünki sevgi ilk plandadır, qəhrəmanlıq ikinci dərəcəlidir.

Nağılın məzmununda, ifadəsində elə bir ağırlıq yoxdur. İfadədəki bu xüsusiyyət özünü ilk səhifədən, ustadnamədən göstərir. Bu parçada özünü öyənələr, yalançılar, qabiliyyətsizlər tənqid edilir:

“ ...

...

Öyrədirsən qanmır xeyri şərini,
Dindirəndə, yol yamacdan danışır.

...

Bir keçəl qıza cavab verə bilməyən,
Həyatının uçuğunu hörə bilməyən,
İmarət qurdurub, daşdan danışır.

...

Çörəginə atmağa duzu olmayan,
Evində beş arşın bezi olmayan,
Dindirəndə al qumaşdan danışır.”

Son beytdə aşiq özünü pərdələyib koperativə soxulan spekulyantlardan danışır.

“Vidansız adamlar qopratifə üzvi olur,
İçəri qoymayırlar, eşikdən danışır”.

Nağılda bəzi momentlər hər yerdə olmasına baxmıyaraq, mənfi təsir edə bilmir, gücü çatmır. Çünkü ifadədəki təmizlik, hadisələr reallığı buna imkan vermir. Başqa nağıllarda da təsadüf olunan momentlər hansılardır?

Şah İsmayılın atası Ədil şah evladsızdır, arvadı məsləhət görür kü kasıblara pul paylasın... Bir gün yaxşı səslə bir dərviş alma verir... Uşağa ad qoyurkən cürbəcür qarılar yığışır...

Lakin bunların özündə də bir ilavə, bir yenilik görülür.

Dərviş deyir ki, almanın qabığını kürən ata versinlər. Bu at xüsusilə şah İsmayılın olur.

Qarılar ad qoymaq istərkən həmin dərviş gəlib ad qoyur.

Nağılın stili əsasən realizmdir. Hər şeydə gerçəkliyə doğru bir meyl vardır. Bir çox nağıllarda deyilir ki, varını kasıblara payladı Allah ona bir evlad əta etdi. Burada başqa cürədir.

“...ay padşah, bu dövlətin coxu öz əl əməyinsə, bir nə qədər də zülümkarlıqla yığmısan, gəl indi dövlətini 3 qisim elə, birisi öz xəzinəxananda qalsın, iki qismi fəqir fəqaraya, yoxsula ver, bəlkə təbiətin xoşuna gedə, onların nüfuzu ilə sənə bir evlət verə.”

İfadədə bir dəyişiklik var: abstrakt Allah əvəzinə konkret təbiyyət. Başqa bir yerdə də bu kimi misal var. Əvvəlki variant “Şah İsmayıl”da onun gözlərini peyğəmbər sağaldırdı. Burda başqadır:

“Şah İsmayılın yaradıcı qüvvət tərəfindən gözləri sağalıb,...”

Xalq peyğəmbərin varlığına şübhə etmiş, lakin yaradıcı bir qüvvənin varlığına inanmış. Çox maraqlı olardı ki, nağıl yazılarkən aşiqdan soruşulaydı: yaradıcı qüvvət məfhumu altında o nəyi düşünür?

Nağılın baş obrazı Şah İsmayıl haqda az-çox yazdım ki, o ən əvvəl aşiqdir, sevgi ilk plandadır.

Qadınlar içində fikri cəlb edən Ərəbzəngidir. Gözəl Ərəbzənginin qüvvətli oğlan axtarması bir növ gözəlliyin qüvvətə səcədə etməsinə simvoldur. Ərəbizəngi və Şah İsmayıl biri-birinin qüvvət və gözəlliyinə vurulub. Əyər İsmayıl zəif olsaydı Ərəbizəngi onu öldürərdi. Demək onu sevdirən gücdür. Bu iki gəncin sevgisində əvvəl qüvvət sevgisi, sonra gözəllik sevgisi durur.

Güllüzar ilə Şah İsmayılın sevgisi ancaq gözəllik sevgisidir. Bu passiv, bir növ hissi sevgi isə Ərəbzənginin sevgisi aktiv və iradəvidir.

Nağılın məzmunundakı maraqlı tərəflərdən başqa leksikon, qrammatik xüsusiyyətlər də vardır.

Fonetik hal olaraq assimilyasiyaya və metatezə nümunə göstərmək olar.

“... atası hazırlıq gördü yaxşı oğlanlardan atdandırıdı.”

“atlandırıdı” əvəzinə “atdandırıdı”. Yaxud:

“Başına döndüyüm gülüzdü ata”

Burada metatez (hərflərin yer dəyişməsi) hadisəsi vardır.

“...dəvriş piləkənin ayaq tərəfində oxuyurdu”.

“dəvriş” əvəzinə “dəvriş”

Morfologik hallar da var. I şəxs müzare əmr formasında müzare şəkilçisi atılır, yerini kökün son samiti tutur, bunun qısaltma hadisəsi gedir.

Məs:

“Yaqın (yəqin) bil ki, mətləbini bitirrəm,
Seryaqufunu göz evindən itirrəm.
Səhər özüm o meydana yetirrəm,
Ağlama, qoca meydan mənimdi.”

Bitir+ər+əm – bitirrəm

İtir+ər+əm – itirrəm

Yetir+ər+əm – yetirrəm

Köhnə feili sifət forması vardır.

Feilin kökü+ərgi, argı, +şəxs sonluğu.

Məs:

“...

Sənə minnət edir Ərəbzəngi

Köçərgiyik bu yerlərdən köç innən belə”

Köç+ərgi+(j)ik

Köhnə bağlama forması da var.

Feilin kökü + ubda, übdə, ibdə, ıbdə.

Bu forma sonrakı cümləni daha tez tələb edir, daha sıx bağlılıq yaradır.

Məs:

“...polat yəhəri belinə vurub da, tər lan kibi belinə sıçrayıb...”

“...bu əmri verib də ceyranı hər tərəfdən qamardılar”.

“...ceyran cəld fürsət tapıb, Şah İsmayılın atının altından qatı yaydan ox çıxan kibi çıxıb da qaçdı”.

Nağılın leksikonunu nəzərdən keçirək. Bir çox sözlər ədəbi dildəki kimi işlənməsinə baxmayaraq, bəziləri dəyişib. Məs:

“...sözümə baxsan sənə bir məslat edərəm”

Bu kəlmədəki (məslat) “a” səsi uzanır.

“Şah İsmayıl dedi: nə üçün mənə burada dustan etmişdin?”

Bəzən bu dəyişiklik dialekt xüsusiyyətindən törüyür. Məs:

“...bir gün naşı aşvaz Şah İsmayılın pılovunda bir yekə sü-mük qoyub göndərdi”

“b” səsi əvəzinə “v” işlənməsi ən çox Gəncə dialektində görülür (bəzən də Qazaxda).

Xalq dilində işlənən xüsusi kəlmələr də var.

“Gədiklər bağlanıb qardır,

Mən çəkdiyim ahı-zardır.

Ceyran dəyildi Güllüzardır,

Şah, dərdimi necə deyim?”

Gədik – yol deməkdir,

“Bir saat qapında biz olduq qonax.

Bu qəmli könlümü qoyma beydamax.

Apar müjdəsini ver, bəlgəsini alax”...

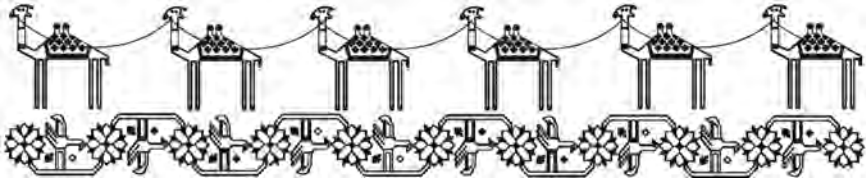
Bəlgə – nişan deməkdir.

Bu nağılı söyləyən aşiq Nağı İmamverdiyevin dilində xalq ifadə formaları təsiri daha dərinidir. Azərbaycan Musiqisinin Elmi Tədqiqat Kabinəsi xalq musiqisi tekstlərinin, folklor nağıllarının nümunəsi olaraq aşiq Nağının danışığını, səsini yazı bilər. Kabinet bu kimi populyar nağılları variantları ilə işləyib, elmi əsər kimi çap etdirə bilər.

“Şah İsmayıl” nağılı haqda danışılırkən, xüsusi ilə göstərmək lazımdır ki, bu nağıl folklorun ən qiymətli nümunələrindən biridir.

19.09.1939

Bakı

ŞAH İSMAYİL

Söylədi: *Nağı İmamverdiyev (Tovuz)*

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

28.12.1937

Ustadnamə

Əzəldən olmasın bedasil evlad,
Avara söylər, boşdan danışır.
Öyrədirsən qanmır xeyri-şərini,
Dindirəndə yal-yamacdan danışır.

Kəndində şagirdliyi görə bilməyən,
Bir keçəl qıza cavab verə bilməyən.
Həyətinin uçğunu hörə bilməyən,
İmarət qurdurub daşdan danışır.

Mərəkədə danışmağa sözü olmayan,
Çörəginə atmağa duzu olmayan.
Evində beş arşın bezi olmayan,
Dindirəndə al qumaşdan danışır.

Yaranmış insanda çoxdur avara,
Qandıra bilməyirəm, gəlmişəm zara.
Var yoxunu satıb verib üç-dörd davara,
Toğluya toxum deyir, qoçdan danışır.

İnsan var ki, insan onunla dolanmaz,
İnsan var ki, qəlbin ondan bulanmaz.
İnsan var ki, evində bir urvalıq un bulunmaz,
Dindirəndə beşdən-beşdən danışar.

Qahraman danışmaq sənə izni olur,
Sin bilməyirəm əllimi olur, yüzümü olur.
Vidansız adamlar qopratifə üzvü olur,
İçəri qoymayırlar eşikdən danışır.

Qulluğunuza ərz eyləyim Qəndəhər şəhərindən. Qəndəhər şəhərində kimdən? Ədil şahdan. Ədil şah bir padşah idi. Dəryalar mürəkkəb olub səccarələr qələm olsa, həmin padşahın var əmlakını yazıb həqqi eləyə bilməzdi. Əma bu dövlətin sahibi olan padşahın evlad nişanəsi yox idi. Evladı olmadığından padşah çox fikirləşirdi, həmi də qocalmışdı. Padşah çox fikirə gedərkən öz arvadı dedi ki:

– Padşah nə çox fikirləşirsən?

Padşah dedi:

– Ay arvad, bəs biz öləndə bizim yurdumuzda qalan olmayacaq, var əmlakımız kimlərə qalacaq, mən onu fikirləşirəm.

Arvad dedi ki:

– Ay padşah, əgər mənim sözümə baxsan sənə bir məsləhət edərdəm.

Padşah dedi:

– Ay arvad, degilən, xeyirli söz olsa baxaram.

Arvad deyir:

– Ay padşah bu devlətin çoxu öz əl əməyinsə, bir nə qədər zülümkarlıqla yığmışan. Gəl indi devlətinə üç qisim elə. Birisi öz xəzinəxanandə qalsın, iki qismin ağır fuğaraya, yoxsula ver. Bəlkə Allahın xoşuna gedə, onların nüfusu ilə sənə bir evlad verə.

Həmin bu arvadın sözü ilə padşah arvad dediyi kimi devlətinə üç qisim eləyib ağır və yoxsullara dağıtdı. Aradan bir neçə

gün keçdi, padşah ilə arvad öz evlərində əyləşmişdilər. Bir dərviş oxuya-oxuya padşahın dəmxanəsinə özünü yetirdi. Dərviş pilləkənin ayağ tərəfində oxuyurdu. Padşah dedi ki:

– Gedin o dərvişin payını verin getsin.

Dərvişdən səda gəldi ki:

– Padşah zəhmət çəkib aşağı enəsən, sənin ilə işim var.

Padşah endi dərvişin yanına. Dərviş cibindən bir alma çıxarıb padşaha verdi və dedi ki:

– Padşah, həmin almanı söylərsən qabuğunu töyləndə olan kürən adda olan maydana verərsən, özünü də iki kəsib parasını yoldaşına verib, parasını özün yiyəsən. Həmin yürəgindəki mətləbin hasil olar. Padşah, vəzirin hardadır? O gələn vəzirindirmi? – dedi.

Padşah çevrilib baxarkən dərviş qeyb oldu. Həmin dərvişin dedikləri kimi padşah o əmirləri yerinə yetirdi. Həmin almanın vasitəsilə doqquz ay doqquz gün doqquz saat doqquz dəqiqə doqquz saniyə tamam oldu. Həmin arvaddan bir oğlan oldu. Məmaçalar başına yığılıb uşağı suya tutub bələdilər. Aradan bir neçə gün keçdi, yığıldılar oğlana ad qoymağa. Qarılar yiğışıb kimisi “Siçimqulu”, kimisi “Örkənqulu” qoymaq istəyirdilər. O halda həmin dərviş özünü yetirdi, oğlanın adını İsmayıl qoydu. Həmi də dedi ki, şah oğludur. İsmayıl şah oğludur, şahlığı da üstündə oğlanın adı olur Şah İsmayıl. Həmin oğlanı ana tərbiyəsi bitirdikdən sonra məktəbə qoydular. Ayı xüsusi bir məktəb, ayrıca bir molla ilə Şah İsmayıl məktəbdə məşğul olur. 15 yaşına qədər çöl görməyir, eşik görməyir. Şah İsmayılın yedigi çörəyin içərisində sümük olmazmış, bir gün naşı aşbaz Şah İsmayılın pilovunda bir yekə sümük qoyub göndərdi. Şah İsmayıl çörək yiyən vaxtı molla dedi ki:

– Mən evə gedirəm.

Şah İsmayıl çörəyi yeyərkən sümük əlinə gəldi, dişi ilə və əl ilə basdı, baxdı gördü ki, çox bərkdi. Dedi ki, həlbət bu da ətin ağacıdır. Əl dırnağının üstünə qoyub yuxarı atdı, yuxarıda aynaya dəyərkən ayna qırıldı gün düşdü. Şah İsmayıl gün ilə məşğul

oldu. Görmədiyindən – bu nə heyvandı – diyə günü tutmaq istəyirdi. Gün ilə çox çalışıb qan-tərə batdı, o halda molla qapıdan içəri girib əl dəsmalı ilə günün işığını tutdu. Şah İsmayıl acıqlı olarkən mollaya dedi:

– Mənim heyvanımı ninədin, ver.

Molla dedi:

– Şah İsmayıl, ay var, gün var eşik, siyahət var.

Şah İsmayıl dedi:

– Nə üçün məni burada dustaq etmişdin?

Molla dedi:

– Atandan-anandan icazə yoxdur. Yaz atan sənə siyahət versin.

Şah İsmayıl öz dəsti xətti ilə atasına yazdı. Siyahətə çıxmaq istəyirəm. Atası Şah İsmayılın cavabını oxuyub, siyahət üçün hazırlıq gördü. Yaxşı oğlanlardan atdandırdı. Şah İsmayılın özü üçün nə qədər at gətirilərsə, heç birisi Şah İsmayılın qüvvəsinə dayanmadı. Həmin almanın qabuğundan əmələ gəlmiş törəmə bu atlara bənzəməyib çox yaxşı olduğundan bunun adını “Qəmərday” qoymuşdular. Qəmərday beş yaşına çatdıqdan sonra heç bir kəs yaxın gələ bilmirdi, təpigi və ağzı ilə tələf edirdi. Axırda buna ot-su verən olmadı. Əlac olmadı ki, bunun yanına getsinlər. Tövlənin bacasını bir az dağıdıb, ot-suyu bacadan verdilər. Şah İsmayılın özünə göstərdilər ki, sənin atın odur. Şah İsmayıl Qəmərdayın yanına girərkən Qəmərday qulağını qırpıdıb Şah İsmayıla tərəf yönəlmişdi. Şah İsmayıl bir şillə Qəmərdayın qulağının dibinə vurarkən Qəmərday əsərlənib yığıldı. Dübarə Şah İsmayıl ayağının ucu ilə vurduqda Qəmərday dərhal sıçrayıb qalxdı. Bu vaxt Şah İsmayıl onun kəkilindən tutub tövlədən eşiyə çıxartdı, polad yəhəri belinə vurub tərən kibi sıçrayıb yəhər öyündə qərar tutdu. Qəmərday sağa-sola oynadı. Bu zaman Şah İsmayılın atası vəziri, vəkili onun dəstəsi ilə şikarə yola saldı. Şah İsmayıl safalı dağlarda gəzərkən birdən onun gözüne göy çəmənlikdə gözü qara, dizi qara bir ceyran görünür, “Ancaq bu, ceyran deyildi. Türkmən şəhərinin Şiraz-

lı obasının padşahı Qahraman xanın qızı Güllizar xanım idi”. Bu zaman Şah İsmayıl əmr verdi bütün başında olan yoldaşlarına ki, gərək bu ceyran diri tutulsun. Çünkü mən atamın ilk oğlu olduğum üçün, bu ceyran da mənim ilk avım olduğundan gərək onu diri tutub atama bəxşiş aparam. Hər kimin tərəfindən qaçsa onun boynu fərmandadır. Bu əmri verib də ceyranı hər tərəfdən qamar-dılar. Bu zaman ceyran başını qaldırıb baxanda gördü ki, hər tərəfdən mühasirəyə alınmışdır. Çox baxdıqdan sonra gördü ki, buradan xilas olmağa heç bir yerdən imkan yoxdur. Yalnız Şah İsmayılın atı uca olduğu üçün onun qarnının altından qaçmağa ümid yolu vardır. Bu qərar ilə də ceyran cəld fürsət tapıb Şah İsmayılın atının altından yaydan ox çıxan kimi çıxıb da qaçdı.

Şah İsmayıl qılıncını cəld çıxarıb özünün boynuna qoydu və dedi:

– İyit dediyindən dönməz. Mən öz boynumu vururam, ancaq xahiş edirəm ki, mənə on dəqiqə möhlət verin. Ya gərək Qəmərday ölə, ya gərək Şah İsmayıl ölə, ya da gərək yer ilə göyün nəhayəti ola və ya da gərək ceyranı tutam.

Bu sözü diyər-deməz Qəmərdaya var qüvvəsi ilə bir tatar çəkib də ceyranın dalınca yola rəvan oldu. Bir qədər qovduqdan sonra ceyranın bir çadıra girdiyini görən Şah İsmayıl bu çadıra çatar-çatmaz qarşısına bir qarı çıxıb dedi:

– Oğlan, atıyın başını bir az çək. Burada yaşayan zənanədir, mərdanə yoxdur.

Şah İsmayıl qarıdan bu cavabı eşidər-eşitməz dedi ki:

– Qarı and olsun Qəmərdayın murazına ki, sənin ayaqlarından tutub elə ataram ki, gələn il qar yağanda yerə düşərsən.

Qarı baxıb gördü ki, oğlan çox acıxlıdır. Qorqusundan dedi ki:

– Oğlan sən ceyranın çadırın sol tərəfindədir.

Şah İsmayıl Qəmərdayı sol tərəfə hərələyərkən gözüne görünən ceyran olmadı, ancaq gözəllikdə dünyada misli olmayan Güllüzar idi. Şah İsmayılın gözlərinə Güllüzarın o gözəl siması sataşarkən özündən gedib atın üstündən Qəmərdayın ayağının ya-

nına yığıldı. Bu zaman Güllüzar xanım fikir elədi, bu ayılanda məni atın belinə çəkib aparacaq. Dərhal oğlanın barmağındakı üzüyü çıxarıb öz barmağına və özününkünü də Şah İsmayılın barmağına taxdı. Dərhal öz keçəbasında havaya qalxdı. Şah İsmayıl eşq yuxusundan ayılanda görür kü, həmin gördüyü Güllüzar xanım yoxdur. Şah İsmayıl eşikdən söz deməyə başlayır:

Bir ceyranı qova-qova gətirdim,
İtirdim burda bir şıkar yeri.
Gözəllər yığıldı xəndan eyelədi,
Aldılar ceyranımı haşakar yeri.

Şah İsmayılın cavabını Güllüzar deyir:

İtirdin ceyranı tapdın maralı,
Yalqızsanmı yoldaşında var yeri.
Fəşnə idin özünü yetirdin bağa,
Aldın bağmandan bir nübər yeri.

Şah İsmayıl:

Göz götürməmə nazlı yarın gözündən,
Danışanda dür tökülür sözündən.
İləri gəl bir busə ver üzündən,
Qoy könül çəkməsin intizar yeri.

Güllüzar:

O görükən Savalanın dağıdır,
Tamam seryağuşlar biznən yağıdır.
Tülək, tərən, laçın quş yığnağıdır,
Gəlməz çar ölkədən xarı-zar yeri.

Şah İsmayıl:

İyitlər içində mən hünərliyəm,
Qəmərday altımda, bil hünərliyəm.
Adım Şah İsmayıl, Qəndəhərliyəm,
Gəl qoyax ortaya düz ilqar yeri.

Güllüzar:

Göllərimiz vardı ördəkli, qazlı,
Gözəllərimiz gəzər işvəli nazlı.
Atam Qahraman xan, elim Şirazdır,
Adımı xəbər alsan Güllüzar yeri.

Bu sözlərdən sonra ayrılıq araya gələrkən Şah İsmayıl bül-büldən gül ayrılan kibi dayana bilməyib yinə də ayrılıq mağamında deyir:

Ay ala gözlü telli ceyran,
Səndən ayrılı bilmərəm.
Olmuşam boyuna heyran,
Səndən ayrılı bilmərəm.

Güllüzar:

Qəndəhərdən gələn oğlan,
Var get oğlan mən səninem.
Sən olma boyuma heyran,
Var get, oğlan, mən səninem.

Şah İsmayıl:

Bir gecə mehman olmasam,
Səndən bir cüt bussə almasam.

Qol boyuna salmasam,
Səndən ayrılı bilmərəm.

Güllüzar:

İyitlərdə olar savaş,
Tökmə gözündən qanlı yaş.
Bir cüt bussəm sənə peşkeş,
Var get, oğlan, mən səninem.

Şah İsmayıl:

Cəm gözəllər sayısan,
Camalın bayram ayısan.
Şah İsmayılın ilk avısan,
Səndən ayrılı bilmərəm.

Güllüzar:

Güllüzaram mən nəzirəm,
Səhralardə tək gəzirəm.
Qırx günə vədə kəsirəm,
Var get, oğlan, mən səninem.

Bu sözlərdən sonra Şah İsmayıl Qəmərdayın üstə ağzı üstə yıxılıb qızgın bir halda Güllüzar diyə-diyə qəmgin geri qayıtdı. Yoldaşlarına yetirərkən yoldaşları gördü kü, Şah İsmayıl özü-özünə Güllüzar, Güllüzar deyir. Bu vaxt yoldaşlar ceyranı sorduq-da Şah İsmayıl cavab verir.

Ay yoldaşlar qulaq asın,
Görün nələrdən ayrıldım.
Öpdüm, qucdum, halallaşdım,
Gül üzlü yardan ayrıldım.

Bir gecə mehman olmadım,
Qolu boynuna salmadım.
Yardan bir busə almadım,
Mən Güllüzardan ayrıldın.

Şah İsmayıl eylər dilək,
Həsərət qoyma bizi, fələk.
Sərvi boylu, hürü mələk,
Gül üzlü yardan ayrıldım.

Bu sözlərdən sonra yoldaşları dedilər ki:

– Padişah bizim boynumuzu vurduracaq.

Ona görə də hamısı Güllüzar diyə-diyə Ədil Şahın hüzuruna yetirdilər. Şah gördüğü hamı cəməət Güllüzar deyir, bu da Güllüzar dedi. Şah İsmayıl çox beyhal idi. Atası yoldaşlarından soruşduqda vəzir-vəkil cavab verdilər ki:

– Ceyranın dalınca getdi qayıdarkən gördük kü, özü-özünə Güllüzar deyir.

Padişah və vəzir-vəkil öz aralarında belə güman edirlər ki, Şah İsmayıl eşqə düşübdür. Odur ki, qərar verdilər ki, Şah İsmayılın başına qız-gəlin yığmaq lazımdır. Buna görə də padişah əmr etdi. Bütün şəhərin qız gəlinləri al-yaşıl geyinib Şah İsmayılın başına yığıldı. Başda vəzir-vəkilin qızları olmaqla “Şıxalstan” bağına toplandılar. Ancaq bunlar hazırlanana qədər atası Ədil şah oğlunu evə aparıb soruşdu ki:

– Oğlum sənin dərdin nədir?

Atasına cavab olaraq deyir:

Gecələr gəlmir qərarım,
Şah, dərdimi necə deyim?
Kəsilib səbri-qərarım,
Şah, dərdimi necə deyim?

Gədiklər bağlanıb, qardır,
Mən çəkdiyim ahı-zardır.
Ceyran deyildir, Güllüzardır,
Şah, dərdimi necə deyim?

Şah İsmayıl yana-yana,
Qəsd eylədim şirin cana.
Yol gözləyir telli sona,
Şah dərdimi necə deyim?

Bu sözlərdən sonra Şah İsmayılı baxçaya gətirdilər. Qızlar hamısı yol gözləyirdilər ki, görək hansımızı səvir və hansımızı alacaq. Bu zaman vəzirin vəkili qızı ikisi bir-biriylə dəyişirdilər ki, o deyir məni alacaq, o biri deyir ki, yox məni alacaq. Qalan başqa qızlar da arzu edirdilər ki, kaş bizi alaydı. Bunlara cavab olaraq Şah İsmayıl deyir:

Bir bölük pərilər endilər bağa,
Heç birisi Güllüzara bənzəməz.
Əyilən lalələr dəysə butağa,
Heç birisi Güllüzara bənzəməz.

Kimisi al geyinib, kimisi qırmızı,
Kimisi gülü dərir, kimisi nərgizi.
“Şıxalstan” bağında vəzirin qızı,
Heç birisi o ceyrana bənzəməz.

Kimisi al geyinib, kimisi ərbabı,
Kimisinin qoynunda cavahirat qabı.
Heç birinin burada yoxdur ərbabı,
Heç birisi o ceyrana bənzəməz.

Şah İsmayıl yandı-yandı alışıdı,
Qızlarnan neçə kəlmə danışıdı.
“Şıxalstan” bağında bəd güman düşdü,
Heç birisi Güllüzara bənzəməz.

Bu sözlərdən sonra Şah İsmayılı atası evə aparır, xəbər alır ki, oğlum, hansını bəyəndinsə sənə alım. Şah İsmayıl atasına cavab verir:

Başıma yığasan dünya gözəli,
Heç birisindən ata, mənə yar olmaz.
Beyvəfadı əmək vermə zay gedər,
Hərgiz beyvəfada ehtibar olmaz.

Bir yarı sevmişəm belində kəmər,
Baxdıqca sinəsi şəmsinən qəmər.
Bir oğul atadan olsa beyxəbər,
Nəsiyət deməklə sinədar olmaz.

Şah İsmayıl yəqin gedər buradan,
Əl götürməz mərəkdən aradan.
Yeri, göyü ərşi kuşi yaradan,
Heç birindən mənə yar olmaz.

Bu sözləri dedikdən sonra Şah İsmayıl atasından kömək istəyir ki, gedib Güllüzarı gətirsin. Bu halda atası deyir ki;

– Oğlum, sən gəl buradan getmə, sənə kimi istəyirsən onu alaram.

Şah İsmayıl atasının sözünə baxmayıb beixtiyar yola düşməyə hazırlaşdı. Bu zaman padişah vəzir-vəkili çağırıb dedi ki:

– Bir neçə nəfər yığılın, Şah İsmayılıyla gedin. Yolda başından dağılın, uşaqdır tək gedə bilməz, qorxub qayıdar.

Bu qərar ilə də Şah İsmayıl yola düşür. Bir qədər getdikdən

sonra cəmaat başından dağılır, bir vaxt baxıb görür kü, bircə vəzir dir, bir də özü. Vəzir nə qədər yalvardısa yinə də Şah İsmayıl qayıtmadı. Vəzir geri qayıtdı. Şah İsmayıl isə tək getməyə başladı. Bir qədər getdikdən sonra gedib Güllüzarın yurduna yetişdi. Baxıb gördü ki, Güllüzar artıq köçüb getmişdir. Şah İsmayıl yurdu boş gördükdə deyir:

Getdim gördüm yarım köçüb yurdundan,
Köçübdür yurdundan hayana indi.
Beybəfa iymiş, əmək verdim zay getdi,
Alışam, tutuşam, ha yanıam indi.

Qədir Allah, özünü yetir bu işə,
Könülümün evinə qəmlər yerişə.
Ya Rəb, “hində” getdi, ya da “yamənə”,
Səməndər cismimdən ha yanıam indi.

Şah İsmayıl, dərdin oldu hazardan,
Seyaqufu qurtarmasın azardan.
Yusub kibi şux salıbdır bazardan,
Zılxa tək Misirdən ha yanıam indi.

Şah İsmayıl yurda bu sözləri dedikdən sonra yavaş-yavaş yola başlayır. Bir qədir getdikdən sonra gördü ki, bir qayanın altından bir bulaq çıxır, bulaqın ayağındakı göldə sonalar oynayırlar. Bunları görüb Güllüzarı soruşmağa başlayır:

Bir bölük sonalar göllərdə üzər,
Göllər, mənim Güllüzarımı gördünmü?
Pozulsun baxçalar, tökülsün xəzəl,
Göllər, mənim Güllüzarımı gördünmü?

Qatar qoşulub nər-nər ulaqlar,
Hey çağırırım heç eşitmir qulaqlar,
Suyu sərin, daşı mərmər bulaqlar.
Bulaq, mənim Güllüzarımı gördünmü?

Şah İsmayıl oxuyubdu ayalar,
Tülək tərən ərş üzündə ovalar.
Kölgəsi sallanan sarı qayalar,
Qaya, mənim Güllüzarımı gördünmü?

Burada bulaxdan soruşduqdan sonra Şah İsmayıl Qəmərdəyi sürməyə başladı. Bir qədər getdikdən sonra gördü kü, uzaqda bir tüstü havaya qalxıb. Burada yinə fikir edib dedi ki:

– Acdın çobana, yoruldu karvana yaxınlaş.

Bunu deyib də yavaş-yavaş tüstüyə tərəf getdi. Ancaq yaxınlaşanda gördü ki, bir böyük binadır, hər tərəfi daş hörüklə uca hasarlanmışdır və bu binanın heç qapı və pəncərəsi yoxdur. Hasarın hər tərəfini dolandı, adlamağa bir yol tapmadı. Özü-özünə belə qərara gəldi ki, qabaqca səslənib bir içim su istərim, əgər cavab olmasa bu hasara bir təpik vuraram, ya hasar uçar, yaxud da qılçam sınar.

Dolandım yoxdur qapısı,
Saray, səndən yol istərim.
Nə gözəl yapılib yapısı,
Saray, səndən yol istərim.

Naşıldı raqif naşı,
Sel oldu gözümün yaşı.
Ərşə dayanıbdır başı,
Saray, səndən yol istərim.

Şah İsmayıl gəldi sənə,
Qaldı dolana-dolana.
Bir içim su gətir mənə,
Saray, səndən yol istərim.

Bunu dedikdən sonra saraydan heç bir cavab almadığı üçün qılıcını sıyırır həmin hasarın bir yanını uçurub içəri daxil oldu. Bu zaman binanın yuxarisından bir pəncərə açıldı. Şah İsmayıl baxanda gördüki, bu aynadan bir qız baxır ki, Güllüzardan geri qalmaz, gözəldir. Bunlar bir-birinə baxdıqdan sonra qız pəncərəni örtüdü. Şah İsmayıl belə fikir etdi ki, yəqin ki, mən bu qızın xoşuna gəlmədim, mənə su gətirməyəcək. Bir neçə dəqiqədən sonra alçax mərtəpədən bir qapı açıldı. Həmin qız əlində bir fincan su Şah İsmayılə yaxınlaşaraq, oğlan – buyur – deyib suyu ona vermək istəyərkən Şah İsmayıl əlini suya uzadarkən gözü qızın gözüne baxdığından əli fincana dəydi su töküldü. Bu vaxt qız dedi ki:

– Oğlan, bəyənməyirsənsə suyumu içmə, bəs nə səbəbə yerə tökürsən?

Şah İsmayıl cavab verdi ki:

– Gözəl, suyun azdır, doymaram. Onun yerini göstər, qoy özüm doyunca içim.

Qız cavab verdi:

– Dayan gedim böyük qabda gətirim.

Şah İsmayıl – “yox-yox özüm gedərəm” – diyə içəri daxil oldu. Su içdikdən sonra əyləşdi. Qız da gəlib onun qarşısında özünə məxsus yerdə əyləşdi. Şah İsmayıl bunnan soruşdu:

– Bəs nə üçün siz burada tək yaşayırsınız. Heç qonşu yoxdurmu?

Qız cavab verdi:

– Mənim cavabımı sazla soruş.

Bu arada Şah İsmayıl sazını hazırlayana kimi qız da gedib şqafdan yeddi rəng bəzəkli bir saz gəlirdi. Görək Şah İsmayıl nə soruşur və qız nə cavab verir.

Şah:

Başına döndüyüm qurban olduğum,
Gözəl, nə dərdin var, gəl mənə söylə.
Alışıb oduna giryan olduğum,
Gözəl, nə dərdin var, gəl mənə söylə.

Qız:

Azrayıl donunda kəsdin üstümü,
İyit! Dərdim çoxdır necə söyləyim.
Tanımadım düşmənimi, dostumu,
Oğlan, dərdim çoxdır, necə söyləyim.

Şah:

Gətirrəm üstünə hakimi loğman,
Eylərəm dərdinə davayı dərman.
Buyursan hazıram sən mənə fərman,
Gülüm, nə dərdin var, gəl mənə söylə.

Qız:

Tər lan quş tək mən qalmışam yuvada,
Üzüm haqda, dilim zikri duada.
Yeddi qardaşım var bu gün davada,
Oğlan, dərdim çoxdır, necə söyləyim.

Şah:

Minərəm Qəmərdayı, sürürəm meydanə,
Çəkərəm Misri qılinc boyansın qana.
Şah İsmayıl am olum sənə pərvanə,
Ay qız, nə dərdin var, gəl mənə söylə.

Qız:

Gəl görüm, gəl görüm, ömrümün barı,
Necə qıydın yıxdın uca hasarı.
Sənə qurban olsun İramdar pəri,
Oğlan, dərdim çoxdur, necə söyləyim.

Bu zaman Şah İsmayıl dedi:

– Pəri xanım, sən pəncərəni aç, ucadan bax gör mən Qəmər-
dayı necə sürəcəm.

Şah İsmayıl atını minib dava olan tərəfə sürdü. Bir qədər
sürdikdən sonra gedib bir uca dağın başına çıxdı. Buradan ba-
xanda gördüğü dava meydanında iki məclis var, birisi az, birisi
çox. Çörək yeyirlər. O saat bildi ki, o azlar Pəri xanımın qardaş-
larıdır. Mən azların tərəfdarıyam, gedib salam verərəm. Kim sa-
lamımı alar ona kömək edərəm. Uca dağdan enməyə başladı.

Uca dağ başından salam eylərəm,
Haray Allah, səndən mənə bir imdat.
Haqqın min bir adını zikr¹ eylərəm,
Haray Allah, səndən mənə bir imdad.

Xudam yaradıbdır göydəki quşu,
İncidən dəhanə düzdürüb dişi.
Xudayə, sən saxla yeddi qardaşı,
Haray Allah, səndən mənə bir imdad.

Hazaran qalxanı taxaram qola,
Çağıraram Əliyi mən indən belə.
Qırıqlar köməkdilər Şah İsmayıla,
Haray Allah, səndən mənə bir imdad.

¹ Zikr – tez-tez yada salmaq, söyləmək

Şah İsmayıl özünü dava meydanına yetirir. Salam verir, yeddi qardaşlar salamını alır. O dəqiqə Şah İsmayıl qılıncını çəkir. Qəmərdəy həm dişi ilə, çəçiyi ilə, Şah İsmayıl da Misri qılıncı ilə qoşunu qırıb qurtarır. Yeddi qardaş məsləhət etdilər ki, bu hər kim isə bizim imdadımıza çatdı. Biz buna təklif edək evə getsin, hörmət edək. Bunlar təklif etdi, Şah İsmayıl da bunlarla razılaşdı. Yolda gedərkən yeddi qardaş fikir etdilər ki, biz buna nə verək ki, bu bizdən razı qalsın. Hərəsi bir şeyi tərs gəldilər baxdılar ki, bu şeylər ki, bunlar istəyir Şah İsmayıla versinlər, onun özününkü bunlarınkindən artıqdır. Axırda kiçik qardaş qardaşlarına dedi:

– Əgər inciməsəniz mən bir şey diyərəm siz onu verin Şah İsmayıla, bəlkə onda razı qala.

Dedilər:

– Nədi?

Dedi:

– Gəlin bacımız Pərinə verək.

Hamısı razılaşdı. Yol tutub qalaçalarına gəldilər. Gördülər ki, qalaçanın bir yanı uçub. Dedilər ki:

– Bacımızı öldürək. Nə üçün qalaça dağılıb? Bunu bacımız bicliklə etdirib.

Şah İsmayıl duydu ki, qalaçanın dağılması bunların xətrinə dəyib. Dedi:

– Qalaçanı mən uçurmuşam.

Gedib evdə əyləşdilər yiyib içdikdən sonra qardaşlar dedilər:

– Görək bacımız bu oğlana gedərmə.

Qız bu sözü eşitcək dedi:

– Bəs hələ nikah olmamışdır.

Qardaşlar bunların toyunu etdilər, həmin gecə Şah İsmayıl ilə ramdar pəri bir yerdə başbir oldular. Səhər açıldı ramdar pəri Şah İsmayıldan tez gül dərməyə getdi və bir dəstə dərib Şah İsmayıla bəxşiş gətirdi, gələndə gördü ki, Şah İsmayıl çəkmələrini geyinib getmək istəyir. Pərixanım dedi:

– Hara gedirsən?

Şah İsmayıl dedi:

– Qayğılıya söhbət haramdır, getmək lazımdı.

Bu zaman pəri xanım ağlamağa başladı. Şah İsmayıl gülü onun əlindən alıb deyir. – Qulaq as, ay gözəlim:

Bu gün yarım çıxıb sehri gulşa,
Dört yanında baxça necə, bağ necə.
Seryaqufun tənə-tənə sözləri,
Sinəm üstə döyün necə, dağ necə.
Yeriyəndə ənbəv qalqı tozundan,
Nazlı yarın işvəsindən, nazından.
Mən öpmüşəm sevdiiyimin üzündən,
Yayılbıdır cəsədimə yağ necə.
Əlinə yaxıbdır əlvən hənasın,
Güşindən asıbdır qızıl tənəsin,
Həvəsləndim sıxdım yarın məməsin,
Qanı qaçdı yeri qaldı ağ necə.
Şah İsmayılın bu yollara naşısı,
Gözəl olur şirin həmdəm acısı.
Ramdar pəri yeddi qardaş bacısı,
Sevgilindən düşdün sağ necə?

Deyib tamama yetirdikdən sonra Şah İsmayıl hazırlanır. Ramdar gözü yaşlı ona yol azuqəsi hazırlayır. Yeddi qardaşlar Şah İsmayılı yola salmaq üçün onunla bir qədər gedib, iki yolun ayrıcında dayanırlar. Yeddi qardaşlar Şah İsmayıla deyirlər ki:

– Bu yolun biri ilə getsən beş günə, digəri ilə on beş günə gə-dər çatarsan.

Bu vaxt Şah İsmayıl qardaşlardan soruşdu ki:

– Nə üçün bunlar belədir.

Cavab verdilər ki:

– On beş günlük yol salamatlıqdır, ancaq beş günlük yolda bir ərəb məkan salıb xoşuna gələnı oynadıb buraxır, xoşuna gəl-

məyəninin boynunu vurur.

Bu zaman Şah İsmayıl dedi:

– Kaş daha yaxın yol olaydı ərəb də yüz olaydı.

Xudafizləşib yeddi qardaşdan ayrıldı və Qəmərdayı sürərək yol getməyə başladı.

Şah İsmayıl getməkdə olsun, əzizlərimə söyləyim ərəbdən.

Ərəb anadan olandan on beş yaşa çatana qədər bunun qüvvəsini bilən olmayıb.

Ərə getmək zamanı anasına dedi ki:

– Məni elə oğlana verin ki, heç olmasa mənim bir barmağıma gücü çatsın.

Anası dedi:

– Qızım özün bilərsən kimi istəyirsən ona da get.

Dedi:

– Atamdan mənə bir qədər pul al.

Atasından pulu alıb bir qalaça tikdirmişdi, həmin bu yolun ağzında buraya gələnı qırıb leşdən hasar çəkmişdi, kəllədən barı. Şah İsmayıl bir qədər getdikdən sonra özünü həmin qalaçaya yetirdi. Burada gözəl göy çəmənlik vardı, Şah İsmayıl atından düşüb Qəmərdayı qoruğa buraxdı və ramdar pəri qoyduğu xörəklərdən xalçasını açıb üstündə əyləşərək yeməyə başladı. Bu halda ərəb uzaqdan bunu görüb çığıraraq Şah İsmayıla tərəf yüyürdü. Şah İsmayıl başını qaldırıb baxdı və dedi ki:

– Ey ərəb, gəl əyləş əvvəlcə çörək yiyək, sonra saz çalax, at çapax və sonra əl yaxa olax, ya sən məni və ya mən səni kim-kimi yıxarsa yıxsın.

Bu sözü eşidib ərəb deyir ki:

– Sən nəsən ki, belə dilli danışırısan:

Səhər tezdən bir ov çıxdı qarşıma,

Şəkər ovçusundan çaş verib gedər.

Qorxusundan dodaxları çatladı,

Ağlar-ağlar gözlərindən yaş verib gedər.

Şah İsmayıl:

Qəndəhərdən gəldim murad almağa,
Yol ver ərəb, yol ver ərəb incitmə məni.
Qolum istəyir indi qılıc çalmağı,
Yol ver ərəb, yol ver ərəb incitmə məni.

Ərəb:

Çox sənin kibi iyitlər adlayıb bəri,
Əlimdən çəkibdi dərdi azarı.
Leşdən hasar çəkdim, kəllədən barı,
Buraya gələn mənə baş verib gedər.

Şah İsmayıl:

Çoxdur, eşitmişəm, sən ərəbin gücü,
Öldürəcəm səni yoxdur əlacı.
Könül istəyir yıxa qalanı, burçu,
Yol ver ərəb, yol ver ərəb incitmə məni.

Ərəb:

Çocuqsan, deyilsən meydanın dəngi,
Qorxundan niyə qaçdı rəngi.
Adıma deyərlər ərəbizəngi,
Bura gələnlər mənə baş verib gedər.

Şah İsmayıl:

Qulax asginən Şah İsmayılın qoynağına coşuna,
Dəymə Şahim pəncə salmaz quşinə.
İndicə baxarsan tər savaşıma,
Yol ver ərəb, yol ver ərəb incitmə məni.

Bu qədər deyişdikdən sonra küşdü başladılar. Axşama qədər bir hektar yer şumladılar. Axşam ərəbizəngi Şah İsmayılı qonax apardı gecə yatışdılar. Şah İsmayıl nə qədər gözünü yumdu, xoruldadı yata bilmədi ki, səhər bu ərəbizəngi məni öldürəcək. Fikirləşdi – durub gedib yatdığı yerdə onun başını kəsib qaçıb getmək lazımdır. Durub otağın aynasından baxanda gördü ki, içəridə çirax yanır, işıqdır. Qapını bıçaq ilə açmağa başladı, ancaq bu işığın çox hissəsi paltarını soyunub öz yatağına uzanmış ərəbizənginin gözəlliyidir. Dedi:

– Yəqin ki, bu o deyil onun arvadıdır.

Çox fikirə getdikdən sonra buna yaxınlaşdı və gördü ki, ələrinin yeri bunun bədənində bəllidir. O saat bildi ki, həmin ərəb bu qız iymiş o geydiyi ərəb masqasıdır. Bunun qız olduğunu bildi və dedi:

– Görəsən sabah açılacaqmı, bir bunun o məmələrindən tutub meydanda çığırdam.

Və qayıdıb öz yerində rahat yatdı.

Səhər tezdən ayılan kimi gördü ki, həmin ərəb meydanda gəzir o saat axşam dedikləri yadından çıxdı. Yenə də güləşdilər. Səhərdən günorta vaxtına qədər heç kəs biri-birini yıxa bilmədilər. Birdən Şah İsmayılın gecə gördüyü məmələr yadına düşdü və cəld məməsindən yapışdıqda ərəbizəngini dizinin altına aldı. Qılını çıxarıb başını kəsmək istərkən ərəbizəngi ağlamağa başladı. Şah İsmayıl əlini saxlayıb soruşdu və dedi:

– Bəs nə üçün bu qədər sən başını kəsdiyin insanlar ağlamayırsən ağlayırsan?

Belə dedikdə ərəbizəngi cavab verdi:

– Şah İsmayıl sinəmin düyməsini aç, qoy bu sabah yeli dəysin sonra yenə başımı kəs.

Şah İsmayıl dedi:

– Döşünü göstərmək istəyirsənsə onları gecə görmüşəm. – deyəndə ərəbizəngi dedi:

– Bəs niyə yerə düşməyirsən?

Bir qədər bir-birinə naz etdikdən sonra otağa gəldilər. Burada ərəbizəngi dedi:

– Məni al.

Şah İsmayıl toyunu elədi, dedi:

– Ərəbizəngi sən qal mənim ilqarım var gedəcəm Türkmən şəhərinə.

Şah İsmayıl yola düşəndə ərəbizəngi də onun dalınca getməyə başladı. Şah İsmayıl gördü ki, o da gəlir dedi:

– Bəs sən haraya?

Ərəbizəngi dedi:

– Sən Türkmən şəhərinə gedə bilməzsən, qoymaram gedəsən.

Şah İsmayıl dedi:

– Ay canım mən səni istəmirəm, çünki məndə hardan elə boş vaxt ki, hər kefim istəyəndə üç gün səninlə güləşim.

Belə deyəndə ərəbizəngi söz verdi ki:

– Mən səninlə necə bir ər-arvad rəftar edəcəm qorxma, ancaq məni də apar. Sən şəhərə nabelədsən.

Razılaşıb ikisi də biri-birinə qoşulub yol getdilər. Bir qədər getdikdən sonra Türkmən şəhərinə çatdılar.

Şəhərin bəri yanından girərkən gördülər ki, bir qarı təzək yığır. Dedi:

– Ay nənə, bizi qonax elərsənmi?

Qarı cavab verdi ki:

– Qonax Allah qonağıdır, oğul, gözüm üstə yeriniz var.

Şah İsmayıl ərəbizəngiyə dedi:

– Bu qarıdan iş əysik deyil – və gedib qonax oldular.

Burada Şah İsmayıl deyir:

Başına döndüyüm ay qarı nənə,
Sizin yerdə qonax mehman olarmı?
Nə müdətə dəli devran gəzirəm,
Bu sınıq könlümə dərmən olarmı?

Qarı:

Başına döndüyüm, gül üzlü oğul,
Nə deməkdir mehman mehman olarmı?
Şəhər islam müsəlmanlıq deyilmi,
Qapıdan qonağı qovmaq olarmı?

Uca dağ başında heç olmazmı qar,
Mənim könlüm yaman çəkir intizar.
Qəhrəman xan qızı adı Güllüzar,
Sizin yerdə elə ceyran olarmı?

O yola varanın yolun kəsərlər,
İşarət edənin qolun kəsərlər,
Güllüzar diyənin dilin kəsərlər,
Buralarda onu demək olarmı?

Bir saat qapında biz olduq qonax,
Bu qəmli könlümü qoyma bəy damax.
Apar müjdəsin ver bəlgəsin alax,
Sizdən bizə züvluq edən olarmı?

Şah İsmayıl gördü ki, qarı yaxınlıq verməyir, ərəbizəngiyə dedi ki:

– Qarıya müjdə ver.

Ərəbizəngi əl atıb cibindən bir qədər pul çıxarıb qarıya verdikdən sonra qarı dedi:

Qarı nənən o yolları biləndi,
Yaylıq atıb göz yaşını siləndi.
Bir qızım var yanına gedib gələndi,
Səbir qıl yana qoy gedib gəlim.

Şah İsmayıl dedi:

– Ay nənə, heç buralarda düyü, qoyun satan olarmı ki, bizə xörək hazır edəsən, daldan qonağımız gələcək.

Bu zaman Şah İsmayıl ərəbizəngi ilə məsləhətləşdi dedilər:

– Yeddi put düyü hərəmisə, cəmisə on dörd put. Yeddi qoyunun da cəmdəyi.

Bunlar pul verdilər qarı şeyləri aldı. Xörək hazır oldu. Bu vaxt qarı eşiyə çıxıb gördü heç gələn yoxdur, dedi:

– Bəs sizin qonaxlarınız niyə gəlmədi?

Şah İsmayıl dedi:

– Qarı nənə sən gətir biz yiyək, onlar da gələr – deyib başladılar yeməyə.

Qarı baxıb gördü ki, xörək qurtardı, bir qazanlara baxdı, bir bunlara. Tamam mət-məhətdəl qalıb bunlardan alan müjdəni də üstərinə atdı ki, amandır, məni də yiyərlər.

Bundan sonra qarı dedi ki:

– Bir tərəfdə toy var, durub gedin orada bir az çalın, yenə də çörək pulunuz çıxar.

Şah İsmayıl soruşdu ki:

– Ay nənə nə toydur?

Qarı cavab verdi ki:

– Qahraman xanın qızı Güllüzar xanımın toyudur. Qırx gündür toy edirlər, qız hələ bəzənməyib, qırx birinci gündə bəzənəcək.

Bu vaxt Şah İsmayıl dedi:

– Ərəbizəngi, qarıya bir qədər xərclik ver.

Bundan sonra Şah İsmayıl qarıdan xahiş etdi ki:

– Qadan alım ay qarı nənə bu üzüyü apar Güllüzara ver. – barmağındakı üzüyü çıxarıb qarıya verdi.

Bu zaman qarı dedi:

– Şah İsmayıl, mən sənə xahişini düzəldərəm və Güllüzara sənə alaram, ancaq gərək sənənin yanındakı bu qara ərəb də mənə alsın. Əgər almasa işini düzəltmərim.

Şah İsmayıl qarı ilə razılaşdı dedi ki:

– Yaxşı sən diyən olsun.

Bu vaxt qarı üzüyü götürüb Güllüzarın toy məclisinə tərəf yönəldi.

Qarı məclisə yetişəndə onu məclisə qoymadılar. Qarı dedi:

– Qadanız alım bir imirzayı oynayacam.

Onda qarıyı buraxdılar. Qarı oynadı. Oynuyarkən Şah İsmayıl verdiyi üzüyü barmağında Güllüzara görsəddi. Güllüzar üzüyü qarının barmağında görən kibi tez qaçır ki, mənim süd nə-nəm gəlib məni bəzəsin. Camaat çalıb oynamaqda olsun qarı Güllüzar ilə otağa çəkildi bu əsnada qarı üzüyü barmağından çıxarıb gizlətdi. Güllüzar üzüyü istəyəndə qarı dedi:

– Bax-bax öz üzüyündü. – deyib yinə də gizlətdi. Güllüzar-dan xələt almaq üçün dedi: – Bu üzüyü gətirən oğlan odur sənin pul sandığındadır. Güllüzar qarıyı razı saldıqdan sonra qarı üzüyü çıxarıb ona verdi və dedi ki:

– Bu üzüyü verən oğlan deyir ki, qonağın gəlmək borcudur, yola salmax ev yiyəsinin.

Güllüzar da üzüyü alıb o birisi üzüyü barmağından çıxarıb qarıya verdi və dedi:

– Ay nənə apar bu üzüyü də o oğlana ver və de ki, səhər xana baxçada olacam.

Qarı üzüyü aldı getdi və gəlib Şah İsmayılın yanına çatdı. Qızın dediklərini ona söylədi. Bunlar hazırlaşarkən qarı dedi:

– Bəs mən buradamı qalacam?

Şah İsmayıl cavab verdi:

– Səni ərəb, atının tərkinə alacaq.

– Bəs mən evimi eşiyimi buradamı qoyacam? – deyib barxanasını yığdı, onlar dedi:

– Qoy qalsın, qaydanda götürərik – deyib də ərəbizəngi qarını tərkinə çəkdi qarının bələdçiliyi ilə xana baxçaya çatdılar.

Burada Şah İsmayıl Güllüzarı görüb deyir:

Şükür təşadlığına, min bir adına,
Birə bir açılıb gülü sabahdan.
Aylar illər həsrətini çəkirdim,
Yarı gördüm qarşı gəldi qabaxdan.

Əlində var zikir təspeh yüz dənə,
Qorxum odur göz görməyə üz dönə.
Bir iyit ki, ilqarından tez dönə,
Möyləm ona qənim olsun qabaxdan.

Şah İsmayıl şükür ki, gördü səni,
Cənnət rizvanə yetirdin məni.
Abad etdin bu baxçanı gülşəni,
Şeyda bülbül nalə çəkər sabahdan.

Bu zaman Şah İsmayıl xanə baxçada Güllüzar ilə gəzməyə başladı. Ərəbizəngi gördü ki, Şah İsmayıl burada vaxtını keçirsə xəbər tutacaqlar, qoşun bunları mühasirə edəcək. Səhrayə çıxmaq üçün Şah İsmayıl deyir:

– Dayanmaq lazım deyil, getmək vaxtıdır.

Şah İsmayıl cavab verdi ki:

– Xeyir hələ yarın baxçasında gəzəcəm.

Ərəbizəngi deyir:

Güllüzarla güllü bağa varanda,
Götür qaynağına qaç indən belə.
Nə lazımdır seryaqublar görəndə,
Qaranlıq bərədən keç indən belə.

Güllüzarnan güllü bağda gəzməsən,
Nə lazımdır tellərini düzməsən.
Qəsd eləyib şux məməsin əzməsən,
Tərənək aradan çıx innən belə.

Bir neçə iyitnən eylədim cəngi,
Əyağıma dəyməyib polad üzəngi.
Sənə minnət edir ərəbizəngi,
Köçərgiyik bu yerlərdən köç innən belə.

Deyiş tamama yetdikdən sonra bunlar atlanıb yola düşəndə qarı dedi:

– Məni burada qoyursunuz. Şəhərə xəbər verərəm sizi tutarlar.

Ərəbizəngi dedi ki:

– Gəl səni tərkimə alacağam.

Qarının qolundan yapışib elə atdılar kı, qarı bir qatı bataqlığa düşdü. Bunlar da yola düşdülər bir qədər getdikdən sonra bir göy çümənli bulağın üstünə düşdülər. Şah İsmayıl dedi ki:

– Mənim aruzum var burada yatacağam. – Başını Güllüzarın üstünə qoyub yatmağa başladı.

Ərəbizəngi, bir böyük dağ var idi, dağın belinə çıxıb boylanarkən gördü ki, Türkmənin şəhəri tamam yeriylə gəlir. Ərəbizəngi Şah İsmayılı qaldırmayıb Misri qılıncı çəkib qoşunun böyrindən düşdü, tamam qoşunu qırıb qurtardı. Qayıdıb gördü ki bunlar yatırlar. Orada götürüb bunları söz ilə oyadır:

Qoşun gəldi aldı hindin yolunu,
Oyan a söydüyüm, gör nələr oldu.
Heç biri bilmir bir-birin dilini,
Oyan a, söydüyüm gör nələr oldu.

Xəbər gedər imdi gələr həvəsi,
Biznən başlayarlar cəngi savaşı.
Dərədən təpəyə doldurdum leşi,
Oyan, Güllüzarım, gör nələr oldu.

Ərəbizəngiyəm söylərəm sənə,
Yüz tülkü yığılsa nə edər ac aslana.

Dərələr təpələr boyandı leşnən qana,
Oyan, Şah İsmayılım, gör nələr oldu.

Şah İsmayıl ayılıb dedi:

– Nə üçün qoymayırsan yataq.

Ərəbizəngi dedi ki:

– Düz bu təpənin o üzündə bir çoban var. Çobandan bir toğ-
lu alıb gətirək, kəsək, təpənin başına çıxacaq.

Təpəyə çıxarkən gördülər ki, dərə-təpə qana, leşə boyanıb.
Şah İsmayıl dedi ki:

– Bəs bu nədir?

Ərəbizəngi dedi:

– Güllüzarın atasıgildən bir-iki adam gəlmişdi. Onlar ilə za-
rafat edirdim.

Xılasa çox söhbətdən sonra yola düşdülər. Özlərini yetirdi-
lər Ərəbizənginin mənzilinə, halallaşıb Ərəbizənginin ata və anası
ilə görüşüb yola düşdülər. Bir qədər getdikdən sonra İramdar pə-
rinin qalaçasına yaxınlaşdılar. İramdar pəri iram atarkən gördü
ki, Şah İsmayıl iki qız gətirib gəlir. Dərhal bolquna çıxıb baxdı ki,
Şah İsmayılın yanında bir oğlan və bir də Güllüzar ilə gəlirlər.
Dərhal İramdar pəri İram atdı gördü ki, qız bir oğlandı, xılasa
çox-çox fikirə düşüb qayıdıb bunları otağa təklif elədi. Şah İsmayıl
qolunu Güllüzarın boynuna dolayıb dedi ki:

– Görək İramdar pərinin açığına gəlirmi.

İramdar pəri sözə başlar və deyir gör ilazı olurammı.

Ay uzaqdan gələn oğlan!

Yoluna qurban olayım.

Bir mənim ilə danış söylə,

Dilinə qurban olayım.

Canım qurban şirin cana,

Dərdindən gəldim ammana.

Dolayıb bəyaz gərdənə,
Qoluna qurban olayım.

Canım qurban ay qabağa,
Pərim yolunda sadağa.
Buyurun gedək otağa,
Telinə qurban olayım.

İramdar pərinin qardaşları bunlara çox hörmətlər eyləyib. Sonra hal hünbbət edərək, Şah İsmayıl İramdar pəriyi də götürüb atasının vilayətinə doğru yola düşdülər. Bir qədər getdikdən sonra bir göy çiyənlik bulağın üstünə düşdülər. Üçü də dedi ki:

– Gəlin görək, Şah İsmayıl nə kimi kömək etməyi bacarıyıq. Ərəbizəngi dedi ki:

– Yeddi padşahın qoşunu sağımdan gəlsə yeddi padşahın qoşunu da solumdan gəlsə qoymaram Şah İsmayıl bir zəfər toxunsun sonra götürüb ikincisini Güllüzar deyir:

– Yeddi il Şah İsmayılı ərşin üzərində saxlamağı bacararam.

Üçüncü İramdar pəri deyir ki:

– Yeddi il qabaqdan, yeddi il də geridən Şah İsmayıl nə zəfər toxunsa, onu biləcəm.

Bu sözlərdən sonra durub oynaşa-oynaşa atlarını sazlayıb yola düşdülər. Bir qədər getdikdən sonra Şah İsmayıl öz vilayətinə yetirdi, ancaq Şah İsmayıl atasından küsülü olduğu üçün şəhərin bir qulağında bir minarə yapıdırıb içində əyləşdi atası eşitdi ki, Şah İsmayıl üç dənə qız gətirib gəlib.

Ədil şah vəzir göndərdi ki, gör şah İsmayıl gətirdiyi qızlar nə cürə qızlardır. Vəzir gəlib xəbər apardı ki, padşah, əgər Güllüzarı görərsənsə on beş yaşında bir oğlan olarsan. Padşah dedi ki:

– Şah İsmayıl nə kələk quraq öldürək, Güllüzarı almaq üçün.

Vəzir razı olmadı dedi ki:

– Gözlərini oydurub sürgün edək.

Ancaq bu fikirdə ikən Şah İsmayılı qonaq çağıranda İram-

dar Pəri dedi ki:

– Şah İsmayıl başında çox qoşunlar var get, amma axırın yaxşı olar.

Şah İsmayıl durub atasının evinə qonaq getdi. Ancaq yimədən-içmədən sonra vəzir ilə padşah təybir etmişlər ki, bunun gözlərini oydurmaq üçün nə cürə sarıyaq. Atası dedi ki:

– Oğlum inanmayıram, o gözəlləri sən özün gətirib-sən. Çünki sən qüvvəni bilməyirəm, əgər qüvvəni bilsəm bilərəm ki, sən gətirib-sən. Sən qüvvəni nəynən bilmək olar.

– Ata nə bilim zincir ilə qollarımı sarı.

Şah İsmayılın qollarını zincir ilə daldan bərk sarıdılar. Padşah əmr verdi:

– Cəllad, cəllad.

Cəlladlar hazır oldu. Şah İsmayıl qollarını tərpedərkən zincir oxalandı. Şah İsmayıl dedi:

– Ata bəs bu cəllad nədür gətirib-sən? – Şah İsmayılın acığına gəlib atasına hirsələndi. Atası qaş-qabağını töküüb dedi:

– Şah İsmayıl, özüm cəllad gətirdim ki, qüvvəni möhkəm biləm. Bəs sən axır gücünü nə əylər onu bilmək istəyirəm. Yay kirişi ilə barmaqlarımı sarısan o əylənər.

Yay kirişi ilə Şah İsmayılın barmaqlarını sarıdılar, cəlladlar hazır oldu. Şah İsmayıl barmaqlarını çəkərkən kiriş yarıb barmaqların içinə girdi. Cəlladlar Şah İsmayılın gözlərin oymaq istəyirdi Şah İsmayıl köysünü keçirərək qaşqabağını tökdü, dedi:

– Ata mənə bir cəllad əmanı ver.

Atası dedi:

– Oğlum, buyur görüm nə demək istəyirsən?

Şah İsmayıl dedi:

– Ata mənim nə deyəsi sözüm var ancaq məni öldür. Bircə sözüm odur ki, gözlərimi oydurma.

Atası hirsələnib, acıqlandı. Şah İsmayıl iki cəllad amanında deyir görək nə deyir:

Başına döndüyüm, gül üzdü ata,
Amandı, şah baba, zay etmə məni.
Alışb oduna giryan olduğum,
Amandı, şah baba, zay etmə məni.

O görükən Savalanın düzüdür,
Mən çəkdiyim Güllüzarın nazıdır.
İyidin söyləsi iki sözüdür.
Amandı, şah baba, zay etmə məni.

Payız olar bağlar tökər barını,
Bülbül çəkər gülün ahı-zarını.
İstəyirsən verim Güllüzarımı,
Amandı, şah baba, zay etmə məni.

Axılını vermə axılı zayıla,
Hesab eylə qapındakı sayıla.
Sən nə cürə qıyırsan Şah İsmayıla,
Amandı, şah baba, zay etmə məni.

Şah İsmayılın gözlərini oyduqlar və aparıb bir cəziranı düzünə tulladılar. Şah İsmayıl burada qalmada olsun. Ədil şah Güllüzara faytun göndərdi ki, Güllüzar gəlsin. Ərəbizəngi qabağa çıxıb faytunçunun cavabını verib burun qulağını çəkib qoparıb, geri qayıtdı. Hər neçə kərə adam getdikcə hamısını şil-axsaq edib qayıtarırdı. Bu qayda üzərə axırı davaya başladı. Ədil şahın qoşunu tamam tərk etdi. Qoşun qurtardıqdan sonra gündə bir adam Ərəbizənginin meydanına göndərirdi. Ərəbizəngi də çəkib başını üzüb tullayırdı. Bu qayda üzərə qalsın ancaq qulluğunuza haradan ərz edim, Şah İsmayıldan. Şah İsmayılın yaradıcı qüvvə tərəfindən gözləri sağalıb, atasının vilayətinə tərəf gəlirdi gördü ki, bir qoca kişi cüt çəkir, tamam cütü qara boyanıb özü də ağlayır.

– Kişi nə üçün ağlayırsan?

Kişidən cavab çıxdı ki:

– Allah lənət etmiş Ədil şah gəlininə gözü düşüb, oğlunun gözlərini oydurdu. Oğlu lənətdəmə iysə görən harada öldü. Əmma imdi yerindən bir ərəb peydah olub, Ədil Şahın tamam qoşunu qurtardı. İmdi iysə gündə bir adam göndərir. Sabah mən gedəcəyəm. Onun üçün ağlayıram.

– Qoca, bu gecə məni qonaq apar, səhər mən sənin yerinə gedərəm!

Başına döndüyüm, gülüzdü qoca,
Ağlamagilən qoca, meydan mənimdi.
Alışib oduna giryan olduğum,
Ağlamagilən qoca, sabah meydan mənimdi.

Yağın bilki mətləbini bitirrəm,
Seryaqufumu göz evindən itirrəm.
Səhər özüm o meydana yetirrəm,
Ağlama qoca meydan mənimdi.

Bitməz qulluqları məznun bitirsən,
Şah İsmayılı evinə qonaq götürsən.
Seryaqufu bir araya gətirsən,
Ağlamagilən qoca meydan mənimdi.

Səhər Şah İsmayıl qəribə bir adam şikilində olmuşdu. Çünki çöllərdə çox qaldığına görə. Ədil şahə xəbər getdi ki, qocanın evinə təzə bir qonaq gəlib deyir ki:

– Mən gedəcəm qocanın yerinə.

Ədil şah deyir ki:

– Nə olar getsin.

Əmma Şah İsmayıl deyir:

– Mənə bir saz, yaraq və at lazımdır.

Şah İsmayıl qonaq çağrılan vaxt Qəmərday atasının tola-

sındaydı. Şah İsmayıl özünü Qəmərdaya yetirdi. Qəmərday Şah İsmayılı görən kimi ağlayıb oxrandı. Yarağını götürüb, Qəmərdayı minib meydana sürdü. Ədil şah vəzir və camaat töküldü görək nə cür dava edəcək. Əmma Şah İsmayıl gələndə İramdar pəri bildi ki, sabah meydana gələcək. Ərəbizəngiyə tapşırırdı ki, sabah Şah İsmayıl meydanına gələcək. Çöldə qaldığından oğlan xarab olub, sonra oğlanı tanımazsan, ödürərsən.

Ərəbizəngi ilə Şah İsmayıl alışdılar. Ədil şah iysə geridən baxırdı. Ərəbizəngi faqqılıq ilə Şah İsmayılın dizin altına düşdü. O halda Ədil şah qışqırırdı ki, dayan mən öldürəcəyəm.

Ərəbizəngi Ədil şahdan cəllad əmanı islədi. Ərəbizəngi deyir ki:

– Ədil şah, çox zəhmətnən bəslədiyin bir bar ağacı bar gətirib salxım-salxım sallanan vaxtı bir adam onu dibindən kəssə ona sən nə edərsən?

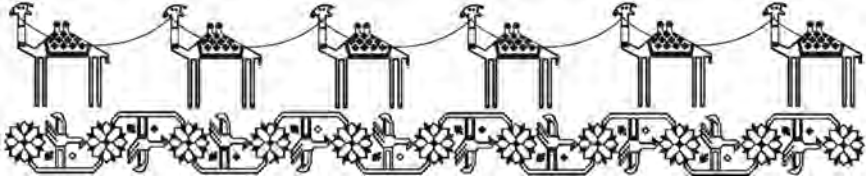
Ədil şah cavab verdi:

– Ortasın iki bölərəm.

Şah İsmayıl əlini boşaldarkən sıçırıb Ədil şahı ortasından böldü. Dərhal Ədil şah öldükdən sonra hamı tanıdı ki, bu, Şah İsmayıldı. Şəhər qırmızı bəzənib Ədil şahın padşahlıq nişanəsini Şah İsmayılın bədəninə qəbul edib taxta çıxardılar. Şirin şərbət qayrılıb bütün şirinlik paylanıb əlanlar vuruldu Şah İsmayıl adına.

Güllüzarı, Ərəbizəngiyi və İramdar Pəriyi gətirib anası ilə tanış edib, bu qərar üzərə tax-səltənətdə yaşadılar.

Təmam. Şüd. Bu qədər. Olan səhvlərimizi də bağışlayasınız.

Ərtoğrol Cavid

“İBRAHİM” NAĞILI HAQQINDA

“İBRAHİM” nağılını sevdiren haqqın qalibiyyəti teması, hadisələrin rəngarəng olmasıdır.

Tema azad sevgi ilə sevişən iki gəncin qovuşmasıdır. Bütün sevgi nağıllarında olan kibi, burada da mənələr vardır. O mənələr daima oğlanla qızı uzaqlaşdırır. İki qardaşın bir-birini itirməsi ayrılıq motivini daha da qüvvətləndirir.

Nağılın qüvvətliyi ondadır ki, sxematik olaraq bir tema deyil, hadisələr bir neçə əsas və yardımçı temalar ətrafında fırlanır. Məs:

Aslan şahın yeni qadınının oğulluğu İbrahıma olan sevgisi, Heyratlı Fətəli şahın qızı Hür Nisə ilə İbrahımın qarşılıqlı sevgisi (bu əsas temadır), Şəmil Cuhudun Dağıstanda Süleyman xanın qızı Xeyrənsəyə sevgisi, Xeyrənsənin İbrahıma sevgisi. İki qardaşın qardaşlıq məhəbbəti və i.a. və i.a... Ziyad yağının oğulluq məhəbbəti,...

Bunlar bəzi nifrət motivləri də doğurur:

Ziyad yağının quldurluq dostlarının nifrəti, çirkin Şəmilin gözəl İbrahıma nifrəti, Xeyrənsənin İbrahıma olan sevgisi ilə Şəmilə olan nifrəti və i.a...

Bu qədər çoxlu, xaraktercə uyğun motivlərin ustadlıqla qurulması folklorda möhkəm formanın, məzmunu itirməyəcək mürəkkəb formanın varlığına aydın misaldır.

Hec şübhəsiz ki, nağılın baş obrazı İbrahımdır. Demək olar

ki, macəraları o yaşayır. O bütün əziyyətlərə dözüür, öz arzusuna çatmaq üçün hər ağırlığa davam edir, dəfələrlə ölüm vəziyyətində ikən ağlamır, o böyük aktivdir. Hər hanki maneə düşərsə düşsün o yalnız, inildəmək deyil, xilas olmağı düşünür. Heç bir şey onu passivləşdirmir. Bütün bu duyğuları onda bəsləyən optimizmdir, əziyyətlər pərdəsinə bürünmüş sevinci, səadəti görmək və duymaqdır.

Ustadnamədə ölümə belə nifrət edilir, elm təriflənir. Elm isə həyatla mübarizə, təbiəti tabe etmək vasitəsidir. Ustadnamənin başqa misraları insanlığın ən yaxşı xüsusiyyətlərini təriflə pis hərəkətlərdə bulunmamaları təbliğ edir. Mənfi duyğular bəsləyən insanların talei nağıldakı bəzi obrazlar simasında verilmişdir.

Məs: kosa, qoca qarı bazarda gözib aravuruşdurma axtarırlar, Şəmil Cuhud insanlığın bütün pisliliklərini özündə saxlayıb (Şəmil Cuhud obrazı başqa nağıllarda da vardır).

Nağılın bəzi yerlərində təsadüf olunan insanlar ki, pislilik üçün çalışırlar, ən nihayət nağılın sonunda məhv edilirilər. Bir çox nağıllarda belə olur. Başqa oxşar yerlər dəxi vardır. Məs:

Qoca Zulal şah gənc qadın almış, qadın isə Zulal şahın əvvəlki qadınından olan oğlu İbrahimini sevir.

Şah seçməkçin buraxılmış dövlət quşu nəslən şah olan, əziyyətlərə düşən nağıl qəhrəmanının başına qonur, onu evə salırkən ya dama qonur, yaxud bacadan düşüb başına qonur. Yenə bu kibi oxşar momentlər vardır.

Nağıl realistsinə ifadə olunmuş. Bəzən təkan verəcək qüvvələr olur ki, qeyri realdırlar. Məs: Şəmil Cuhud nikahdan sonra sehlrlə İbrahimini Xeyrənsə ilə əlaqədən saxlıyır, Şəmil Cuhud sehlrlə İbrahiminin dilini bağlayır, İbrahimlə Hür Nisə yuxuda sevişirlər və i.a....

Bu priyom ən çətin, çıxılmaz vəziyyətlərdə işlənir. Nağılda yaxşı bir priyom işlənmişdir. Əvvəlki qadınından iki oğlu olan Zulal şah qadın almağı təklif edirkən o oğullarını bəsləməyi seçir. Buna təşbih olaraq şah bağındakı bir ağacda yuva salmış leylək quşu verilmiş. Dişi leylək ölmüş, iki balası qalmış, erkək leylək

təzə diş leylək tapırkən o yuvadakı balaları boğub atır. Daima heyvanlar həyatından alınan bu kibi haşiyələr tərbiyəvi xarakter daşıyır. Bu çox gözəl priyomdur.

Mənzum parçaların formaları haqda uzun söhbət açmaq lazım deyildir. İmumən qafiyyə zəiflikləri vardır. Qafiyyənin zəifliyi metrika doğru ikən hiss olunmur (qafiyyəsiz şeirlər forması səbəbi də budur). Metrik yanlışlıq daha çoxdur, lakin onların hamısını düzəltmək olar. Metrik uyğunsuzluğu düzəldikən, elə etməli ki, ifadədəki xalq koloriti itməsin.

Nağılın leksikonunda elə bir yenilik yoxdur. Dialektlə bağlı olaraq bir çox sözlər dəyişmiş və bəzən sözlərdə bir hərf daima dəyişilmiş.

1. Çox vaxt “o” səsinə “u” əvəz edir.

a) “...Zülal şah vəzir vüzarə, əmir ümərəyə alım, əyan kişiləri qunax dəvət eləyib...”

Qonax əvəzinə qunax

b) “...evə gəlib, Quran kitablarını utaqlarına qoyub...”
Otaqlarına əvəzinə utaqlarına

c) “...Zülal şah...o vaxtda utaqa varid oldu”
Otaqa əvəzinə utağa və i.a...

Bu xüsusiyyət Azərbaycanın şimal dialektlərinə aiddir.

2. 1-cinin əksi olaraq “u” səsinə “o” əvəz edir.

a) “...qanatın biri qırılarsa biri ilə oça bilərmimi?”
Uça bilərmimi əvəzinə oça bilərmimi.

b) “...bir devlət quşu var ki, onu oçurtacaqlar”
Uçurdacaqlar əvəzinə oçurtacaqlar

c) "...o köhnə paltarını keçinin qanına boluyub..."
Buluyub əvəzinə boluyub.

3. Yenə Azərbaycanın şimal dialektlərində (Quba, Dərbənt...) olan xüsusiyyətlərdən "ö" səsinin "ü" ilə verilməsi.

"Zulal şah qəbul etməyib hükm etdi ki..."
Hökm əvəzinə hükm

Yaxud:

"...alıb səliqə ilə düşədilər"
Döşədilər əvəzinə düşədilər....

4. 3-cünün əksi olaraq "ü"nin "ö"yə keçməsi

"Aslan şah yöyürüb balaca təpənin başına çıxdı"
Yüyürüb əvəzinə yöyürüb.

"...barı aşağı sən yol ilə get, əyər örekdən sevginsə səni qoy-
mayacaq getməyə"

Ürəkdən əvəzinə örəkdən. Bundan başqa sintaktik yanlış-
lıq var, xəbər sonda olmalı idi. ("...getməyə qoymuyacaq").

5. Bəzən "e" səsinin "ə" ilə verilməsi də görülür.

"...arvad hansını əyləyirsən?"
Eyləyirsən əvəzinə əyləyirsən

Yaxud:

"Əy nahaqdan bizə xain olan ata"
"əy" əvəzinə "əy"

Bir çox dəyişmiş sözlər var ki, onlarda dəyişən səs sistem halında deyil. Məs:

“...hər kəs dəstəsini yıqıb atlandılar”

Yıqıb əvəzinə yıqıb.

“Aqşam araya gəldi həmon o doqsan yaşında olan Zulal şah...”

Həmon əvəzinə həmon.

“Bunlar dinşəməkdə olsun...”

Dəvam feili dinləməkdə əvəzinə dinşəməkdə.

Burada cəmə aid feillərdəki “ş” hərfi təsiri var (görüşmə, bi-lişmək, gülüşmək, atışmaq...)

“...gəl buna de xırdalasın”

Xırdalasın əvəzinə xırdalasın.

Bəzən bir hərf deyil, bir neçəsi dəyişmiş olur.

“...və ətrafını bululdan tikdilər.”

Bilur əvəzinə bulul.

“...tanımadığından qıcalət çəkdi”

Xəcalət əvəzinə qıcalət.

Dialektin özünə məxsus sözlərə də təsadüf olunur. Məs:

“...o quş hancarı adamın başına düşür”

Hansı, necə, hanki mənasını verən hancarı kəlməsi verilib. Bu kəlmə Qazax, Şuşa tərəflərdə işlənir. Ən çox Gəncədə hanjarı formasında işlənir.

Başqa bir kəlmə maraqlıdır:

“İbrahimı birtəhər durub, həmin məzarstanlığa yetirdilər.”

Buradakı “məzarstanlığa” kəlməsinin kökü “məzarstanlıq”dır. Bu kəlmədəki “stan” və “lıq” şəkilçilərinin biri artıqdır. Çünkü,

Məzarstan	}	hər ikisi məzarlar olan yer deməkdir.
Məzarlıq		

Nağılda başqa bir yerdə bu kəlmənin başqa formasına da təsadüf olunur.

“...əmma bir böyük məzarsanlıq görükür”.

Bəlkə də “t” hərfi burada buraxılmışdır.

Fonetik xüsusiyyət yox kibidir. Məs: bu assimlyasiyanı göstərək.

“Ustadnamə” kəlməsi bəzən “Ustadnama” gedir. Lakin, bu nağılda “Ustaddama” gedib, “d” yanındakı “n”ə təsirlə özünə çevirib.

I şəxs əmr formasında “ım”, “im”, “um”, “üm”, “yım”, “yim”, “yum”, “yüm” əvəzinə “ayım”, “əyim”, “yayım”, “yəyim” olur. Məs:

“Gələn yox, gedən yox xəbər alayım,

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Alışayım, totuşayım, yanayım,

Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.”

“... ”

Bir də danış eşidəyim sədanı,

Oğul, sən adını de mən nişan verim.”

I şəxs müzare feili ixtisar edilmiş. Buna bütün nağıllarda təsadüf olunur. Məs:

“...siz hara desəniz göndərrəm”

“Göndər+ər+əm” feilinin müzare şəkilçisi “ər” atılıb, yerini kökün son samiti tutmuş

(göndər+r+əm).

Sintaktik heç bir xüsusiyyət yoxdur, ancaq bəzən sintaktik bağlılığın zəifliyi, xəbərin öz yerində olmamasına və başqa yanlışlıqlara təsadüf olunur.

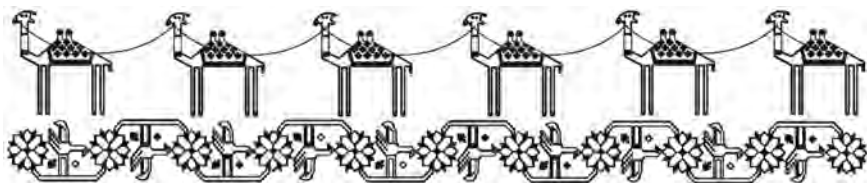
Bütün bu nağıldakı tema, hadisələr qüvvətliliyi, ifadələrin doğruluğu nağıla çap edilmə hüququ verirsə, böyük bir mənfi tərəf vardır.

Nağılda qaba milli duyğu vardır. Folklor internasionalizmlə nüfuz etmiş sahə isə bəzən nağılı yaradan, dəyişdirərək söyləyən aşıqlərdə milli duyğu olur. Onların dəyişdirərək milli boyalar verərək söylədikləri nağılı, folklor, xalq yaradıcılığı adına çap etmək ondakı internasionalizmə iftira etmək kibi olur. Bu halda “İbrahim” nağılı çap olunmamalıdır. Hər kəs deyə bilər ki, insanların pisi yaxşısı hər millətdə olar. Bu doğrudur. Lakin bu nağılda Şəmil obrazına nifrət edilərkən tək adı deyilmir: “Şəmil Cuhud”, “Qoca Cuhud”, “Qara Cuhud” deyilir. Sanki onun məniliyi Cuhud olmasındandır. Lakin yox, yəhudilərin bir çox alimləri, rəssamları, yazıçıları olmuş. Nağılın başqa qüvvətli tərəflərini atmamaq üçün bu obrazı dəyişmək olardı. Lakin, bu çox əziyyətli və ağır işdir.

Nağılı bu halda lakin böyük kommentari ilə birlikdə də çap etmək olardı. Lakin siyasi səviyyəsi aşağı olan bir çox oxucularda yanlış milli duyğu oyada bilər, çünki nağılın ifadəsi səmimi və kəsgindir. Ən doğru yol çap etməməkdir. “İbrahim” nağılı bu halda çap edilə bilməz.

07.09.1939.

Bakı.

İBRAHİM

Söylədi: *Aşıq İskəndər Şirinov*
Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

Ustaddama

Dəli könül, məndən sənə əmanət,
Demə bu dünyada ölüm yaxşıdır.
Məhşər günü qohum qardaş tapılmaz,
Deyinən var olsun elim yaxşıdır.

Bir yana gedəndə özünü öymə,
Şeytana bac verib kimsəyə söymə.
Əgər güclüsənsə fəqiri döymə,
Demə var qüvvətim qolum yaxşıdır.

Qoçaxdan olubsan səndə qoçax ol,
Açıx qabaxlı ol, mudam alçax ol.
Qadadan baladan yen gəz, qaçax ol,
Demə var dövlətim pulum yaxşıdır.

Xəstə Qasım kimə desin dadını,
Canı çıxsın özü çəksin odunu.
Yaxşı iyit yaman iyit etməz adını,
Yaman ad etməkdən ölüm yaxşıdır.

Hardan danışax, Rey şəhərindən. Reyin şahı Zulal şahdan; Zulal şah bir neçə şəhərlərə, kəndlərə şah idi. Zulal şahın bir cüt oğlanları var idi. Birinin adı Aslan, birinin adı İbrahim. Bu uşaxlar beş yaşından yeddi yaşından, etibarən məktəbə davam etdilər. Çox bir gözəl oxuyurdular. Bir gün qəza belə etdi ki, uşaxların anası vəfat etdi. Uşaxlar qaldı anasız. Bundan sonra Zulal şah arvad almaq istəmədi. Bir gün vəzir, vəkil bir neçə adamlar yığılıb gəldilər şahın yanına salam verdilər. Şah bunlara yer göstərdi, oturduxdan sonra şaha dedilər ki:

– Ey qiblei-ələm sən bizim hamımızın baş biləni, özün böyük, adlı-şanlı şahsan, sən əgər baş yoldaşın olmasa, günbəgün vərəm gətirərsən. Sən icazə ver, hər kəsi boyurursan bu qaidə qanun üzrə onu sənə alağ.

Dedi:

– Vəzir hələ kefim pozqundur. Əyər elə şey meylimdən keçəndə özüm sizə məlumat verərəm.

Xilasə bular durub getdilər. Bir neçə ay aradan keçdikdən sonra Zulal şah vəzir-vuzarə, əmir-umərayə alim əyan kişiləri qonax dəvət etdi. Əmma bahar vaxtı idi, bunun qapısında bir danə böyük Səlvi ağacı var idi. Bu ağacın başında bir danə hacı leyləyin yuvası var idi. Əmma quşlar iki idi. Biri toyuğu, o biri isə xoruzu idi. Bu quşlar hər ildən ilə bu yuvada bala bəsləyib uçurardılar. Bunların bu ilki balaları cücə olan zamanı bu quşların dişi tayını çöldə avçı vurdu. Bu erkək tayı özünə bir dişi tay tapıb həməni yuvaya gətirdi. Dişi tayı gördü kü yuvada iki balaca cücə var həməni saətdə Zulal şahın arəstə məclisi ağacın dibində yemək stolunu açıb yemədə-icmədə, kefdə-şadlıqda idilər. Hacıleyləyin dişi tayı o balaca cücələri yuvada boğub yerə stolun yaxınına tulladı. Zulal şah gördüki hacıleyləyin balaları yerə töküldü. Həmin hacıleylək ildə ikicə bala doğardı. Zulal şah qəzəblənib stuldan ayaq üstə qalxdı, dedi:

– Vəzir.

– Bəli, qible-ələm.

Dedi:

– İldən-ilə bu hacleylək balalarını bəsləyib uçurardı, səbəb nədür ki, bu il bu balalarını boğub yerə tökdü?

Vəzir dedi:

– Qiblə-aləm bu balaların anasını ovçu bilmərəm, çoban bilmərəm, sığırçı bilmərəm vurublar buların atası bular olan yuvaya bir dişi tay tapıb gətirib, o da bunları yuvada qəbul etməyir.

Zulal şah dedi:

– Vəzir, bə sən mənə deyirdin evlən, havaxt evlənəməmsə İbrahim, Aslanı o gətirdiyim arvad bu quşlar kimi eləyəcək.

Vəzir bunu yozduğuna peşiman oldu. Xilasə çörək yeyilib durub hər kəs evinə dağılmağa başladı. Bir neçə ay bir neçə il aradan keçib həman əyan kişilər genə padşahın hərəmxanəsinə yığılıb padşaha dedilər ki:

– Görək sən evlənəsən. Yoxsa bizə icazə ver qeyri padşahın torpağına köçək.

Zulal şah gördüki bu adamlar bütün ixtiyarından olan mahalın dil bilənləridi. Əyər bunların sözünü yerə salsə öz milləti bundan üz çevirəcək.

Dedi:

– Evləndirin.

Gedib hind padşahının qızının hənəsini buna aldılar. Bir gün oldu ki, kəcavələr bəzənib yaxşı atlı adamlar yığılıb padşahın arvadını gətirməyə getdilər. İki gün orada qalıb gəlini götürüb Rey şəhərinə yola düşdülər. Şəhərə bir neçə ağac qalmış idi ki, şadlıqla gəlirdilər. Əmma sizə kimdən söyləyim həman İbrahimlə Aslandan, iki qardaş məktəbdən evə gəlirdilər. İbrahim kiçik idi, Aslan böyük idi, əmma İbrahim həmi ağıllı idi, həmi də Yusifdən gözəl idi.

Dedi:

– Aslan əylən.

Dedi:

– Qardaş, nə var?

Dedi:

– Qardaş, o gələn qoşunu görürsənmi?

Dedi:

– Görürəm.

İbrahim dedi:

– O qoşun kəcavədə gətirdiyi bizə ana gəlir. Gəl, sən öz dəstən başında, mən də öz dəstəm başında atlınaq gedək onu pişvaz edək. Əvvəl Allaha xoş gedər, ikincisi atamıza xoş gələr, üçüncü o bizə ana gəlir.

Qərək evə gəlib Quran kitablarını otaqlarına qoyub hər kəs dəstəsini yığıb atlandılar analarını pişvaz üçün yola düşdülər. İbrahim yolun alt tərəfindən, Aslan dəstəsilə yolun üstündən getməyə başladılar. Bulara ana gələn qadın kəcavədə rübəndin altından qabağa nəzər salırdı, gördükləri iki dəst atlı gəlir, biri yolun altından o biri isə üstündən hər dəstənin qabağında bir oğlan var. Elə bilki aydur, gündür. Arvad ürəyindən keçirdi ki, ay Allah məni görəsən bu iki cəvanın hansına aparırlar. Zulal şah doxsan yaşında idi.

Nə isə bular pişvaz elədilər, ox ata-ata, at səyirdə-səyirdə şadlıq eyləyə-eyləyə həmənlə hiləgər qadını gətirib Zulal şahın həməlxanəsində siyah pərdəni qurub əyləşdirdilər. Axşam araya gələn kimi o doxsan yaşında olan Zulal şah o maqamıki hamı görüb o vaxtda otağa varid oldu. Gəlin gördükləri qapıdan pirani, ağ saqqalı göbəyin üstündə içəri girdi. Qadın elə bilirdi ki, o iki oğlanın biri gələcək. Gördü bir qoca kişidən başqa qeyrisi yoxdur.

Dedi, “yəqin bu qoca vəzir”, əmma gördü kü, bu kişi siyah pərdiyə sarı meyl etmək istəyir.

Dedi:

– Ay kişi, səni elə doğradaram yekə tikən qulağından balaca olar.

Zulal şah gördü kü, bu arvadın xiyali çaşıbdır.

Zulal şah dedi:

– Ay arvad sən xiyalındakı o ala qarlı dağlara, sən bu bən-

dəi fəqir çırmılayana gəlmişən.

Arvad gördü kü işlər fənadur. İşi üzə salmayıb bir ay, iki ay bununla baş yoldaşlığı etdi. Bir gün bu arvad Zulal şaha dedi ki:

– Heç bizim evladımız yoxmu?

Dedi:

– Ay arvad, həmd olsun Allaha mənim bir cüt oğlum var, vermərəm dünyanın baci xəracına.

Dedi:

– A kişi sən nə təhəri nainsaf adamsan mənim öz evladlarımı mənə göstərmirsən.

O saat Zulal şah əmr verib həman öz oğlanlarını çağırtdı. Arvad gördü kü, bu oğlanlar həmə o qabağına çıxan oğlanlardı. Arvad dedi:

– Bəd dəyil.

Ürəkdən şadlanıb, buların hər ikisini yanına çağırıb üzündən gözündən, dodağından öppəyə başladı. Aslanın 19 yaşı var idi. İbrahimin 16 yaşı var idi. Arvad Zulal şaha dedi:

– Ay Zulal şah, oğlanların biri sənin, biri mənim. İkimiz də tərbiyə verək, görək ürəfa məclisində kimin bəslədiyi oğlana afərin, məşaallah deyəcəkdirlər.

Dedi:

– Arvad, hansını əyləyirsən?

– Kişi mən kiçiyəm, İbrahim mənim, sən böyüksən Aslan da sənin – deyib, İbrahimə əylədi.

Gündə üç yol İbrahimin tellərini gulab suyula darayıb bəslərdi. Bir gün, beş gün, bir ay aradan keçib arvad gördü kü, belə şeynən fatıya tuman çıxmıyır, canını boğazına yığıb ev sakit olanda İbrahıma dedi:

– İbrahim, bir il iki aydır mən buraya gəlin gəlmişəm, ancaq sənin iyinə otururam.

İbrahim məsələni düşünüb barmağının ikisini yumub ucu ilə bunun sol tərəfinə elə şillə vurdu ki, göy təki şaqkıldayıb, arvad ağzı üstə fərşin üstünə yığıldı. İbrahim peşiman oldu, dedi:

– Ay dili qafil, demək olmaz, bu qadın atamın vasitəsilə mənə imtahan eləmiş olar, mən bunu niyə vurdum? – deyib arvadın başını qaldırıb, öz qucağına alıb buna mehribançılıx elədi.

Bu hiləgər qadın ayılıb hilə ilə gözünü açmadı, öz cibində balaca bir qayçı var idi, partlamaq mahnasına əlini oğlanın geri yanına salıb bunun dal ətəyindən bir qədri kəsdi İbrahimın xəbəri olmadan. Onun qorxusundan özünü Zulal şaha yetirdi, az qaldı özünü həlak eləsin. Küy düşdü vəzir- vüzarə, əmir-uməra yığıldılar. Arvad dedi ki:

– Zulal şah üzün ağ olsun mənə özünə gətiribsən, yoxsa oğluna?

Zulal şah qəzəbnak olub cəlladları çağırdı.

Arvad dedi:

– Əhvalat belə-belə, bu da onun nişanı.

Cəlladlara əmr olundu gətirin!

Vəzir ayağa qalxıb dedi:

– Qibləyi-aləm, mənim gözüm çox şeylər görüb. O arvadın əlindəki nişan əgər qabaxdandı oğlun buna sarmaşib, yox dal ətəyindənsə arvadın ona sarmaşib. İndi ondan qabaq düşüb oğluna bəlkə şər atır.

Cəlladlara Zulal şah əmr verib oğlanı gətirtirdi.

Gördülər ki, o nişan oğlanın dal ətəyindəndir. Genə də Zulal şah qəbul etməyib hökm etdi ki, oğlan öldürülsün!

Bunu deyən kimi Aslan şah özünü yetirdi. Dedi:

– Ata, quş qanad ilə uçar, qanadın biri qırılsa biri ilə uça bilərmə?

Aslanı Zulal şah özü diri ikən öz yerinə vəliəhd təyin etmişdi. Ona görə ona Aslan şah deyirdilər. Zulal şah dedi:

– Sən də, o da bir süt əmibsiniz, bir gün də sən elə iş tutacaqsan. Ona görə öldürməyib ikinizi də mənim ixtiyarımda olan torpaxdan sürgün edirəm.

Cəlladlara əmr verdi. Bu iki cəvanı bir-birinə qatıb hylamağa başladılar. Bir qədər getmiş idilər İbrahim dedi ki:

– Ay Aslan şah biz evimizə getmirik, elimizə getmirik, cibimizdə bir qəpik də olsun paramız yoxdur. Sən qayıt atamızdan xərcliq tələb elə. Mən utanıram.

Aslan şah cəlladlar icazə verdi, bunlar əyləndi. Aslan şah qayıdıb özünü yetirdi atasına. Dedi:

– Ey nahaqdan bizə xayın olan ata, hayana getsək sənin adın biz ilə gedir, bizə bir qədri xərclik vergilən.

Zulal şah xəzinədarı çağırıb dedi:

– Get onların hərəsinə bir güclü, qiymətli daş ver.

Xəzinədar bir tərəfdən qəlbi yanib bir tərəfdən də padşahın əmrini yerinə yetirib buların hərəsinə elə daş verdi ki, xırdalanan-dan sonra onun pulunu bir çuval tutmasın. Xilasə Aslan şah daş-ları götürüb gəlib yetirdi İbrahimə. İbrahim dedi:

– Qardaş, nə aldın?

Aslan şah dedi:

– İki qiymətli daş verdi, ala biri sənin, bu biri də mənim.

Ciblərinə qoyan kimi cəlladlar haylamağa başladı. Taki bu-ları aparıb Zulal şahın sərhədindən çıxardıb qayıtdılar. Bu iki cə-van yola nabeləd, bir tərəf görməyib, yolu başlayıb on gün on gecə bir cəzirə ilə getdilər.

İbrahim körpə olduğundan aclıq güc elədi, yoruldu. Aslan şah dedi:

– Qardaş, niyə oturdun?

Dedi:

– Aslan şah acından taqətim kəsilib.

Aslan şah dedi:

– Otur, mən bu balaca tərənin başına çıxım görüm bu ət-raflarda kəntdən, şəhərdən nə var.

İbrahim dedi:

– Qardaş get.

Aslan şah yüyürüb balaca tərənin başına çıxdı. Gördü nə kənt, nə şəhər görünmür, əmma bir böyük məzarsanlıq görükür, qayıdıb gəlib dedi:

– İbrahim, bu yaxında böyük bir məzarsanlıq görürük təbii-
dir ki, o xarabalığın bir abadanlığı olacaqdır. Orayatən gedək,
orada sənə çörək tapacağam.

İbrahim birtəhər durub həmin məzarstanlığa yetirdilər.
Gördülər bir böyük, yaxşı örülmüş künbəz var. İbrahim bu gün-
bəzliyə qoyub dedi:

– Otur burda, mən yenə də bu təpənin başına çıxıb ətrafa
baxacağam.

Aslan şah cəld həmin təpənin başına çıxdıqda gördü kü, ya-
xında bir böyük şəhər var. Qayıdıb İbrahimin yanına gəldi, dedi:

– Qardaş, gəlib bir böyük şəhərə çıxmışım, əmma bilmirəm
hansı şəhərdir. Burada otur, bu saat sana çörək alıb gətirəcəyəm.

Aslan şah yolu əlinə alıb getməkdə olsun, əmma ataları ver-
diyi qiymətli daşların biri Aslan şahın cibində, o birisi isə İbrahi-
min cibində idi. Aslan şah özünü şəhərə yetirdi. Bir adama rast
gəlib dedi:

– Bu hansı şəhərdir?

Həmin şəxs cavab verdi ki:

– Qardaş sən nabalədsən?

Dedi:

– Bəli.

Dedi:

– Bura Misir şəhəridir.

Aslan şah dedi:

– Burada çörəy dükanın hardan taparam?

Dedi:

– Bax bu küçə ilə gedərsənsə taparsan.

Aslan şah bundan aralanıb özünü bazara verdi. Həmin küçə
ilə gedirdi gürdü kü, üç dörd geyimi baftalı qulluqçular əlinə keçəni,
hambalı və başqa adamları döyə-döyə küçə yuxarı gətirir. Gördü bu
salamat iş deyil. İstədi qaçsın həmin qulluqçular bunu gördülər:

– Ədə, dur! – deyib bağırdılar. Çarəsi kəsilib dayandı. Bunu
da döyüb qatdılar həmin adamlara. Bunları küçə yuxarı hayla-

maqda ikən Aslan şah bir hambaldan soruşdu ki:

– Bizi hara aparırlar?

Hambal cavab verdi ki:

– Bu şəhərin padşahı ölübdür bu adamları yığırlar ki, bir devlət quşu var, onu uçurdacaqlar, hər kəsin başına düşsə onu padşah edəcəklər.

Dedi:

– Ay hambal qardaş, o quş hancarı adamın başına düşür?

Dedi:

– Ay əmi oğlu, o quş hər adamın başına düşsə idi hamı padşah olardı. O quş o adamın başına düşür kü, onun əsl-nəcabətin-də padşahlıq olsun.

Aslan şah ürəyində dedi:

“Əgər bu hambal deyən kimi isə quş məni döydürəcək”.

Nə isə bütün həzərat seçgi meydanına yığıldı. Ölən padşahın bir danə vəziri var idi ki, onun adı Sirri Sübhan vəziri idi. Vəzir elan verdi qulluqçulara, ki, cəmaət hamısı buradadurmı. Xəbər verdilər ki, bəli vəzir əmr verib quşbaza, quşu uçurtdu. Quş üç dəfə cəmaətin üstündə cövlan edib heç bir kəsin başına düşmədi. Aslan şah bir kənarda durmuş idi, onun başına düşdü. Xiyalindən padşahlıq keşənlər, – bu kim idi ki, buraya çıxdı –deyə oqqədər vurdular ki, papağı boğaza keçdi.

Quş yanılıb deyə vəzir əmr verdi ki, quşbaz quşu bir dəfə də uçurtsun. İkinci dəfə də yenə quş Aslan şahın başına düşdü. İstədilər ki, döysünlər, vəzir fikir verirdi ikincidə onu döyməyə qoymadı. Dedi:

– O quş yanılısı quş deyil, o oğlanı aparın bir xəlvət yerə salın. O quş yenə onun başına düşməlidir. İki adam daldadan pusun, o oğlan o quşa nə desə o xəbəri mənə gətirin!

Aparıb oğlanı bir dama saldılar qapıyı eşikdən qayırdılar ki, bir tərəfə çıxmasın. Əmmə damın bacası var idi. Quşu quşbaz genə buraxdı. Quş üç dəfə həmin cəmaətin başına dolanıb Aslan şahı tapmayıb düz dama sarı cumdu, onun bacasından enib As-

lan şahın başına düşdü. Aslan şah quşu əli ilə tutub dedi ki:

– Ey Allahın heyvanı mənə bu qürbət eldə niyə döydürürsən? Əyər mən padşah olardım, atam Zulal şahın yurdunda padşah olardım. Görürsən ki, mənə padşahlıq qismət deyil.

Həman bu sözü pusquda duranlar Sirri Subhan vəzirə gətirdilər. Sirri Subhan vəzir çox şad oldu. Dedi:

– Zulal şah məşhur bir şahdur. Onun oğlu ki, buraya gəlib bizə padşahdır.

Əmr verdi ki, Aslan şahı gətirin. Aslan şahı gətirdilər, əhvalatı bildirdilər, ki sən bu şəhərin padşahısan, göndərdilər hamama. Hamamlanıb, padşahyanə libası geyib əyləşdi taxta. Vəzir-vüzarə öz yerlərində hazır idi. Sikkə Aslan şah adına dəyişdirildi, padşahlıq cıqqası başına qoyuldu. Gəl-götürə, yeməyə-içməyə, xəzinəyə, malı-mülkə, qoşuna aludə olub İbrahim yadından çıxdı. İbrahim böyləliklə qaldı günbəzliydə. Həman şəhərdə bir dənə oğru başı var idi. Onun adı Ziyad haramı idi. Ziyad haramı haman günü quldur, oğru yoldaşlarını başına yığib dedi ki:

– Padşah təzələnib qanun bərkiməmiş atlanın gedək görək nə var nə yox.

Atlanıb İbrahim olan günbəzin yanından yol aldılar. Onatan qaranlıx düşüb gecədən bir az keçdi. İbrahim gözlədi gördü Aslan şah gəlmədi. Əlindəki əsayı hərləyib görax nə dedi:

“Təcnis” havasında

Gələn yox, gedən yox, xəbər alayım,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.
Alışayım, tutuşayım, yanayım,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Taqətim yox, mən duruban oturum,
Bitməz mətləblərimi məcmun bitirim.

Dedi otur gedim taam gətirim,
Gözüm yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Həman İbrahim bu sözü deyəndə Ziyad haramı bu səsi eşidən kimi yoldaşlarına bildirdi ki, qulağıma bir qəribə səs gəldi, atı əyləyin dinləyək görək ha tərəfdədir.

Bunlar dinşəməkdə olsun İbrahim aldı dal kəlməsini:

Ərşə bəyan oldu nalei ahım,
Heç bilmirəm nədür mənim günahım.
Məzaristanlıqda nə ağlayırsan, İbrahim,
Gözün yolda qaldı, gedən gəlmədi.

Həman oğrular mir qəzəb kibi qapını kəsdilər. Ədə bəri çıx – deyə səs əylədilər. İbrahimin çıxmağa təhəri olmadı. Biri atdan düşüb İbrahimin yanına girib eşiyə sürüyüb çıxartdı. Gördülər ki, əynində çox qiymətli paltarlar var. Ziyad hərami əmr verdi ki, bunu gərək öldürək, bu, aşıqdır. Əgər bunu diri buraxsaq sabah şəhərə gedib hamımızı qırdırar. İbrahim dedi ki:

– Bir az mənə aman verin, üç xanə söz deyim. Sonra siz birlirsiz.

Ziyad hərami gördü kü, bu çox dilavər danışır ürəkdən xoşuna gəlib dedi:

– Oğul de!

“Kərəmi” havasında

Başına döndüyüm Ziyad hərami,
Öldürmə, Allaha bağışla məni.
Ara yerdə tökmə bu nahaq qanı,
Öldürmə, Allaha bağışla məni .

Bahar olcaq bizim göllər bulanı,
Yaralarım köz-köz olub sulanı.
Qardaş gəlir günbəz dibin dolanı,
Öldürmə, Allaha bağışla məni.

İbrahim bu sözü deyən kimi bunların biri İbrahıma dedi ki:
– Biz atımızı özgədən alıb minməmişik, niyə tək Ziyad həramıya yalvarırsan?

İndi isə hamısına deməyə başladı:

İbrahimam neyləmişəm neylərəm,
Xəncərlə qara bağrım teylərəm.
Qərib canım sizə qurban elərəm,
Öldürmə Allaha bağışla məni.

İbrahim sözünü qurtaran kimi Ziyad həramı yoldaşlarına belə dedi:

– Ay uşaxlar bu oğlanı belə bazara çıxarsaq, paltarlı palazlı necəyə sata bilərik?

Dedilər:

– Bu qiymətə.

Ziyad həramı dedi:

– Olarmı o qiyməti məndən alasınız, mənim oğlum yoxdur, bunu mənə oğul verəsiniz.

Bunlar dedi:

– Çox gözəl olar.

Həman kəsdikləri qiyməti Ziyad həramı bunlara verib, oğlanı atın tərkinə çəkib evinə gətirdi. Öz arvadına dedi ki:

– Yox yerdən Allah bizə bir oğul yetirib.

Həman qadın oğul əvəz eləyib, oğlanın boynuna qolunu dolayıb gözlərindən öpdü və dedi:

– Çox gözəl oğuldur.

Bir neçə gün burada yaşadılar, əmma Ziyad həramı çox ka-

sıb idi. İbrahim gördü kü, atası çox kasıbdır. Bir hisli pasaxlı damı var. Dedi:

– Ata damımız neyə belədir?

Dedi:

– Oğul, kasıblığın üzü qara olsun, kasıblıxdandır.

Dedi:

– Ata, neçə il sənə oğul olsam, hər gün, hər saat sənin sözünə baxacağam. Bir dəfə gəl sən mənim sözümə bax.

Dedi:

– Oğul, baş üstə.

İbrahim əl atıb cibindən həman qiymətli daşı çıxardıb verdi atasına.

Dedi:

– Ata bu daşı apar, o göy-göyerti satan kişilərə ver, deyinən, bu mənim daşıma yetik bu göyertidən ver. Verdi, verdi. Vermədi, qayıdanda bəri gəlmə. Daşı apar sərraf bazarına, deyinən mənim bu daşımı xırda elə. İşdi satın istədi daşa qiymət demə, deyinən daşımın qiymətini ver!

Ziyad hərəmi daşı götürüb özünü bazara göy-göyerti satılan yerə yetirdi. Birinə dedi:

– Qardaş bu daşı al o kişnişdən, reyhandan, nanədən, kəvərdən mənim bu daşıma yetik vergilən.

Ala satan gördü kü, bu kişinin əlində bir balaca şumal daşdır.

Dedi:

– A kişi, bu daşdan nə çoxdu bu çaylaqlarda, sən mənə ələ gətirirsən? – deyib bir iki Ziyad hərəmiyə qapaz vurdu.

Ziyad hərəmi birtəhər bunun əlindən çıxıb geriye sarı qaçdı. Bir az gedib əyləndi, bir az fikir eyləyib dedi:

– Bu uşağın sözüylə gəldim, hancarı özümü döydürdüm. Düz deyir də, daşa göyerti verməzlər.

Birdən yadına düşdü ki, İbrahim demişdi “oradan qayıdanda get sərraf bazarına. Sən həməşə xəlqi döyürdün qoy bu gündə səni döysünlər” deyib yön çevirdi sərraf bazarına getməyə, taki

bazara yetişib bir qoca sərrafa rast gəldi. Dedi:

– Elə bu qoca, mən qoca. Gəl buna de xurdalasın, əmma o gö-yərtinin topasının bir dənəsi bir abbası pul idi. Onu da vermədilər.

Ziyad həramı xiyal eylədi ki, yaxın bu daşın qiyməti çox ol-sa altı şahı olar. Xiyalındakı bu idi.

Qərək qoca sərrafın dükanına girib dedi:

– Səlamun ələykum!

Dedi:

– Əleykumussəlam!

Dedi:

– Sərraf baba, əziyyət olmasa mənim bu daşımı xırda eləgilən.

Sərraf bu sözü eşidən kimi başını qaldırıb hansı deyə baxdı.

Gördü ki, kişinin əlindəki daşın qiyməti çox bahadır. Heç tapılan daş deyil, cəsarət edib Ziyad həramiyə dedi:

– Bu daşı satarsanmı?

Dedi:

– Elə özüm müştəri gəzirəm.

Dedi:

– Nə verim?

– Daşımın qiymətini ver! – deyərkən sərraf elə bildi ki, bu daşın qiymətini bilir, əmma xeyir, altı şahını gəzirdi.

Ziyad həramı dedi:

– Məni oynatma daşımın qiymətini ver.

Sərraf dedi:

– On min manat verimmi?

– Xeyir qiymətini ver.

– İyirmi min manat verimmi?

– A kişi sən Allah məni oynatma.

Qərək yuz minə qalxanda dedi:

– Ver.

Xilasə kişi axçanı sanıyıb işqafa qoymuşdu durub pulları bunun ələyinə əndərdi. Ələyini tutub, düşəninə baxmayıb evə doğru qaçdı.

İbrahıma dedi:

– Oğul daşa bir göyörti vermədilər, getdim sərraf bazarında bir axmaq sərrafa rast gəldim. Ətəyimi pulnan doldurdu. Dedi:

– Ata, nə göndərdi?

Dedi:

– Oğul, yüz mindi.

– Halalı olsun.

– Nə mənə?

– Onda qalan.

– Necə qalan?

– Yüz mində onda qalıb.

– Gedim alım?

– Ata işin yoxdur.

İbrahim pullardan alıb atasını da götürüb yumba daş karxanasına gedib əlli mürəbbə daş aldı və bir qədər ağac aldı. Beş dana yaxşı bənna gətirib, bir bağın arasından daşı gətirib örüyü başlatdı. Bir qəddərdən sonra dülgar, nəccar və yaxşı ustalardan gətirib damın üstünü qayıtdırmağa başladılar və ətrafın bululdan tikdilər.

Ustalar imarəti təmamə yetirib pullarını alıb getdilər. İbrahim və atası həman imarətə yaraşası rəxt xab ev müxəllifətləri, əşyaları alıb səliqə ilə döşədilər. Bunlar o mərtəbəyə qalxdılar ki, hər gün yemək-ichmək, dəmxana kef ilə yaşayırdılar və hər gün atalı oğullu tərən quş əllərində şikara gedirdilər. Bu kef ilə bular dolanmaxda olsun. Sizə xəbər verim Ziyad həramının oğru yoldaşlarından Ziyad həramsız bir yana gedə bilməyib boğazlarına qotur düşmüşdü. Bir gün bir yerə yığılıb bir-birinə dedilər:

– Bu Ziyad haramı bizimlə bir yana getmir, biz acımızdan ölürük. Bu uşağı bu gətirəndən bəri aşdı, daşdı şəhərə sığışmayır. Gəlin görək bu uşaxla bunu aralaya bilərikmi.

Biri dedi ki:

– O bizim işimiz deyil, həman peşənin ustaları var, onları tapaq.

O biri dedi:

– Kimdi?

Biri də dedi ki:

– Ya gərək kosa ola, ya gərək dünyanın altından girib üstündən çıxan qarı ola.

Dəstələnib bazara girmişdilər ki, qabaxlarına bir dənə kosa çıxdı. Dedilər kosa qardaş bir əylən!

– Buyurun.

– Bir belə iş var, bacararsan?

– Gün çıxıbdır mənim fəndim yoxdur.

– Bəs kim bacarar?

– Siz gəzən bax, o körpüdən keçən qarıdır.

– Ay nənə əylən, – deyə, bunlar səslədilər. Qarı dillənib dedi:

– Dışimin nuzulası qalxıb məndən əl çəkin.

Bunlar isə əl çəkməyib bu qarıya yetirdilər.

Qarı dedi:

– Başım ağrıyır məni söylətməyin.

– Nənə niyə?

– Beş-altı gündür oğlu atadan eləmək, qızı anadan eləmək, arvadı ərindən eləmək, qardaşı bacıdan eləmək əlimə keçməyir.

– Əxrət görəndə köksünü ötür, elə gəzdियimiz sənsən qarı, filan işi bacararsanmı?

– Bazar pulunla deyilmi?

– Nə alarsan?

– Bircə xoruz dərisi qızıl alaram.

Təzə iki qəpiklikdən adama bir qoşa avıq qarının ətəyinə tökdülər, qarının gözləri üç təpə saxsağanının gözü kimi cıvıladı.

Qarı bunlara dedi ki:

– Məni hamı tanıyır, yanımda qaraltı eləməyin, siz gedin. Bu gündən sonra havaxt o oğlanı orada görsəniz elə bilin ki, nə-nəniz bu yüz əlli yaşı öküzdən belində yaşayıb.

Qarı belə dedikdə həman adamlar yayındılar. Qarı yavaş-yavaş Ziyad hərəminin evinə tərəf getməyə başladı. Əmma Ziyad haramı və İbrahim şikara getmişdilər. İbrahim hər dəfə şikardan

gələndə bu anası İbrahimı pişivaz edib atdan düşürər və gözündən öpərdi. Bu gün də eyvanda durub yolunu gözləyirdi. Gördü bir qarı gəlib yavaşca-yavaşca bunları çağırır. Əl elədi qarıya və dedi:

– Bizim qapı açıxdı buyur gəl.

Qarı dedi:

– Qoca adamam yorulmuşam elə bil sinəmin üstünlə yeriyr-sən sən bir az bərilik gəl.

İbrahimin anasının buna yazığı gəlib dedi:

– Kəsibliyi görmüşəm bəyəm undan-dəndən bir şeyə təmənnası var. Gəl sən bunun qabağına get, Allahın xoşuna gələr.

Arvad yavaş-yavaş qarının qabağına gəlməyə başladı; gördü ki, qarı hind toyuğu kimi çırpınır. Dedi:

– Qarı, mənim şikara adamım çıxıb niyə elə edirsən?

– Yox, yox oğul, xiyalına elə şey gətirmə.

– Bə nə var?

– Qılçam sinsin heç bazara çıxan dəyildim bu gün çıxdım sənə o tapqıntı oğlun varmı?

– Var.

– O gedib bazarda söyləyibdir ki, Ziyad həramının arvadının adı Ziyad həramınındı özü mənim, heyf o ad ki, sənə bu boy, bu qamət, bu kəmal, bu cəmalının üstə qoyulubdur. Bu saat lotular dərbələkdə, sazandalar sazında deyib oxumağı sənə sözündü.

Arvad dedi:

– Ay imansız, o mənim oğlum deyilmi?

Qarı dedi ki:

– Böyüklər elə ağilsız olur, yaxşı oğul idi, onun atası-anası yox idimi. Konbəzidə oğul doğarmı?

Qarı qayıdıb getdi. İbrahimin anası qayıdıb sütun ağacına şahmar ilan kimi dolanıb İbrahimin yolunu gözləyirdi ki, gələndə öldürsün.

Axşam yaxınlaşıb İbrahim və atası şikardan qayıdıb gəldilər. Ziyad həramı baxıb gördü kü, arvad sütun ağacına dolanıb halı hal deyil. İş düşündü kü, hərflər aranı vurdu. Bənd olmayıb

qapıya yetirən kimi arvada dedi:

– Ay arvad, aşıqlar bunu bayatı çəkir.

Dedi:

– Nədür?

Əzizim arayışı,
Hil işi arayışı.
Öz sözünü özün danış,
Ev yıxar ara işi.

Arvad dedi:

– Mənə top qopal gəlmə! Ya bu saat İbrahimi öldür, ya mənim kağızımı ver.

Kişi xiyal elədi, gördü kü, əyər bunu boşasa, bu arvad dediyi iş bazarda söylənilsə təsdiq olacaq.

Dedi:

– Arvad, nə səni boşaya bilmərəm, nə də bunu burada öldürə bilmərəm. Onda bu oğlanı aparım tapdığım yerdə öldürüm, özün tikdiyin paltarı qanına buluyub gətirim.

Arvad razılıq verdi. Atdan Ziyad haramı düşüb güclü xərclik götürüb İbrahimi də götürüb apardı bazara.

Bazardan İbrahim üçün bir dəst fəxvir libas və sallaxdan bir keçi alıb İbrahimi atla apardı həmin günbəziyə, təzə paltarı ge-yindirib köhnəsini soyundurdu. Keçiyi öldürüb o köhnə paltarını keçinin qanına buluyub üzündən öpüb güclü xərclik verib evinə qayıtdı. İbrahim isə o gecəsi orada yatıb gecə yarı yuxusunda bir dərviş bunu oyadıb dedi:

– Oğul!

Dedi:

– Bəli!

– Al bu camı nuş elə.

– O cam nədi?

– Bu cam mətləb verəndir.

Alıb camı nuş elədi dünya dərini xılxa puş elədi.

Dərvişə dedi:

– Ağa dərviş sinəm yandı mana bir təsəlli.

Dərviş barmağını qaldırdı arasından İbrahim baxanda gördü kü, çox uzaq yollar görür. Dərviş dedi:

– Bala, nə görürsən?

– Böyük şəhər görürəm.

– O şəhər Heyrat şəhəridir

– Şəhərdə nə görürsən?

– Bəri uca bir uca ev görürəm.

– Onun küləfirəngisində nə görürsən?

– Bir nəzinin sənəm qız görürəm.

Dedi:

– O, Heyrat şəhərində Fətəli şahın qızı Hür Nisə xanımdır. Onu sənə puta verirəm. Səni ona tuta verirəm.

Üz görmə, ilticalıq eyləmə, cəfa çəkər, səfasını sürərsən, deyib dərviş qeyb oldu. İbrahim isə gecə yatıb sabah durub haman yol ilə Heyrat şəhərinə getməyə başladı. İbrahim getməkdə olsun, sizə xəbər verim Aslan şahdan.

Aslan şah əyan kişiləri yığıb məclis qurmuşdu, çörək yedikləri yerdə xıyalından başına gələn qəzavü-qədəri keçirirdi ki, birdən İbrahim yadına düşən kimi ağı başından təqayır elədi. Bir azdan sonra özünə gəlib bu əyan kişilərə söylədi ki:

– Cəmət, burada heç əhl gübur ziyarətinə getmək adəti yoxdurmu?

Dedilər:

– Yoxdur, bir elə adət qoyarsansa qiblei-ələm cənnət təkcə sən olacaqdır.

Əmr oldu ki, sabah əyan kişilər yığılsınlar padşah əhləl gübur ziyarətinə gedəcəkdir.

Sabahı tezdən cəmət toplanıb, padşah hazırlanıb yola düşən zamanda Sirri Sübhən vəzirə xəlvətcə dedi ki:

– O balaca sazı məxfi götürgilən, heç kəs bilməsin.

Sirri Sübhan vəzir balaca sazı götürdü və atlanıb getdilər. Məzarsanlığa yaxınlaşan kimi Aslan şah dəvam edə bilməyib atdan düşüb özünü könbəziyə saldı gördü lələ köçüb yurdu boşdur. Heç kəs yoxdur, bənizi ağarmış qayıdıb eşiyə çıxdı və vəzirə dedi ki:

– Sazı gətirsin.

Hərə bir yerdən elə düşündü ki, padşah dəli olub. Bunun aşığı da var imiş, biz bilməmişik – dedilər.

Vəzir sazı verəndən sonra Aslan şahə dedi:

– Sən aşiqsanmı?

Dedi:

– Vəzir, dərdi var ağlar,
Xalın dərdi var ağlar.
Dərdsiz aşiq ağlamaz,
Əlbət dərdi var ağlar.

– Mən dərd aşığıyam, – deyib sazı hərlədi görək nə dedi:

Alçaxdan ucaya çəkilsin başın,
Məzarsanlıq, İbrahimı neylədin?
Atılsın kərpicin, qalmasın daşın,
Məzarsanlıq İbrahimı neylədin?

Qalalar içində möhkəm qalasan,
İyitlər başına yaman balasan.
Qarğamıram səni viran qalasan,
Məzarsanlıq, İbrahimı neylədin?

Aslan şaham cəm evində yatmışdım,
Mən dərdimi yaman dərdə qatmışdım.
İbrahimı burada qoyub getmişdim,
Məzarsanlıq, qardaşımı neylədin?

Sirri Sübhan sözə başlayaraq:

– Aslan şah, mən cəmi sirlərdən xəbərdaram. Sən niyə bu dərđini mənə demirsən? Aslan şah cavabında:

- O dərđi ki, mən çəkirəm on boyun kəl genə çəkə bilməz.
- Deyiniz görüm nədir?

Fələyin əlindən şikayətim var,
Öz mülkümdən qoymur kanə dərđimi.
Bir gün olar bu ölkəni dağıdar,
Çıxartmasam bir məkanə dərđimi.

Hər kəs gəlsə dərđim üçün vermərəm,
Yüz gün şadlıq tapsam, bir gün gülmərəm.
Özüm öz dərđimi çəkə bilmərəm,
Fələk versin bir çəkənə dərđimi.

Aslan şaham qəm evində nökrərəm,
Dost bağında qızıl güllər əkərəm.
Özüm öz dərđimi pünhan çəkərəm,
Söyləmərəm hər yetənə dərđimi.

Aslan şah atlanıb gəlib çatdı paytaxtına, qırmızı geyib əmr verdi hər tərəfə – sərhəd keşikçilərinə, körpü qaravullarına, çobanlara və başqa kəslərə ki, filan nişanlı İbrahim adlı adamı harada tapsalar mənə yetirsinlər və onu tapana dünya malından sərəfraz edəcəyəm. Gəmiçilərə isə bu xüsusda məxsusi tapşırıq verilmişdi. Qulluğunuza haradan ərz edim İbrahimdən günə bir mənzil yol getməkdə olsun. Göy çəmənli düzdə oturdu, gördü kü, güclü karvan tökülüb, çox acımışdı köhnə bir məsəl yadına düşüb dedi ki:

– “Açdın karvana, yoruldun Sarvana” – gedim bulardan bir az çözəy alım, həmi də bu bəzirganlar şəhərlərin hamısından xəbərdar olurlar, bir xəbər bilim, görüm, mən Heyrata düzmü gedirəm.

Bu yoldan burulmaqda olsun sizə bəzirgandan söyləyim. Bəzirgan başının adı Xoca Əziz idi. Xoca Əziz Heyratdan keçər-

kən gördü kü, bir qız bir uca evin aynasını açıb çox uzağı gözləyir, bu hərif xoca yoldaşlarına dedi ki:

– Ay uşaxlar, bu qızın uzaxda gözləyəni var. Əlqərəz oğlan özünü Xocanın yanına yetirdi.

Salam deyən kimi xocanın xoşuna gəlib İbrahıma təklif elədi ki – otur – dedi: – Bala haradan gəlib hara gedirsən?

İbrahim:

– Əmi, kandan məkana gedirəm.

Xoca:

– Oğul oraya hamı gedəcəkdir, indiki səfərindən deyirəm.

İbrahim:

Baxça barınan söylər,
Heyvan narınan söylər.
Aşix dərdi-dilini,
Saz yunqazilə söylər.

Bəzircan gördü kü, o gördüyü qıza bu oğlan yaraşır. Dedi:

– Ay uşaxlar, bir saz gətirin bu oğlana.

Sazı gətirib İbrahıma verdilər, görək nə dedi:

“Ovşarı” havasında

Xocalar xocası, xocalar xası,
Xocam bir yar deyim, ver xəbər barı.
Silinsin, könlümün qalmasın pası,
Xocam bir yar deyim, ver xəbər barı.

Aldı Xoca:

Xoca baban alsın sənin qadanı,
Oğul, sən adını de, mən nişan verim.

Bir də danış eşidəyim sədanı,
Oğul, sən adını de, mən nişan verim.

Aldı İbrahim:

Dərin-dərin dəryələrdə adadı,
Tutubdu dəstində dürlü badadı.
Heyrat şəhərində o xanzadadı,
Xocam bir yar deyim, ver xəbər barı.

Xoca dedi ki:

– Oğlan, Heyratdan keçəndə mən bir qız gördüm nişanlarından deyim gör odumu:

Mən gələndə aquşqada durmuşdu,
Ağ üzündə həlqə bilcək burmuşdu.
Firəngi qayçıynan ucunu vurmuşdu,
Oğul, sən adını de, mən nişan verim.

İbrahim dedi:

– Xoca baba, həman nişanları ki, sən deyirsən:

İbrahimam çöldən çölə gəzərəm,
Gözəllərin mah cəmalını yazaram.
Sorağınla nazlı dilbər gəzərəm,
Xoca bir yar deyim, ver xəbər barı.

Aldı Xoca:

Xoca Əziz Xocaların gözüdür,
Şirin söhbətidir, Şirin sözüdür.
Hür Nisə Fətəli xan qızıdır,
Oğul, sən adını de, mən nişan verim.

İbrahim Xoca Əzizlə xudafizləşib yola başladı. Bu yol getməkdə olsun, sizə söyləyim Hür Nisə xanımdan. Hür Nisə xanım qaravaşlarından bir neçəsinə oğlanın nişanını verib yollara təyin elədi ki, bu nişanlı oğlan sizə rast gələn kimi mənim yanıma gətirərsiz, əmma bunlara ümüdlü olmayıb hərdənbir özü də gözdə idi.

İbrahim gedib yetirdi şəhərə evi görən kimi qız gözüünə dəydi. Qız da oğlanı gördü, İbrahim xiyalında dedi ki:

– Gəl başı aşağı sən yol ilə get, əyər ürəkdən sevginsə səni qoymayacaq getməyə.

Başını aşağı salıb yol ilə getməyə başladı, əmma yola qaravul olan qızlar çox gözləyib yorulmuşdular dedilər ki:

– Bu gün gəlmədi gəlin bazara gedək.

Qızlar bazara gedən kimi İbrahim evin qabağına çatdı. Hür Nisə xanım aynanı açıb göz gəzdirdi ki, görüm qızlar İbrahimi gördümü. Gördü kü. qızlar yoxdur. Elə bildi İbrahim bunu tanımayıb ötəcək. Sazı götürüb aynanın qabağına durdu. Dedi:

– Ay aşiq, hara gedirsən bura gəl, sənin gəlmək yerin buradır.

İbrahim yuxarı baxıb dedi:

– Xanım mən aşiq deyiləm saz özgənindir. Mən sən deyən deyiləm.

Qız dedi:

– Adamdır ola bilər ki, çaşıbdır, gəl sən bunu çağır.

Saz alıb dedi:

Sədəfli saz gedən oğlan,

Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

Məni dərdə salan oğlan,

Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

İbrahim dedi:

– Hərçənd mən aşiq deyiləm al cavabını:

Aquşqadan baxan gözəl,

Get xanım, gələ bilmərəm.

Canımı oda salan dilbər,
Get xanım, gələ bilmərəm..

Qız dedi:

– Ola bilər ki, bu çaşmış ola gəl özünü nişan ver:

Səhərin dan ulduzuyam,
Aşıqın söhbət sözüyəm.
Fatalı xanın qızıyam,
Qayıt gəl bəri, gəl bəri.

İbrahim isə dedi:

– Mən də eşq əhliyəm, mənim də sevgim var, əmma onun
adını deyərəm, o da səndə olsa gələrəm.

Sazı götürüb deyir:

Dağların başı dumandı,
Dindirmə dərdim yamandı.
Yarımın adı Cəməldi,
Get canım gələ bilmərəm.

Qız dedi ki:

– Gəl deyindən mənim də adım Cəməldi. Öküz öldürüb adıma
ki, götürməyəcək. – Qız başladı deməyə:

Sər küçənin gözü mənəm,
Dəhanının sözü mənəm.
Cəmal yarının özü mənəm,
Qayıt bəri gəl, bəri gəl.

Aldı İbrahim:

İbrahim dəryaya daldı,
Canını atəşə saldı.

Əyləndin yolundan qaldı,
Get canan, gələ bilmərəm.

Deyiş tamama yetən kimi bazara gedən qızlar İbrahimin elə yanından çıxdılar, gördülər ki, qız dediyi nişanda bir oğlandı qız ilə deyisir. Bunlar dedilər ki:

– Ay qız, tutun, qoymayın.

Oğlanı tutdular sürütmə döyə-döyə qızın yanına çıxartdılar, öpüş-görüşdən sonra otağa varid oldular. Otağa girdikdə İbrahim gördü kü, cəmi bəzəkdən başqa Hür Nisə üç dana gül bəsləyib. Biri ağdı, biri qırmızı, biri sarı.

Sazı hərləyib başladı:

“Pərdəsiz” havasında

Yarın otağında üç gül ağacı,
Ağ gül, qırmızı gül, illah sarı gül.
Hər birisi biri birindən öyünməli,
Ağ gül, qırmızı gül, illah sarı gül.

Qız dedi ki:

– Ay oğlan, bu güllərin ayrı-ayrı tərifi desən yaxşı olardı.

Aldı İbrahim:

Ağ gülün qapısından baxmalı,
Sarı gülü tər buxaqa taxmalı.
Qızıl gülü dəstə tutub qoxumalı,
Ağ gül, qırmızı gül, illah sarı gül.

Qız:

Ağ gülün duruşu nəyə bənzəyir?

İbrahim:

Ağ gülü bənzətdim göydə laçına,
Şəkər əzim dəhanının içində.
İbrahim qurbandı gülün üçünə,
Ağ gül, qırmızı gül, illah sarı gül.

Hür Nisə yarım ay İbrahimini inəyin yağı, sədrinin düyüsü, xoruz beçənin əti ilə bəslədi, əmma bir gün İbrahima dedi ki:

– Atam səni burada görsə səni də öldürəcəy, məni də, qoy mən səni halvaçı Musanın yanında saxlayım. O bir qoca kişidir, mənim sirrimi bilir, səni ələ verməz.

İbrahimin başına çadra salıb qızların arasına aldı və aparıb halvaçı Musaya təhvil verdi və tapşırırdı ki, bunu sənə köməkçi sifətilə verirəm və ayda da yüz manat verirəm, hər axşam buraxarsan özü gələr mənim yanıma.

Bu oğlan o qədər gözəl idi ki, buna baxmaq məqsədilə, hər kim gəldi, bu dükandan halva alırdı.

Bunlar bu kefdə dolanmaxda olsunlar, sizə xəbər verim Şəmil adlı bir yəhudidən. Özünün pulu olmazdı, fəqət onun-bunun pulu ilə hilə işlədib bəzirganlıq edərdi. Şəmil bir günü bəzirganlıq karvanını sürüb Dağıstanda Süleyman xanın şəhərinə çıxdı. Bu xanın isə Xəyranisə adlı bir gözəl qızı var idi. Şəmil karvanı karvansarayda saxlayıb bazara çıxmışdı, göz gəzdirib gördü kü, bir evin aynasından bir gözəl qız baxır. Onun subay olduğunu xəbər alıb bilincə bir qiymətli xonça düzəldib o qızın atasının yanına getdi və salam verib girdi. Süleyman gördü kü, bu tanıdığı Şəmil yəhudidur bir qiymətli xonça gətirib. Buna həşan xəşanla yer göstərüb əyləşdirdi, Şəmil yəhudu çox çirkin olmaqla bərabər heç evlənməmişdi. Çörək-xörəkdən sonra Süleyman xan soruşur ki:

– A Şəmil nə əcəb səndən?

Dedi:

– Allahdan gizlin deyil, bəndədən niyə gizlədim, mən sənə

qızını istəməyə gəlmişəm.

– A Şəmil, heç bədənnüma güzgülüyə baxmısanmı?

– A canım nə səfi-səfi danışırısan, məyər mən özümə istəyirəm, mən oğlum üçün gəlmişəm.

– Mənim qızımın vəkili özüdür, oğlunu gətirərsən bəyənsə gedər, bəyənməsə yox.

Şəmil naçar baş üstə deyib çıxdı və bir rəssam tapıb dedi ki:

– Bax o Süleyman xanın qızı Xeyrənsənin mənim üçün şəkilin çək.

Rəssam Şəmilin dediyini yerinə yetirdi və şəkili götürüb Şəmilə verdi. Şəmil karvanı götürüb şəhərbəşəhər, diyərbədiyar gəzərək o şəkilə yararlı bir göyçək oğlan axtarırdı. Bu minval gedib Heyratı şəhərə çatdı. Yükünü karvansaraya töküb yenə göyçəy oğlan axtarmaq üçün bazara çıxmışdı, gördü ki, bir halvaçı dükanının qabağında bir yığın adam var yaxınlaşanda gördü kü, burada bir gözəl oğlan halva satır, tez şəkili çıxardıb oğlan ilə tutuşdurduqda gördü kü, əyər oğlan bu qızı bəyənsə qız yüyürə-yüyürə gedəcək. Şəmil yubanmayıb geri qayıtdı və halvaçı Musanın keçbəkeçənlərinin hamusunu əzbərdən öyrəndi və bir böyük sandıq da alıb mənzilə qoydu və tez bir xonça düzəldib halvaçı Musanın dükanına gətirdi və içəri girər-girməz hönkürüb ağlamağa başladı.

Halvaçı Musa dedi:

– A kişi, nə olub, niyə ağlayırsan?

– A balam, az qərbət çəkmişəm, ağlamağıda mənə çox görürsən, bəs mənə tanıyırsan? Burnu fırtlıqlı combulunun bibisi əri Həyrətəlinin günüsünün üstə gələn gəlininin əmisi deyiləmmi?

Halvaçı Musa elə bildi ki, doğrudan da bu bunların qohumlarındanır və bu vaxtacan onu tanınamamağından xəcalət çəkdi və üzr istədi.

Bir az söhbətdən sonra Şəmil xəbər aldı ki, bu qülbeçə sənəin nəyindir?

– Oğlumdur, – deyər – Musa cavab verdi.

– Əyər mümkün olarsa bir zəhmət çəkib mənimlə mənzilə gəlsin, bir az hesabım var onu oxusun görüm, ticarətim nə tutur.

Halvaçı Musa oğluna müraciət edərək dedi:

– Oğul, dur əmi ilə get oradan da evinizə gedərsən.

İbrahimin Şəmil ilə getdiyini görən Hür Nisənin qaravaşlarından biri xanımına xəbər verdi.

Hür Nisə şəkkə düşməyib İbrahimin yolunu gözləyirdi. Şəmil İbrahimi karvansaraya aparıb alladıb sandığa saldı və ağzını qıfıllayıb sandığı qatıra yüklədi və karvana qoşub Dağıstana tərəf yol basdı.

Hür Nisə oğlanın vaxtı oturdüyunu görüb dalınca axtarmağa çıxmışdı, gördü kü, karvan gedir və bu karvandan bayatı səsi gəlir:

Əzizim əl uzalı,
Ağ üzdən tel uzalı.
Sinəmdə dağlar qaldı,
Mən getdim əl uzalı.

Hür Nisə yaxu üryan, sinə buryan karvanın qabağını kəsdi.
Dedi:

– Şəmil yəhudi, İbrahimi aparıb məni oda yandırma.

Şəmil:

– A canım, nə İbrahim – deyib rədd cavab elədi.

– A yəhudi, əylən üçcə xanə sözüm var qoy deyim – alır:

Qara cuhud, ol Allahı seversən,
Aman yəhudi gəl aparma yarımı.
Böyük butu, kiçik butu seversən,
Aman yəhudi, gəl aparma yarımı.

İbrahim qızın səsini eşidib sandığın içindən səsləndi ki:

– A yəhudi, əyər sandığın ağzını açmasan bu üzüyün qaşını

yalayıb öləcəyəm, çünkü üzüyümün qaşsı zəhər daşındandır.

Şəmil çarasız sandığı açdı. İbrahim oradaca cavab verməyə başladı:

Nələt gəlsin böyük bütün içinə,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarını.
Ara yerdə karı görmə cuhudu,
Hər kəs olsa əldən qoymaz yarını.

Qız elə düşündü kü, bu oğlanı satmağa aparırlar. Dedi:

Qul istəsən on iki dənə qul verrəm,
Pul istəsən min beş tümən pul verrəm.
Ağ üzümdən dənə-dənə xal verrəm,
Aman yəhudi gəl aparma yarımı.

Qızın xal kəlməsinə İbrahim acıyıb dedi:

Özün üçün saxla on iki qulunu,
Ara yerdə tökmə malı pulunu.
El içində gödək etmə dilini,
Hər kim olsa əldən qoymaz yarını.

Qız gördü kü, İbrahimə bu mürtəd aparacaq başladı İbrahimə tapşırmağa:

Hür Nisəyi dost yolunda sayırma,
Allaha bax yarı məndən ayırma.
İbrahimə qul deyibən buyurma,
Aman yəhudi gəl aparma yarımı.

İbrahim:

Dost bağından qızıl gülü dərməzlər,
Dərsələr də yaylıx üstə sərməzlər.

gəlib şubhə ilə xəbər aldı:

– Ay oğul, sən doğrudan da bu kişinin oğlusan?

– Səki elədir – deyə İbrahim cavab verdi.

Süleyman xan Şəmildən xəbər aldı ki:

– Bəs bu “səki” nə deməkdir, olmaya başqasının oğludur?

– Xeyir, onun “səki” deməsi vərdisdəndir, mollanın yanında oxuyan vaxtı molla ona, al o səkidən qələmi, kitabı, dəftəri ver deməkdən qulağında “səki” səsi qalıbdır. Odur ki, hər nə xəbər alsan “səki” ilə cavab verir.

Süleyman xan sübhədən çıxıb İbrahim qızının yanına göndərdi ki, Xeyrənsənin bu oğlana getməyə meyli olub-olmamasını xacə vasitəsilə öyrənsin. İbrahim xacə aparıb bağda bir gilə ağacının dibində saxlayıb qıza xəbərə getdi və oğlanı göstərərək, ona gedib-gedməməsini xəbər aldı. Xeyrənsə bu oğlanın gözəlliyinə heyran qalır saz istədi. Görək nə dedi:

Xocalar xocası, xocalar xası,
Xoca, bəy babama deyənə versin.
Silinsin könlümün qalması pası,
Xoca, bəy babama deyənə versin.

Xaca:

– Bəyənirsən? Yoxsa yox – deyib sordu.

Xeyrənsə:

Sevdiciyim irəfiyə dayanmış,
Bilcəkləri gülgəz gülə boyanmış.
Necə bəyənəyim Allah bəyənmiş,
Xoca, bəy babama deyənə versin.

Xoca:

– İşdi bəlkə vermədi onda nə olsun?

Xeyrənsə:

Xeyrənsəyəm yaxa bəndimi açaram,
Sərrafıyam ləli dürdən seçərəm.
Verməsə də qoşularam qaçaram,
Xoca, bəy babama deyinən versin.

Xoca “qoşulub qaçaram, qoşulub qaçaram” sözünü tikrar edə-edə düz Süleyman xanın yanına gəldi və olanları ona dedi. Süleyman xan qızının “qoşulub qaçaram” deməsinə təəccüb edib dedi:

– A balam, niyə qoşulub qaçır, biz onu xoş ilə veririk – və molla çağırıb başladı onların nikahını kəsdirməyə.

Ravinin rivayətinə görə Şəmil İbrahimı sehr ilə qızla əlaqədən saxladı. Xeyrənsə beş altı gün oğlanla bir yatacaqda olaraq, oğlanın kişilikdən məhrum olmasından şübhəyə düşdü və bu bərədə lap ümüdünü üzüb anasına şikayət etdi:

Səhər olcaq durub gedir oynuna,
Ay ana, məni bir nadana verdilər.
Öpüb qucmaq bircə gəlmir əyninə,
Ana, məni bir nadana verdilər.

– Necə yəni? – deyib anası soruşduqda.

Dana deyil ki, danaçıya qatayım,
Tuncu deyil çovdarlara satayım.
İyit də deyil, qucaqlayıb yatayım,
Ana, məni bir nadana verdilər.

Anası yenə danladı ki:

– Sən özün istəyib getmədinmi? İndi bəs nə oldu?

Buyur Mirzəyə bir gəlsin bizə,
Mən deyim dərdimi mirzə yaza.
Ağız mən qız necə gedər qız qıza,
Ana, məni bir nadana verdilər.

Səfa şərbətindən içib qanaram,
Alışaram əşq oduna yanaram.
Xeyrənsəyəm dediyimdən dönərəm,
Ana, məni bir nadana verdilər.

Xəbər Süleyman xana çatanda o saat Şəmili çağırıb xan oğ-
lanın sirrini ondan xəbər aldı.

Şəmil dedi:

– Mən özüm öz oğluma tapşırıbmışam ki, gəlini ilə hələ əla-
qədə olmasın, çünki mənim fikirim toyu öz ölkəmizdə etməkdir.

Süleyman onun sözünü kəsib dedi:

– Di get apar, hər nə edirsən et.

Böyləliklə karvan qızla bahəm firənk mahalı tərəfə rəvan oldu.

Yolda bir hündür körpü var idi ki, bura çatdıqda Şəmil sar-
vana pul basıb İbrahimı qatırla bərabər körpüdən saldılar, ancaq
İbrahima bir şey olmadı, qatır isə öldü. Şəmil yəhudi bir ağır daş
götürüb İbrahimin üstə atmaq istədikdə qız özünü öldürmək mah-
nasilə daşı atmaqdan Şəmili vaz keçirdi.

Yıxılarkən İbrahimin qabağı bir balaca yaralanmışdı. Bu
vaxtda İbrahimin yadına qardaşı düşüb başladı:

“Şirvan kərəmisi” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Düz qoyubnan əyri getmə yolunu.
Yolunda sədaqə gıryan olduğum,
Düz qoyubnan əyri getmə yolunu.

Bir namə gəlmədi bəy qardaşımdan,
Qurtarmadım elin tənə daşından.
Yarı sənə verdim açıl başımdan,
Düz qoyubnan əyri getmə yolunu.

İbrahimam kimə deyim sözümü,
Yaş yerinə qan bürüyüb üzümü.
Şah oğluyam itirmişəm özümü,
Düz qoyubnan əyri getmə yolunu.

Şəmil naəlac İbrahimı da götürüb firəngə doğru yol getdilər. Firənkistana çatdıqda karvanı bir karvansarayda töküb Şəmil bazara çıxdı, bir adamdan xəbər aldı ki, buranın hökmdarı kimdir? O şəxs ona bir xanın evini nişan verdi. Yəhudi Şəmil bir şələ köşən-ot özünə aparıb xanın həyətinə girdi və ocaq qalayıb içinə girərkən, bunu oradan çağırıb öz-özünü nə səbəbə yandırmasını ondan sual etdilər:

– Nə edim ay canım, on dəfədir ki, evlənirəm, hər dəfə də bir mərdiməzar yandan çıxıb arvadımı özünə bənd edir.

Xan bunun sözlərinə inanıb əmr verdi ki, qızla oğlanı gətirsinlər. Xanın əmri ilə İbrahimla Xeyrənsəni gətirdilər. Bu dəfə də Şəmil sehr ilə İbrahimın dilini bağlamışdı.

Xan oğlanı məzəmmət etdikdə qız irəliyə yeriyib dedi:

– Onun təqsiri yoxdur məndən sual ediniz.

– Yaxşı söylə görək səni kimə ərə vermişlər?

– Xan sağ olsun, mən sizin qızınız olsam kimə verərsiz bu oğlana yoxsa bu çirkin kişiye?

Qızın bu sözlərində məsələ aydın oldu ki, Şəmil firildəqlə kələk qurub.

Qız özünü nişan vermək məqsədilə dedi:

O yəhudu sənə yalan deyibdi,
Əlac sənə qaldı firəngin xanı.

Babam məni İbrahıma veribdi,
Əlac sənə qaldı, firəngin xanı.

Şəmil yəhudunun da kürkunə bit düşüb dedi:
– A canım, yalan deyir.

Qız:

Canım qurban mərd iyidin canına,
Susamayın İbrahimın qanına.
Bir namə yaz Dağıstanın xanına,
Əlac sənə qaldı, firəngin xanı.

Xan dedi:

– Ay qız sən Dağıstan xanının nəyisən?

Aldı qız:

Səhər-səhər doğan dan ulduzuyam,
Oğlanların söhbətiyəm, sözüyəm.
Xeyrənsəyəm, Süleyman xan qızıyam,
Əlac sənə qaldı, firəngin xanı.

Xan qəzəbnak olub yəhudini əmr verib qırx arşınlı quyuya tulladılar və quyunun ağzına keşikçi qoydurdu və qıza dedi ki:

– Ay qız, sən mənim qardaşım Süleyman xanın qızısanmış indi xahişin nədir? İstəyirsən burada qalın, gözüm üstə yeriniz var. Qalmaq istəmirsinizsə, siz hara desəniz göndərrəm.

Xeyrənsə xandan təvəqqe elədi ki, onların intizarı var mümkün-sə icazə verilsin buradan getsinlər.

Xanın izni ilə bu iki cəvanı sərhəddən o tərəfə ötürdülər. Yəhudi isə qaravullara böyük pullar verib quyudan xilas olmağa nail oldu və kəsmə yolla gəlib bir dəryanın kənarında İbrahimlə qızı

gəmiyə minən gördü. O saat gəmiçilərə rüsvət verib İbrahimlə qızı ayrı-ayrı gəmilərə mindirtməyə müvəffəq oldu və bir qədər su ilə gedəndən sonra, bir-birinə bağlanmış gəmilərin ipini kəsdilər. Qız bu iş Şəmilin işi olduğunu duydu və özünü suya atmaq istədisə o saat tutdular.

İbrahim qızdan ayrılarkən dedi:

Ala gözlü nazlı ceyran,
Dəryada qalacaq oldum.
Olmuşam boyuna heyran,
Dəryada qalacaq oldum.

Qız:

Qaldım cəlladlar əlində,
Qoymurlar düşəm dəryaya.
Kəlməi-şəhadət dilimdə,
Qoymurlar düşəm dəryaya .

İbrahim:

Qızıl gül dəstə dərsəm,
Dəribən dostə versəm.
Aslan adlı bir şah görsən,
Dəryada qalacaq oldum.

Qız:

İstərəm fənudən köçəm,
Yaxşı ilə yaman seçəm.
Qəsdim budur zəhər içəm,
Qoymurlar düşəm dəryaya.

İbrahim:

Gəmimiz qaldı dəryada,
Haqq özü yetsin fəryada.
İbrahimam bu dünyada,
Yardan ayrılacaq oldum.

Qız:

Xeyrənsəyəm ollam dəli,
Dadımıza yetsin Əli.
Şəmilə demərəm bəli,
Qoymurlar düşəm dəryaya.

Əlqərəz Şəmil yəhudi qızı İbrahimdən aralıyıb gəmi ilə gedib Misir şəhərinə çıxdılar.

Bu şəhərdə Xeyrənsə Şəmilə dedi ki:

– Əyər doğrudan da sən mənə sahib olmaq istəyirsənsə, mənim üçün bir çox mərtəbəli pilləkansız ev tikməlisən, yoxsa mən sənə bac verməyəcəyəm.

Yəhudinin çarəsi kəsilib böylə bir ev tikdirdi.

Qız kəməndlə evin üst mərtəbəsinə çıxdı və Şəmilə tapşırdı ki, get on dörd aylıq azuqə tədarik et, gətir səni də yanıma çəkib bir xeyli vaxt səninlə zoqi səfa çəkək. Azuqə hazır olandan sonra qız kəməndlə həməən azuqəni çəkib yığdı yanına və Şəmilə dedi ki:

– İndi get suda buraxdığın oğlandan bir nişanə gətir, əgər gətirməsən sən hara mən hara.

Yəhudi çarəsiz qalarax bazarlarda daş yumuşaltmaqla məşğul oldu.

İbrahim isə başqa gəmiyə rast gəlib kənara çıxdı və dəniz qırağında sürü otaran bir çobana rast gəldi. Çoban bunu oğru bilib öldürmək istədikdə İbrahim dedi:

Çoban qardaş, çoban qardaş,
Mən səni deyə gəlmişəm.
Çölləri biyaban qardaş.
Mən səni deyə gəlmişəm.

Acımdan getdi ürəyim,
Dizimdə yoxdu dirəyim.
Bir sərvə boylu mələyim,
Əlimdən qoya gəlmişəm.

Çoban dedi ki:

– Sazı alıb çırpam yerə düzünü danış.

Alma İbrahimın sazını,
Çəkə bilməzsən nazını.
Süleyman xanın qızını,
Dəryada qoya gəlmişəm.

Çoban İbrahimı bu gündən etibarən yeddi ay qoyun otarmağa məcbur etdi. Bir gün İbrahim çobanla bərabər bazara satmağa qoyun apardıqda Şəmil bazarda onu görüb tanıdı və bir qəssaba tapşırıdı ki, o qoyunları və oğlanı da pul ilə alıb bir sallaxa öldürsün və oğlandan bir nişan da ona versin. Qəssab qoyunları çobandan aldığıdan sonra ona dedi ki:

– Əyər yararsa bu oğlanı mənə köməkçi ver ki, qoyunları aparıb sallaxa verim.

Qəssab Şəmil ona verdiyi puldan yarısını sallaxa verib oğlanın öldürülməsini xahiş elədi.

Sallax razılıx verib qoyunları da, oğlanı da zirzəmiyə saldı və orada oğlana dedi ki:

– Mən səni öldürəcəyəm, de görüm haralısan, kimin oğlusan?

İbrahim sazı ilə dedi:

A başına döndüyüm, a sallax qardaş,
Öldürmə, Allaha bağışla məni.
Ağlaram gözümdən gedər qanlı yaş,
Öldürmə, Allaha bağışla məni.

Kəbabı yandırarlar közinən,
Aləm düşman olub tamam bizinən.
Yaman qəssəb, Şəmil yəhudi sözünən,
Öldürmə Allaha bağışla məni.

Sallaxın buna qəlbi yanıb dedi:

– Atanın və özünün adını mənə nişan ver ki, bilim sən kimsən.

İbrahim:

Qabağında qulam qolu bağlıyam,
Çal çapraz mən sinəsi dağlıyam.
İbrahimam Zülul şahın oğluyam,
Öldürmə Allaha bağışla məni.

Sallax İbrahimın köynəyini çıxardıb özünü buraxdı.

İbrahim küçə ilə qaçarkən yolu Xeyrənsə olan evin qabağından düşdü. Qız bunu görüb kəmənd atıb çəkdi öz yanına. Bu anda Şəmil yəhudi sallaxdan aldığı qana boyanıqlı köynəyi gətirib qıza səslədi:

– Budur, ay qız, sənə İbrahimın nişanası, özünü öldürtmüşəm.

Qız dərhal İbrahimı yəhudiyə göstərüb dedi:

– Bəs bu kimdir?

Şəmil İbrahimı qızın yanında görən kimi çaş-baş oldu və Aslan şaha şikayətə getdi və dedi ki:

– Bir oğlan mənim evimə gəlib arvadımı əlimdən alıb məni qovalayıbdır.

Sirri Sübhan vəzir gördü kü, belə iş heç görünən iş deyil və inanmaq istəmədi, əmma fərman verdi ki, oğlanı da və qızı da gətirin!

Cəlladlar gedib dedilər ki:

– Sizi padşah çağırır.

Qız dedi:

– Başınızı daşa döyün, bizim gələsi işimiz yoxdur.

Cəlladlar yol tapa bilməyib geri qayıtdılar.

Vəzir işin hilə olmasını duyub oğlanı gətirməyə söz verdi və tapşırırdı ki, oğlan gərək danışdırılsın. Şəmil burda etiraz etdi ki, siz onu dindirməyin, əyər dindirərsəz adam öləcəkdir. Sirri Sübhan gedib İbrahim qızıdan alıb gətirdi. İbrahim huzura daxil olan kimi Aslan şahı tanıdı. Aslan şah isə onu çox sınıxdığından tanımadı.

İbrahim Aslan şahın qulluğuna üreklə salam elədi.

Aslan şah sözə başlayıb dedi:

– Adə, niyə bu kişinin arvadını əlindən alıb, özünü evindən qovmusan düzünü söylə, yoxsa səni öldürtdirəcəyəm.

İbrahim sazla söyləməyə izn istədi və başladı:

Zülal şah oğluyux biz iki qardaş,
Dil bilməz əlinə düşdüm neyləyim.
Hərəmiz götürdük bir qiymətli daş,
Dil bilməz əlinə düşdüm neyləyim.

– deyəndə padşahın ürəyi gedib qəşş elədi və yıxıldı.

O saat Şəmil dedi:

– Bə mən sizə dimədimmi danışdırmayın qan olacaq?

Tez padşah qalxdı sarmaşıb öpüşdülər və qardaşına dedi:

– Başıva gələni söylə.

İbrahim:

Şahlar şahı özü qıldı çaramı,
İtgin qardaş, bağlamadın yaramı.
Sübh çağında gəldi Ziyad haramı,
Dil bilməz əlinə keçdim neyləyim.

Çərxifələk genə məni dindirdi,
Yarın əşqi çiyərimi yandırdı.
Bir biiman qarı yaman qandırdı,
Dil bilməz əlinə keçdim neyləyim.

Bülbül kimi həsrət qaldım gülümə,
Çara yoxdur haqdan gələn ölümə.
Yəhudi apardı Dağıstanın elinə,
Dil bilməz əlinə keçdim neyləyim.

Mən yarı bənzətdim mələk samayə,
Dərdini çəkməkdən düşdüm ax vayə.
Gəmiçilərin qərq eylədi dəryayə,
Dil bilməz əlinə düşdüm neyləyim.

İbrahimam çoban oldum yeddi ay bircə oğlağa,
Qəssəb getdi verdi məni sallaxa.
Sallax bağışladı qədir Allaha,
Dil bilməz əlinə keçdim neyləyim.

Aslan şah əmr verdi bütün fərraşlar atlanıb Ziyad haramını,
qarını, gəmiçiləri, qəssəbi, sallaxı, çobanı gətirtdi.

Bunlar gəlib toplanandan sonra şahın əmrilə sallaxla Ziyad haramını bir tərəfə ayırıb, onlar böyük iltifatda bulundu, o birisiləri isə, Şəmil yəhudidən başqa, hamısını qılıncdan keçirtirdi. Yəhudinin ölümünü isə İbrahima tapşırırdı. İbrahim da onu tikə-

tikə doğradı. Xeyrənsəni də təm-təraq ilə şah qəsrinə gətirttilər. İbrahim qardaşı Aslan şaha dedi ki:

– Mənim sevgilim Heyrat şəhərində Fətəli şahın qızı Hür Nisə xanımdır.

Aslan şah qardaşına dedi:

– Əziyyət çəkmisən mən özüm qoşunla gedib gətirərəm.

Aslan şah həmin gün Heyrat şəhərinə yola düşdü. Həmin gecə Hür Nisə xanım vəqiedə İbrahimin gəlməsini görmürdü. Səhər tezdən yolunu gözləyirdi ki, gördü qoşun çıxdı onun da qabağında İbrahim gəlir.

Saz alıb dedi:

Axşamdan gördüm vəqiesin,
Qızlar budur yarım gəldi.
Alaydım yarın qadasın,
Qızlar budur yarın gəlir.

Aslan şah gördü kü, qız bunu İbrahima oxşadır. Özünü nişan verib:

Qız məni rüsvay etmə,
Gözəl yarın mən deyiləm.
Bağrımın başını teyləmə,
Gözəl yarın mən deyiləm.

Qız elə bildi ki, qabaxkı kibi İbrahim onu alladır:

Gəlirsən belə deyirsən,
Gedirsən elə deyirsən.
Dilim dudağım yiyirsən,
Qızlar budur yarım gəldi.

Aslan şah:

Cəmi şahların başıyam,
Sınıx könül yoldaşıyam.
İbrahimin qardaşıyam,
Gözəl yarın mən deyiləm.

Qız:

Hür Nisəyəm çaşdı huşum,
Qələmlə çəkilib qaşım.
Həmi qaynım, həm qardaşım,
Elə sandım yarım gəldi.

Aslan şah:

Aslan şaham çoxdu gücüm,
Misirdən gəlir xəracım.
Həmi yengəm, həmi bacım,
Gözəl yarın mən deyiləm.

Deyiş tamamə yetib Fətəli xana xəbər verdilər ki, Aslan şah sənə qonaq gəlir. Fətəli xan pişivaza çıxıb Aslan şahı qəbul elədi. Aslan şah atdan düşməyib dedi:

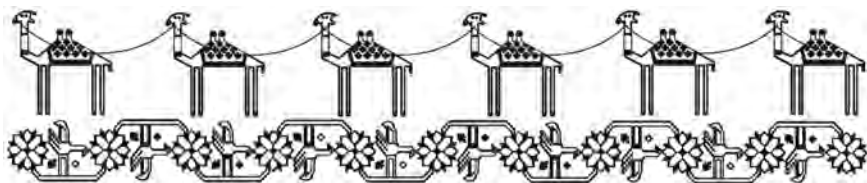
– Sənin qızın mənim qardaşımın sevgisidir, versən də apara-
cağam, verməsən də.

Fətəli xan cavabın dedi:

– Əyər sən mənim qızımı qardaşına layiq bilirsənsə çox
məmnunəm.

O dəm kəcavələr bəzənib dağlar güvəncirəq, otaqlar şöhlə-
çirəq, götürüb Hür Nisəni apardılar. Böyləliklə Aslan şah iki cə-
vanı bir-biri ilə mətləblərinə çatdırdı və qırx gün-qırx gecə nağara
qavala əl vurub, şahlara layiq toy elədilər.

Son.

PƏRİ XANIM

Söylədi: *Nurəli İbrahimov*
(*Gürcüstan*)

Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

İZƏ hardan xəbər verim Yəmən şəhərindən. Yəmən şəhərində bir tacir var idi, adına Bican sövdəgər deyirdilər. Bican sövdəgərin bir oğlu oldu adın qoydular Məhəmməd. Məhəmməd bir yaşından iki yaşına, iki yaşından beş yaşına, yeddi yaşına çatanda qoydular məktəbə.

On yeddi yaşında orta məktəbi bitirdi və atasının yanına xəbər göndərərək dedi:

– Atayı mehriban mənə bir peşə.

Atasının bir lələsi var idi. Lələsinə bir neçə manat pul verdi, tapşırırdı ki, oğlumu apar şəhərə ona nə peşə xoş gəlsə onun da ləncə çalışsın. Lələ Məhəmmədi alıb çıxdılar bir şəhərə, bu küçəni o küçəyə, o küçəni bu küçəyə vurdusa da Məhəmmədə heç bir peşə xoş görünmədi.

Şəhərin bir küçəsində gördü bir şəkilçəkən var. Məhəmməd öz şəklin çəkdirib qoydu qoynuna. Şəhərdən çıxar-çıxar gördü Badam oğlu adlı bir saz bənd sazları ipdən asır.

Məhəmməd dedi:

– Badam oğlu, onun birin yendir aşağı.

Badam oğlu sazı yendirdikdə Məhəmməd saza bir taziyanə

çəkdi və sual etdi:

– Usta bunun gözəli harda olar?

Badam oğlu Məhəmmədin sualına dedi:

– Oğul, bunun gözəli Gürcüstanda olar.

Məhəmməd dinməz-söyləməz öz lələsilə şəhərdən çıxdılar.

Yol gedərkən lələsindən sual etdi ki:

– Lələ, o Gürcüstanda olan gözəlin adı nə ola bilər?

Lələsi cavab verdi ki:

– Oğlum mən elə şeyləri bilmərəm.

Məhəmməd dərhal şəhərə qayıdıb Badam oğlunun yanına gəldi və ondan sual elədi ki:

– Badam oğlu bunun gözəli Gürcüstanda olar, bəs onun adı nədir?

Badam oğlu cavab verdi ki:

– Oğul bunun üç adı var: biri sazdır, biri naz, biri həmdəm.

Məhəmməd saz, naz, həmdəm deyə-deyə düşdü yola, gəldi atasının yanına və ona belə ərz elədi:

– Ata eşitmişəm Gürcüstanda yaxşı həmdəmlər var, birini mənə alarmısan.

Atası ürəyində qız tutdu, çünki həmdəm yoldaşa deyərlər. Əmma Məhəmməd isə ürəyində saz tutmuşdu, belə ki, saz da insana həmdəm bir şeydir.

Bican sövdəgər ticarət məqsədilə iki qulu ilə bərabər Gürcüstana yola düşdü. Nökərlərin birisinin adı qul Yusif, o birisinin isə qul Əhməd idi. Qul Yusifi yolda oğurlatdı, çünki yoldaşlar, o vaxtlarda insan oğrusu da olurdu.

Bican Gürcüstana çatdıqda qul Əhmədə pul verib bazara göndərdi ki, çörəklə yeməyə bal badam alıb gətirsin.

Qul Əhməd bal-badam deyə-deyə gedirdi, bir küçədən keçəndə gördü balkonda bir qız əl-üzünü yuyur, otuzluq lampa kimi dairəsinə şölə salıb. Qız o qədər özünə tərəvət verib ki, üzünə ənikdən, kirşandan, duxudan, ətirdən, larqundan, landışdan vurub şölələndirib, barmaqlarına üzüklər salıb, zümrüddən, zəbərcək-

dən, yaqutdan, brilyantdan, almasdan, ləldən, yəməndən barmaqları ulduz kimi parılдаşır. On dörd hörük saçının hər birisini bir rəng gülabatına bəziyib atıb arxasına, tellərini şaqqa-şaqqa edib töküb Gürcüstanı tər məməsinin üstünə, hər telinin ucundan bir brilyant minciq asıb. Qul Əhməd ayağını dirədi yerə, gözünü isə dirədi balkona, dedi:

– Yarəbb görəsən bu kimin qızıdır.

Bu halda bunun qarşısına bir qarı çıxdı.

Qul Əhməd dedi:

– Qarı nənə.

Qarı dedi:

– Can!

Dedi:

– Bu qız kimdir?

Qarı cavab verdi ki:

– Kəs görək oğul, bu qızın hər kəs adını tutur, onun dilini dibindən kəsirlər.

Qul Əhməd həmənlə bal badam pulunun on manatını basdı qarının ovcuna.

Qarı dedi:

– Ağrın alım, onda qulağını sövkə ağzıma dediyimi kimsə eşitməsin.

Qul Əhməd qulağını sövkədi qarının ağzına.

Qarı dedi:

– Buna Vali padşahının qızı gürcü Pəri deyərlər.

Qul Əhməd Pəri-Pəri, Pəri-Pəri deyə-deyə qayıtdı ağasının yanına.

Bican sövdəgər dedi:

– Nadürüst, mən səni balnan-badama göndərmişdim. Pəri-Pəri nədir.

Qul Əhməd dedi:

– Acıxlanma, mən gördüyümü sən görsəydin, şalvarını da qoyub gələrdin.

– De görüm nə görmüsən?

– Ağa, oğlun tapşırın həmdəmi tapmışam.

Sövdəgər qul Əhmədlə bərabər həmin yerə gəlib qızı balkonda gördü və artıq dərəcədə bəyəndi. Tez bazara qayıdıb pür qiymətli şeylərdən ibarət bir xonça bəzəyib padşaha göndərdi.

Padşah sözsüz-safsız xonçanı tökdü xəzinəsinə. Bir gün belə, iki gün belə. Otuz doqquz günə kimi padşaha Bican sövdəgər xonça daşdı. Qırxıncı günü Vali padşahla arvadı oturmuşdu.

Arvad dedi:

– A kişi, otuz doqquz gündür ki, o sövdəgər bizə xonça daşıyır, niyə bir soruşmursan onun bizdən istədiyini nədir?

Padşah cavab verdi:

– Arvad, əvvəlinci xonçadan belə anlamışam ki, xiyalı xoş xiyaldır. Qorxuram məndən Pəri xanımı istəyə!

Arvad dedi:

– A kişi, sən Pəri xanımı deyirsən, bir belə zəhmətin qabağında mənə də istəsə qoş böyrünə!

Sizə indi kimdən ərz edirəm sövdəgərdən. Sövdəgər qırxıncı günü oğlunun şəklini qoydu bir məcməyə və gətirib qoydu padşahın qarşısına.

Padşah dedi:

– Sövdəgər, qırx gündür mənə xonça daşıyırsan, de görüm dərdin nədir?

Götürsün görək sövdəgər padşahdan nə istədi:

“Qafiyə” havasında

Padşah qapına sənin
Küllü təmənnayə gəlmişəm
Versən Məhəmmədin həmdəmin
Mən ki, bu sövdayə gəlmişəm.

İtirmişəm gülyüzlü qul
Əlli yaşda tapmışam oğul,
Versən də, verməsən sağ ol,
Mən ki, bu sövdayə gəlmişəm.

Padşah dedi:

– Mən bu dillərdən, baş tapmıram, açığ danış görüm nə istəyirsən!

Aldı sövdəgər:

Sövdəgərəm yoxdur dilim,
Qoyma mənim sola gülüm,
Olaydı Pəri gəlinim,
Mən ki, bu sövdayə gəlmişəm.

Padşah dedi:

– Səhərdən hər cür söz danışırısan niyə demirsən ki, qızını oğluma istəyirəm.

O saat xonçanı göndərir Pəri xanımın yanına və pişxidmətə tapşırırdı ki, qızın oğlana meyli düşərsə kağız yazıb göndərsin. Pişxidmət xonçanı apardıqda Pəri xanım xonçanın məndilini götürdü və Məhəmmədin şəklini görüncə bir qəlbdən min qəlbə oğlana aşış oldu. Şəkilin gah üzündən, gah gözündən öpüb basdı bağrına və onu mizin üstə qoyub on dörd hörükdən bir tel ayırdı, basdı şux məmələrinin üstünə görək indi oğlanın şəklinə necə xoş gəldin edir.

“Cığatayı” havasında

Qədəm basdın gözlərimin üstünə,
Sən xoş gəldin, səfa gəldin sevdiyim.

Qurban olub şəkilinin şəstinə,
Çox xoş gəldin, səfa gəldin sevdiiyim.

Qoynumdakın dəstmallayıb yumuşam,
Lumulara yaxşı duxi vurmuşam.
Şəkilinə inan ki, bənd olmuşam,
Qədəm basdın otağıma xoş gəldin.

Mən Pəriyəm sən də məni görəsən,
Acmış olsan dodağımı əməsən.
Təbin çəksə hər meyvədən dərəsən,
Qurban olum şəkilinə xoş gəldin.

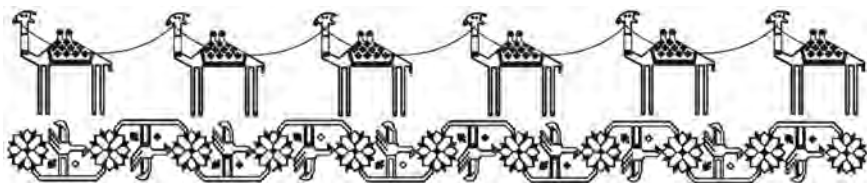
Söz tamam olcaq Pəri xanım cehiz yorğan-döşəkliyindən bir dəst ayırıb yerini saldı və şəkili qoynuna alıb onunla yatdı.

Qayda budur, gəlin gələn gecəsi oğlanla qız yorğanın altıda xırda-xırda söhbət edərlər. Görək qız oğlanın şəkilini yorğan altıda necə oxşayır.

“Vəlican” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum
Dil əmməyin ləzzəti var, ləzzəti.
Qaymağa bənzəyir mənim dodağım,
Dil əmməyin ləzzəti var, ləzzəti.

Əlinə almağa uzun saçım var,
Ağ üzümdə qoşa-qoşa maçım var.
Soyux olsa çox isticə qucum var,
Dil əmməyin ləzzəti var, ləzzəti.

NƏCƏF

Söylədi: *Nurəli İbrahimov*
Yazıya aldı: *Hüseyn İsgəndərov*

Ustaddama

Salam verib bir məclisə girəndə
Böyükdən kiçiyə nəşahət gərək
Ədəb-ərkan yolun tarixin tapar
Əsil nəslində nəcabət gərək.

Adam odur özün tutmasın yekə
Gəzən gəzişindən düşməsin şəkkə
Bir tikə yeyib ikincidən əl çəkə
Müdam tikəsində qənaət gərək.

Adam odur hər sözlə yola düşməyə
Köndələn uzanıb həddən aşmaya
Dilin zəft edə çox danışmaya
Müdam tikəsində qənaət gərək.

Hər kəsən öyüd versin öz uşağına
Düzülsün məclisin solu-sağına
Aşıqdə onların içgi yağınə
Arada iki kəlmə xoş söhbət gərək.

Baxırsan bu dünya bağıdır bağı
Heç bir yana axmır ayağı
Köçməli oldu Xaltanlı Tağı
İndi ona ibadət gərək.

Ustaddama

Ay yoldaşlar, gəlsəz tərif edəyim
Heç yaza çıxmasın qışı namərdin
Kor olsun gözləri yansın olağı
Ala qarğa olsun quşu namərdin.

Hər şeydən alçaxdır namus-qiryətdə
Yaramaz toyda, bayramda, xeyratda
Çörəgi atdı olsun özü piyada
Heç batmasın yerə xışı namərdin!

Qapıdan çağırısan çatdar ürəyi
Ovcunun içində yeyir çörəyi
Qurusun bağı, meyvəsi, tərəyi
Heç aşı dəyməsin dişi namərdin.

Canım qurban olsun mərd oğlu mərdə
Mərifət dilində kəməli sərdə
Hərdən qulluğun düşsə namərdə
Çal qabana dönər başı namərdin.

Tahir bəg deyir ad verrəm ellərə
Namərd calay-vətən olub düşsün çöllərə
Qazandığı qismət olsun mərdlərə
Durmasın daş üstə daşı namərdin.

Əhvalat haradan? İsfahan şəhərindən. İsfahanda Əhməd adlı bir kişidən. Əhməd kişi şah Abbasın yanında çarvadar idi. Amma onun evladı olmurdu.

Bir gün şah əmrilə dəvələri yükləyib başqa bir ölkəyə xiridə getməli olur. Əhməd karvanı İsfahandan çıxardıb bir gün yol gedir və bir dağ çəmənlik yerdə düşərgah edir. Əhməd istirahət edən səmtdə qəzadan Məhəmməd adlı İstanbul sövdəgəri gəlib dəvələri ilə düşür. Məhəmməd sövdəgər də sonsuz idi.

Əhməd sövdəgər Məhəmməd sövdəgərlə tanış-bilişdikdən sonra bir-birilərinə söz verirlər ki, siqə qardaş olsunlar.

Söhbət arasında Məhəmməd Əhmədə belə sual verir:

– Qardaş, indi ki, biz bir-birimizə qardaş olduq, gəl sən oğul-uşağını da mənə nişan ver ki, İsfahana gedəndə dalandaların tuzlu dükanında yatmayıb ora gedim.

Məhəmməd sövdəgər belə dedikdə Əhməd başlayır ağlamağa və deyir:

– Qardaş, sən mənim yaramın közünü qopartdın, mənim ki, Allah yanına payım yoxdur.

Belə dedikdə Məhəmməd də başlayır zar-zar ağlamağa. Bu halda bunların qarşısına bir dərviş gəlib hərəyə yarım dənə alma verib tapşır ki, öz arvadları ilə yeyib həmsər olsalar hər ikisinin evladları olacaqdır.

Məhəmmədlə Əhməd alma kəsiklərini alıb öz yollarına davam etdilər. Bu hadisədən bir il keçəndən sonra sövdəgər Məhəmmədin qızı və çarvadar Əhmədin isə bir oğlu olur. Oğlanın adını – Nəcəf, qızın adını – Pərizad xanım qoyurlar.

Nəcəf həddi-buluğa yetən kimi atası onu məktəbə verir. Nəcəf məktəbi bitirər-bitirməz atası Əhməd sövdəgər vəfat edir. Əhməd öləndən sonra şah Abbas onun vəzifəsinə Nəcəfi təyin edir.

Günlərin bir günündə Nəcəf İstanbula yük aparır. İstanbulda isə Məhəmməd sövdəgər Nəcəfi görcək ona möhübbət bəsləyir və soruşur:

– Oğlum, sən mənə tanış gəlirsən. De görüm kimlərdənsən?

– Mən İsfahanlıyam.

– Söylə görüm Əhməd çarvadarı tanıyırsanmı? O sağdır yoxsa...

Nəcəf bu sual qarşısında üz qoyur hönkürüb ağlamağa.

Məhəmməd sövdəgər soruşur ki, oğlum niyə ağladın?

– Əmi, necə ağlamayım, bəs Əhməd kişi mənim atam deyil-dimi?

Məhəmməd sövdəgər bu xəbərə artıq dərəcədə peşiman olub Nəcəfi alır qucağına. Karvanı başqa çarvadarlara tapşırıb Nəcəfi aparır öz evinə, onu çox hörmətlə evində saxlayır və toy edib öz qızı Pərizad xanımı Nəcəfə gəlin köçürdür.

Pərizad Nəcəfi görmədiyi üçün gəlin gələn gecəsi çəmxəm edir və nihayət oğlanın yanına getməzdən əvvəl pəncərədən onun otağına göz gəzdirib görür bir oğlandır, yemə-icmə xətti-xalına, gül-camalına...

Pərizad xanım oğlanda bu vəcihliyi görən kimi qaravaşı ilə bərabər otağa daxil olur. Amma Nəcəf isə qaravaşın göyçəkliyindən xanımla kənizi bir-birindən ayırd eləmədi.

Nəcəf götürür görək qızlara nə deyəcək:

“Gərayı” havasında

Nədəndi əğyarilə gəldin,
Gələsən yanıma tək gəl,
Gəlib əhvalımı bildin,
Apar səyraqıfı ək gəl.

Duydum bais ucalardan
Zülf tökülüb ucalardan
Qaqqıldaşıb ucalardan
Sonanı kəklik kimi sök gəl.

Nəcəfəm çəkmənəm ahı,
Sənsən gözəllərin şahı,
Aşıxların qıbləgahı
Apar səyraqıfı ək gəl.

Pərizad bu sözləri eşitcək tez qaravaşın qolundan tutub çıxardır bayıra və qayıdıb ac dəvə qanqallığa soxulan kimi sarmaşır Nəcəfin boynuna.

Nəcəf bu minval ilə bir ay qızla kefdə-damaqda olub Şah Abbasla dəvələri tamamilə unudur.

Bir aydan sonra Nəcəfin İsfahan yadına düşüb yola hazırlaşmaq fikrində olduqda Pərizad xanım başlayır ağlamağa.

Nəcəf Pərizadın ağlamasına belə deyir:

“Şikəstə” havasında

Qadasın aldığım öz əmimqızı,
Gəl gedək bir zaman qal İsfahanda.
Dur geyin əyninə ağnan qırmızı,
Hər nə istəyirsən var İsfahanda.

Aldı Pərizad:

Qadasın aldığım öz əmimoğlu,
Gəl getmə qal bizim xanda.
İnsaf deyil məni qoyub gedəsən,
Möhübbətin çoxdu bu şirin canda.

Nəcəf:

Bülbüllər oxuyar bağlar içində,
Şamama bəslənir tağlar içində.

Bülül aynabənd otaqlar içində
Gedək qol boynuma sal İsfahanda.

Pərizad xanım:

Bəylərin bəyisən, xanların xanı,
Sənə qurban edim bu şirin canı.
Axtarsan Misiri, Urumu, Şamı
Heç gözəl tapmazsan mən nişanda.

Nəcəf:

Nəcəf qurbanıdır tək Pərizadın,
Necə çəksin dərdin qohumun, yadın.
Mən bilmişəm ürəyindəki muradın,
Gedək mətləbinə çat İsfahanda.

Pərizad:

Sən də minib onda Səməndi çaparsan,
Harda görsən sınıx gönül yaparsan.
Gedər olsan mən Pərizadı apar sən,
İxtiyar səndədi hər iki məkanda.

Nəcəf ən əvvəl çarvadarları və onlardan üç gün sonra Pərizadı və qaravaşını da alıb İsfahana yola düşür.

Bunlar kəcavə ilə gəlib Həmədan dağlarının yanına iki çadır qurub istirahətə məşğul olurlar.

Nəcəf isə Pərizadla qaravaşı çadırlarında qoyub dağlara çıxır ki, ətrafa tamaşa eləsin. Pərizad az gözləyir, çox gözləyir görür ki, Nəcəf qayıtmadı. Tez Nəcəfin üst paltarlarını əyninə geyib keçir qaravaşın çadırına və onu oyadıb Pərizad xanım soraqlaşır. Qaravaş cavab verir ki:

– Ağa ola bilsin ki, atası evinə qaçmışdır.

Alır Pərizad:

“Qaranəfəs” havasında

Canan sevdiyim fərəhləndin quculdum,
Getdi cananım ağlar gözlərim qadı.
Yar ayrıldı belimi бүkdü qocaldım
Sinəmdə düğünlü dağları qaldı.

Əynimə geymişəm yarın libasın,
Üstündən çıxartdım zərli-zibasın.
Oyandım qəflətdən boş gördüm xanasın
Canımda əhdi-kamım qaldı.

Yuvasından uçurtdum mürği göyərçin
Sehri cadusuna mən olaydım laçın
Pərizad xanım papax altda qərq edib saçın
Gedib Nəcəfim, sol sağları qaldı.

Söz tamam olan kimi Pərizad xanım papağını başından aldı və qaravaşa məsləhət etdi ki, geri getməkdənsə yenə İsfahana doğru getmələri əlverişlidir. Odur ki, kəcavəni qoşdurub hər ikisi yollarına davam etdilər. Və gələ-gələ qabaxda gedən çarvadarlara çatdılar Çarvadarlar Pərizad xanımı Nəcəfə oxşadıb bir-birlərinə pıçıldadılar ki, ağıma bax, aləm quş ovuna getsə bu bəyquş vurub gətirir. Kəcavə gəlib dəvələrə lap çatanda dəvəçilər təklif etdilər ki, Pərizad qabağa düşsün, amma Pərizad isə razı olmayıb deyir:

“Vəlicamı” havasında

Qəzavü qədər yazıldı səfər başlandı,
Gəşt elə qara karvanlarım yerisin.
Canım sərf olaydı vəfalı yar yolunda,
Gəşt elə qara karvanlarım yerisin.

Pərizad xanımam qaldım geridə,
Haq kömək olsa biz də çatarıq muradə.
Neçə bəy balası, neçə bəyzadə,
Hələ kimi soltanlarım yerisin.

Pərizad beləliklə mənzilbəmənzil oxuyaraq gəlib İsfahana
çatır və burada çox darıxaraq götürür:

“Tərəkəmə şikəstəsi” havasında

Qadir Allah yazıları yazanda,
Əlbət belə yazıb yazımı mənim.
Qərib yerdə atam yoxdu, anam yox,
Kimlər çəkər ərki-nazımı mənim.

Çıxdım ucalara görünməz ellər,
Qəmginli dəryalar, bulanlıx sellər.
Qurusun çeşmələr, boş qalsın göllər,
Görən kimdi ördək, qazımı mənim.

Çıxaram minacata dilərəm dilək,
Qoymadı çərxi-fələk şad olub gülək.
Taxtı tabut olmuş bemürvət fələk,
Ayırdı vətəndən gözümü mənim.

Pərizad xanım vətənindən gedəndə,
Qəm tığ atıb bağrım başın didəndə.
Mən olmanam şah Nəcəfə şərməndə,
Qohum-qardaş danlar üzümü mənim.

Pərizad oxuyandan sonra özünü vurur xəstəliyə, çarvadarlar isə bunu əl üstə aparıb çatdırırlar Nəcəfgilin evlərinə. Nəcəfin bütün qohum əqrəbası Pərizadı Nəcəfə oxşadıb onun görüşünə gəlirlər.

Pərizad xanım bir neçə gündən sonra Nəcəfin anasının təklifilə Şah Abbas üçün bir xonça tutub şahlıq qəsrə aparır. Padşah bu xonçanın əvəzində öz qızı Leyli xanımın əqdin oxuyur Pərizad xanıma, belə ki, o da Pərizadı Nəcəfə oxşatmışdı.

Toydan sonra Leyli xanım bir kağız yazıb şaha göndərir ki, it soğana baxan qədəri Nəcəf mənə yaxınlaşmır. Əyər məni sevmiyirsə niyə məni ona vermisiz.

Padşah bu xəbərdən qəzəblənib, car çəkdirib, dar ağacı qurdurur və adam göndərib Nəcəfi qolu bağlı gətizdirir və hökm edir ki, dara çəksinlər.

Pərizad xanım söz alıb deyir:

– Padşah sağ olsun, mən öz-özümə əhd etmişdim ki, evlə-nəm sonra qırx gün arvadıma əl vurmayam.

Şah Abbas bu sözə inanıb Pərizada dar ağacından aman verir.

İndi sizə xəbər verim dağlarda azan Nəcəfdən. Nəcəfi Həmədanlı cindar Əhməd adlı bir şəxs tapır gətirir öz evinə. Əhmədin qızı pəhləvan Xanı xanımın gözü düşür Nəcəfə və özünə söz verir ki, iki dünya bir olsa da ona ərə getsin. Ona görə də durub gəlir atasının yanına və minnət edir ki, onu Nəcəfə versin.

“Şəkəngi” havasında

Sənə qurban olum gül üzlü ata,
Atam məni bu oğlana vergilən.
Dolanım boyuna, alım qadanı,
Can ata məni bu oğlana vergilən.

Özü bir əsillidir əsil balası,
Gözəl buxunu var, yaxşı sədası.
Onunçün yaz qırx qələm duası,
Can atam məni bu oğlana vergilən.

Mən Xaniyam saralıban solmanam,
Axıb-axıb peymanəyə dolmanam.
Verməsən bu dünyada qalmanam,
Atam məni o Nəcəfə vergilən.

Cindar Əhməd Xanı xanımın sözündən çıxmayıb onu toy edib Nəcəfə verir. Nəcəf beş-altı gün Xanı xanımla yaşadıqdan sonra yadına Pərizad düşüb alır:

“Qaranəfəs” havasında

Necə ağlamasın bülbülü şeyda,
Uzax yerdə yar fəraqın atanam.
Sevdim səni qoyub gedə bilmərəm,
İllərnən bu qəmxanada yatanam.

Dost dostun yanında kəsdirər sərin,
Güləbtək axıdarsan sərvini tərini,
Ya hurusan, ya qılmansan, ya pəri,
Yadıma düşəndə qəmə batanam.

Adın Xanıdı, özün xanlar xanısan,
Ya Züleyxa, ya Misirin sultanısan.
Bıçara Nəcəfin din-imanısan,
Bu şirin dilinən sənə qurbanam.

Nəcəf çox darıxıb bazara çıxır və orada İsfahan sövdəgərlərinə tuş çıxır. Nəcəf onlardan hal-əhval xəbər aldıqda sövdəgərlər nəql edirlər ki, Şah Abbas bu yaxınlarda öz giyovu çarvadar Nəcəfin boynunu vurdurmaq istədiyini və sonra ona aman verdiyini xəbər verirlər. Nəcəf sövdəgərlərdən xahiş edir ki, həmin Nəcəf dediyi adama bu məzmunadakı kağızı aparsınlar:

“Vəlicanı” havasında

Əgər gedər olsan şəhri İsfahana,
Yetir salamımı yara sövdəgər.
Oxuyub kağızım tez salsın yola,
Çəksin ağ üstündən qara sövdəgər.

Utanıram deyə bilməm sözümü,
Sürmə məst eləyib xumar gözüümü.
Mən sevmişəm həmədanlı cindar qızını,
Düşmüşəm vətəndən avara sövdəgər.

Qaşları cəlladdır kiprik rəf-rəfi,
Dişləri incidi istəmərə sədəfi.
Xəbər alsa mən bıçara Nəcəfi,
Həsrətəm qoynunda nara sövdəgər.

Sövdəgərlər məktubu İsfahana gətirib Pərizad xanıma çatdırır. Pərizad isə əhvalatdan xəbərdar olub cavab yazır ki, əgər Nəcəf üç günə İsfahana gəlməsə Şah Abbas onun boynunu vurduracaq.

Nəcəf Pərizaddan kağızı alan kimi özünü yetirir Xanı xanımın yanına və əhvalatı ona nəql edir. Xanı xanım Nəcəfə təskinlik verib deyir ki:

– Təlaş etmə mən də səninlə İsfahana gəlib Şah Abbasa di-van quraram.

Buradan Xanı atasının yanına gəlib ona belə deyir:

“Qoşa qafiyyə” havasında

Yar əlində gördüm kağız,
Eşidib səsə gəlmişəm.
Bükülübdür əlif qəddim
Əlimdə əsa gəlmişəm.

Xəbər gəlib ellərindən,
Yaş tökülür gözlərindən.
Şirin-şəkər sözlərindən,
İnciyib küsə gəlmişəm.

Dağıdaram xanımanı,
Yar yolunda qoydum canı.
Elə bil ki ölüb Xanı,
Atam, sənə yasa gəlmişəm.

Söz müxtəsər, Xanı atasından icazə alıb yola hazırlaşır. İki dəst pəhləvan libası götürüb Qəmərdaya səvar olur və Nəcəflə bə-rabər İsfahana yola düşürlər.

Bunlar İsfahana elə gündə çatırlar ki, o gündə də şah əmrilə meydan qurulub, Pərizad xanımı dar ağacından asdırmaq istəyir-dilər. Şəhərin kənarında Nəcəf öz paltarını bir cütçü paltarı ilə də-yişdirib gəlir evlərinə Allah payı istəyir. Bacı – Tükəziban isə bayıra çıxan kimi öz qardaşını gözlərindən tanıyıb başlayır onu

öpüb qucaqlamağa. Bu halda anası da çıxır və Tükəzibanı “yad adamı” qucaqladığı üçün söyüb danlayır.

Tükəziban götürür görək qardaşını anasına nə cür nişan verir:

“Üç güllü” havasında

Qapımıza gələn sayıl,
Ana, qardaşımdı gəldi.
Gözlərinə olmuşam mayıl,
Ana, qardaşımdı gəldi.

Sən gönlünə neçin dəydin,
Bənəfşə tək boynun əydin.
Acıqlanıb neçin söydün,
Ana, qardaşımdı gəldi.

Mənim adım Tükəzibanı,
Ollam qardaşım qurbanı,
Aç gözünü balanı tanı,
Ana, qardaşımdı gəldi.

Pərizad xanım Nəcəfin gəlməsin eşidib bayıra çıxır, onu görüb tanıyır və bu sözləri oxuyur:

“Kərəm şəkəngi” havasında

Müjdə bizim olsun Vəzirin qızı,
Sənin yarın, mənim butam gəlibdi.
Dur geyin əyninə alı-qırmızı,
Sənin yarın, mənim butam gəlibdi.

Əl çəkmişdim mən də bağça-barımdan,
Məlaiklər ağlar ahı-zarımdan.
Nə müddətdir ayrı düşdüm yarımdan,
Sənin yarın, mənim butam gəlibdi.

Çərxi fələk işlərin ətdi nabatdı,
Gecə bilməm, gündüzlərin zülmətdi.
Gələn Nəcəfdi mənim adım Pərizaddı,
Sənin yarın, mənim butam gəlibdi.

Söz tamam olan kimi Pərizad xanım Nəcəfin boynuna sar-
maşaraq ona mehribanlıq edir.

Leyli xanım görür ki, yox Pərizad xanım da qız imiş, odur
ki, götürür üç bənd bu sözləri deyir:

“Tərəkəmə şikəstəsi” havasında

Neçin qədəm basdın bizim obaya,
Gözlər üstə gözəl yarım xoş gəldin.
Mən düşəydim sən düşən sehr caduya,
Gözlər üstə gözəl yarım xoş gəldin.

Bu yar mənim könülümə dəyirdi,
Bənəfşə kimi boynumu əyirdi.
Hərdən acıxlanıb məni söyürdü,
Gözlər üstə gözəl yarım xoş gəldin.

Mən də mayıl olmuşdum bu gülə,
Həsərət qalmışam şeyda bülbülə,
Nəcəflə Pərizad Leyliynən belə,
Gedib deyək Xanı xanım xoş gəldin.

Bu halda şah üç nəfər cəllad göndərüb Nəcəfi dar dibinə apardırdı. Pərizadla Leyli isə şəhərin kənarında gözləməkdə olan Xanı xanımına xəbərə qaçdı.

Xanı xanım bunların gəlməsini görüb götürür:

“Qoca Kərəmi” havasında

Bu gün bir cüt atdı çıxdı qaladan,
Hamı gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.
Səyraqlar qurtarmasın baladan,
Hamı gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.

Mən bilirəm xan Nəcəfim tutdular,
Dutubanı qollarını çatdılar.
Cigər parasının qanına batdılar,
Hamı gəlsin, vəzir qızı gəlməsin.

Qızlar Xaniya yaxınlaşdıqda Nəcəfin tutulmasını ona xəbər verirlər. Xanı xanım cəld Qəmərdəyə minib özünü vurur meydan tərəfə və Nəcəfi cəlladların əlindən qurtarır. Şaha xəbər çatır ki, mərd günün mübarək, bir naməlum pəhləvan meydanda daş daş üstə qoymadı.

Şah sərəncam verməkdə olsun Xanı meydanda atını cövlənə gətirib şahdan mübariz tələb edir.

“Koroğlu” havasında

Baxıram İsfahanın işləri bica
Şah Abbasa deyin meydana gəlsin.
Ya günüm gün deyil, ya gecəm gecə,
Şah Abbasa deyin meydana gəlsin.

Uca dağlar başı qərq olub dumana,
Baxın qollarımda həzəran qalxana.
Sallam taxtından boyaram qana,
Şah Abbasa deyin meydana gəlsin.

Həmədanlı Əhməd qızı Xanıyam,
İgid gərək məni meydanda tanıya.
Nəcəfin qoç quzu qurbanıyam,
Şah Abbasa deyin meydana gəlsin.

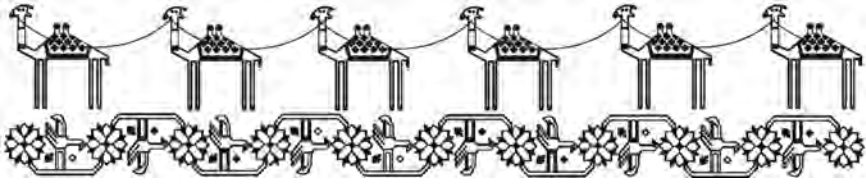
Şah Abbasın əlacı kəsilib kəfənin boynuna salıb meydana gəlir.

Xanı xanım şahın qabağında Pərizad xanımın oğlan masqasını çıxardıb qız olmasını ona (şaha) göstərir və sayıqsız şah olması üçün onu çox məzəmmət edir.

Ən nihayət məcbur edir ki, qızların üçünün də – özünün, Pərizad xanımları və Leyli xanımın da toyunu bir yerdə tutub, Nəcəfə ərə versin.

Şah Abbas razılıq verib, yeddi gün-yeddi gecə toy edib qızların üçünü Nəcəfə ərə köçürdür.

Son.

Ərtoğrol Cavid

ƏŞİX NƏCƏF HÜSEYNOVUN SÖYLƏDİYİ “ABDULLA” NAĞILI HAQDA

BDULLA” nağılı da sevgi temasında söylənmiş nağıllardandır. Bu səbəblə bir çox oxşayışlar vardır:

Evladsız vəzir, sərvəti fəqirlərə paylama, oğlu olması, Abdulla ova çıxanda yatarkən Cəhan xanımı sevib məktub yazır...

Nağılda hiss olunan ən gözəl cəhət standartlıqdan və əfsanəlikdən qaçıb, real, original ifadələr işlətməkdir. Hadisələr də real və təbii verilməyə çalışılıb. Məsəl:

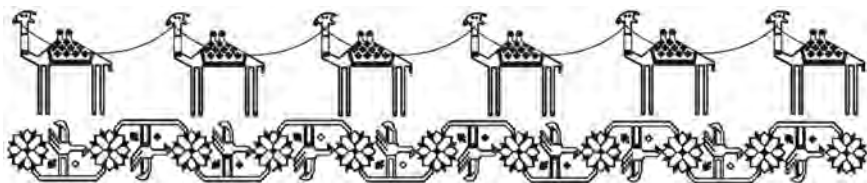
Burada qız və oğlan bir-birini yuxuda deyil, ova çıxmışkən görüb sevirlər.

Nağılın ifadəsi də çox sadədir. Təəssüflər olsun ki, nağıl tam deyildir. Hadisənin maraqlı hissəsində nağıl kəsilir. Nağıl tam olsaydı, haqqında qəti fikir demək olardı. Çünki bu nağıl başqalarından fərqlənir. Kiçik bir hissəsi olmasına baxmayaraq, dil, dialekt elementləri vardır. Məsəl: “Abdulla” əvəzinə “Abdullah” və sairə...

İfadədəki saflığı bilməkçin mənzum hissələri oxumaq kifayət edərdi.

“Abdulla” nağılı natamam olduğundan nəşr və tərcümə hüququndan məhrumdur. Elmi tədqiqat zamanı dil nöqtəyi-nəzərindən işləmək olar.

20.02.1940

ABDULLAH

Söylədi: *Aşıq Nəcəf Hüseynov*
(*Tovuz, Əlimərdanlı*)

Ustaddama

Varlıya dost olub yoxsula gülmə,
Çox da havalanıb coşma dünyada.
El səni istəyib keçirsə başa,
Ağır ol, alçağa düşmə dünyada.

Oturub durgilən qədir bilənnən,
Yaxşı adam “sən öl”, deməz yalannan,
Vəfalı dost olmaz üzə gülənnən,
Onun körpüsündən keçmə dünyada.

Bu sözü xoşlayar bir arifi-əyyar,
Bədəsil insana nə yapış, yalvar.
Qomşuya söylər, mahala yayar,
Səryaqıfa sırımı açma dünyada.

Əsil övlad əkər bir əsil ata,
Öluncə kimsəyə yetirməz xəta.
Gənd düşsə xeyir verər elata
Onun arxasından qaçma dünyada.

Nəcəf, göz dünyanı təmiz adınan,
Təklif olsa bir məclisə girginən.
Bir dost sənənən ola, sözü yadnan,
Onu düşməninədən seçmə dünyada.

Möhtərəf yoldaşlar, qulluğunuza haradan söyləyim? – İsfəhan mülkündən. İsfəhanda şıx oğlu Şah Abbasdan. Şah Abbasın Qiyas adlı bir vəziri var idi. Bu vəzir sennə dolmuşdusa da, lakin evladı olmamışdı. Bir gün şah Abbas əyan şəxsləri hüzurə çağırır onlara məsləhət gördü ki, fəqir-füqəraların siyahısını tutub ona versinlər, çünki o, miskinlərə pul paylayacaqdır, bəlkə onların dua etmələri sayəsində Allah vəzirə bir evlad əta edə. Bundan ilavə şah əmr etdi ki, ələ nə qədər aşıq keçsə də gətirsinlər. Padşahdan soruşdular ki:

– Qiblei-ələm, aşıqlardan nə ehtiyac!

Şah Abbas cavab verdi ki:

– Aşıq olan şəxslər hər vaxt şadlıq-abadanlıq sevəndirlər. Onların iltiması yerdə qalmaz.

Böylə sədəqə nəticəsində vəzirin arvadı həmlə oldu. Doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra vəzirin arvadı bar-həmləni yerə qoydu. Uşaq almaq üçün bir qarı gətirdilər. Vəzirin bir oğlu oldu. Padşah bu dəfə də bu şad xəbəri eşitdikdən sonra cəmaətə böyük imtiyazlar elan elədi. Uşaq bir yaşına çatan kimi məclis çağırır qurna atdılar. Qurnada Abdullah adı çıxdı. Ona görə vəzirin oğlunun adını Abdullah qoydular. At ayağı külünk olar, aşıq dili yögürük olar. Oğlan bir yaşından beş yaşına, beş yaşından on iki yaşa dolduxda padşahın həmin yaşda olan oğlu ilə bərabər məktəbə qoydular. Abdullah ilə şah oğlu Hüseyn iyirmi yaşa kimi məktəbə dəvam elədilər.

Abdullah ilə Hüseyn o qədər bir-birinə mehriban idilər ki, bir yerdə oturub dururdular, yeyib içirdilər, bir yerdə yatardılar, hətta elə bilirdilər ki, biri-birinin qardaşıdır. Bir gün bunlar pən-cərədən eşiyə baxıb gördülər ki, küçədə aşıq oxuyur:

Əzizinəm küncü haray,
Küncü var, küncü haray
Həmdəmlə gəzeydim
Arasbər küncü haray.

Abdullah qələm alıb o sözləri yazdı və iki gün dərsə getmədi. Abdullahsız Hüseyn də getmədi. Molla vəzirə xəbər göndərdi ki, oğlun dərsə gəlmir. Vəzir oğluna şikayət elədi ki:

– Oğul, niyə dərsə getmirsən?

Abdullah cavab verdi ki:

– Ata, mən aşıqdan “Arasbər” sözü eşitmişəm, gərək o yer nə olduğunu mən gedib tapam.

Vəzir dedi:

– Oğul sənin ixtiyarın məndə deyil, şah həzrətlərindədir. Onunla özün bilərsən.

Şah Abbas Abdullahın diləyin eşidən kimi yanına bir neçə bələdçi atlı salıb dedi:

– Get, Arasbərdə mənim torpağımdan əyər tapıb bəyənsən, oranı sənə bağışlayaram, ancaq abadan yer deyil.

Abdullah gedib yeri xoşlayan kimi özü ilə gələn Lələ kişiyyə dedi:

– Əmi, bu yer çox yaxşı yerdi. Əyər atam mənə icazə verərsə mən burada qalardım.

Abdullah İsfəhana qayıtdıqda öz xahişini padşaha yetirdi. Şah Abbas Abdullahın xahişini rədd etməyib ona icazə verdi ki, gedib Arasbərdə şəhər salsın və orada hükmranlıq etsin. Qiyas vəzir də oğlu ilə yüz ev başında Arasbərə köçdülər. Lələ kişi də bunlar ilə Arasbərə köçdü. Qiyas vəzir Arasbərdə bir gözəl şəhər salıb şah Abbas bayrağını sancdı və orada qalmalı oldu.

Bunlar burda qalmaqda olsun, sizə xəbər verim Ərəş mahalından və oradakı Cəmal bəydən. Cəmal bəy şəhərdə böyük nüfuza malik olan dövlətli bir bəy idi. Bunun Cəhan adlı bir gözəl qızı var idi və hər istəyən şəxsə qızını vermirdi. Həmin mahalın

xanı Ağxa bir dəfə Cəmal bəygilə qonaq gəlmişdi. Cəmal bəyə Ağxa xanın zahiri xoşuna gəlib ona təklif elədi ki, mənim pərdəi-ismətdə saxlanan bir qızım var istəsən onu sənə verərəm.

Ağxa bəy böylə cavab verdi:

– Qızını göndərsən bizə, xoşlasam saxlaram, xoşlamasam göndərrəm gələr.

Cəmal bəy bu qaba sözdən pisikib öz oğlanlarını və yaxın qohumlarını çağırıb olara təklif elədi ki:

– Arasbərə köçək, çünki Ağxa xanın bu cavabından sonra mən burada qala bilmərəm. Orada eşitdiyimə görə Qiyas vəzir şəhər salıb, gedək onun qulluğuna.

Bu təklifə qohum-qardaş razı qalıb, elə o gecəsi Arasbərə köçdülər. Köç Arasbərin yaxınlığında bir çəməngahda dayandı və Cəmal bəy qasidlə Qiyas vəzirə xəbər göndərdi ki, o, saldığı şəhərə gəlmək fikrindədir. Qəbul edəcək yoxsa yox.

Qiyas vəzir Cəmal bəyin gəlməsini böyük şadlıqla qəbul elədi. Cəmal bəy Arasbərin bir tərəfində özü üçün mənzil salıb yaşamağa başladı. Abdullah Lələ kişi ilə bir tərən və bir qızıl quş alıb şikarə çıxmışdı. Bir yerdə Lələ Abdullaha dedi ki:

– Mən gedim kol-kosdan kəklikdən-zaddan sürək eləyim, sən quşları havaya buraxarsan. Lələ bunu deyib getdi və bir çolpanlı dağın ətəyindən bir dəstə kəklik uçurtdu və gördükləri oradaca bir ağacın başında laçın quşu və bir qaya üstündə isə bir dana tərən var.

Abdullah əvvəl qızıl quşu buraxdı. Qızıl quş ağacda laçını görüb geri qayıdıb Abdullahın çiyninə qonanda Abdullah qeyzlənib onun başını burub atdı və sonra tərənə havaya atdı. O da qayıdıb gəldikdə onu da boğazından üzdü. Lələ kişi bu vəziyyəti görən kimi özünü Abdullaha yetirdi:

– Niyə quşları öldürdün? – deyə sual etdikdə Abdullah cavab verdi ki:

– Niyə geri uçub gəlirlər, kəkliklərdən qorxurlarmı?

Lələ Abdullahı başa saldı ki, onların qayıtmasına səbəb ora-

dakı laçın və tərən idilər. Abdullah ağlayıb, o quşları bu saat tutub mənə ver dedi.

Lələ dedi:

– Oğul, sən burda dur, mən gedim evdən laçın quşunun torunu gətirim, – deyə evə getdi.

Abdullah isə bir yer tapıb yatıb yuxladı. Cəmal bəyin qızı Cəhan xanım o günü qırx qızla səyahətə (gəştə) çıxmışdı. Meşənin ətəyiylə çiylək dərə-dərə gəlib bir bulaq üstə çıxtılar. Cəhan xanım bir də baxıb gördüki göydən bir tərən özünü bir tərəyə vurdu və oradan tora bürünmüş halda yuvarlanıb aşağı gəlir. Cəhan xanım tez yüyürüb tərənı tor qarışıq bağına basdı. Cəhanın xavarı Göhər Cəhana dedi:

– Bacı yəqin bu torun bir yeyəsi var. Gəl onu tapıb torunu verək, yoxsa bizim üçün yaxşı düşməz.

Cəhan razı qalıb tərən düşən tərəfə getdikdə, gördü bir otuqda bir gözəl cəvan yuxlayır. Onu görən kimi bir gönüldən min gönülə aşiq oldu. Qız tellərindən bir neçəsini ayırıb sinəsinə basdı və Abdullahın başının üstə belə oxudu:

Xab içində yatan səyyad bixəbər,
Tərən mənəm, qeyri tərən istəmə.
Deyərlər ki, alar sevən sevəni,
Sev bu canı, qeyri canan istəmə.

Adət deyil bizdən yərə söz demək,
Qara bağırm kəbab təkin duzlamaq.
Səndən ilqar verib məndən gözləmək,
Olsa yüz min əbru kəman istəmə.

Qız dediyi sözləri kağıza yazdı və saçından bir tel ayırıb oğlanın boynundan asdı.

Zülfün muyu səndə qalır nişana,
At oxların, peykan olsun bu cana.

İnsafdımı yaxşı gedə yamana,
Yaxşısan, yaxşı sev, yaman istəmə.

Göhər Cəhana tapşırıd ki, bu quru sözlərdən nə çıxar. Heç olmasa əsli, nəcabətini, adını ona nişan ver ki, gəlib səni tapsın.

Cəhan:

Əyər arıfsən, gəl ara pünhan,
Əslim Xançobandı nişanbənişan.
Atam Cəmal bəydi, öz adım Cəhan,
Sev Cəhanı, qeyri cəhanı istəmə.

Cəhan sözünü yazıb oğlanın sinəsinə qoyduqdan sonra tərəlanı tordan çıxardıb getdi. Evə gələndə anası qızının əlində tərəlanı görüb xəbər aldı ki, qızım bunu haradan ələ keçirmisən.

Cəhan anasına böylə cavab verdi:

Səhər durdum, seyrə vardım,
Nə bağ bildi, nə də bağban.
Açılmış güllərini dərdim,
Nə bağ bildi, nə də bağban.

Bağın barısından aşdım,
Süsən-sünbülə dolaşdım.
Öpdüm, qucdum, halallaşdım,
Nə bağ bildi, nə də bağban.

Anası dedi:

– Nə gül, gül salmısan. Sənin ki, gətirdiyin tərəlandır.

Cəhan:

Mən Cəhanam, oxum atdım,
Külli İrani oyatdım,
Torundan tərlanın getdim,
Nə bağ bildi, nə də bağban.

Lələ laçının torunu gətirəndə gördükdü Abdullah əlində kağız oxuyur. Özü qurub getdiyi tor da yanında. Dedi:

– Abdullah sənin gününü Allah, deyəsən, qara yazıb. Tərlan tordan çıxıb qaçıbdır, sənin xəbərin hələ yoxdur.

Abdullah Lələyə deyir:

Yatmış idim xab içində bixəbər
Oyandım ki, Lələ, yaz gəlib gedib,
Süsən, sünbül, bir əlində cürə saz
Yanında qırx incə qız gəlib gedib.

Lələ:

– Sən deyəsən yuxu görmüsən tərlandan mənə bir xəbər ver.

Götürür Abdullah:

Ölüm yeydi bu sağlıqdan, bu gündən,
Sinəm əflak olub dağı-düyündən.
Laçın bərəsindən, tərlan evindən,
Sonalar ülküşüb, qaz gəlib gedib.

Bu sözün mənasın bilməz Abdullah,
Beləsi dünyaya gəlməyib, billah!
Arqana, gülşana haş vəkallah,
Cahan bu cəhanə az gəlib gedib.

Lələ gördü ki, Abdullah heç ağıllı söz danışmır, götürüb apardı atasının yanına və ondan şikayət elədi ki, oğlun bu gün mənim başıma əngəl açıb gah quşları qırıb, gah da qızdan – cənandan danışır. Bilmirəm başına hava gəlib, yoxsa nə işdi. Qiyas vəzir oğluna dedi ki:

– Bu nə məsələdi, yoxsa fikrin adının üstə dəli adı qoymaqdı. Abdullah atasından icazə aldı ki, sazla desin. Atasını icazə verdikdə Abdullah götürür:

Yönü bəri baxan laləli dağlar,
Bircə səndə qalıb gümanım mənim.
Qarğıyram, min bəlaya tuş olsun,
Hər kimsə danışsa yamanım mənim.

Səyyada qaydadı bərəsin gözlər,
Könlümdə atəşlər, sinəmdə közlər.
Əsli bəyzadadı, bir neçə qızlar
Torumdan aparıb tərlandı mənim.

Qiyas vəzir:

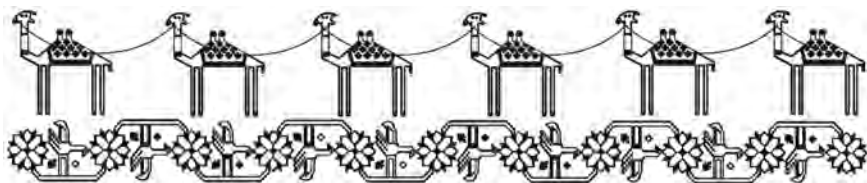
– Oğul, elə bir tərlandan ötrü belə sayır-bayır danışırısan, onun əvəzində sənə on tərlandı allam.

Abdullah Cəhan yazan kağızını atasına verdi. Atasını oxuyub dedi:

– Oğul, fikrin nədisə, aç de.

Abdullah:

Sevdiçəyim on dörd, on beş yaşında,
Tər şamamə bəsləyibdi döşündə.
Tapıb Abdullahı çeşmə başında,
O Cəmal bəyin qızı Cəhanım mənim.

Ərtoğrol Cavid

AŞIX QƏHRƏMAN İBRAHİMOVUN SÖYLƏDİYİ “SEYİDİ” NAĞILI HAQDA

OLKLORDA son dərəcə yaxın temalı, yeknəsəq motivlərlə dolu dastanlar, nağıllar olduğu kimi yeni, original xüsusiyyətlər daşıyan əsərlər də var ki, onlar daha populyardılar.

“Seyidi” nağılında bir çox yeni ştrixlər, yeni obrazlar vardır, lakin standartlıq tamam rədd edilməmişdir.

Bir çox nağıllarda olduğu kimi, burada da sonsuz iki dost verilmiş. Məhəmməd xan və Həmid xan. Nurani dərviş söylüyür ki, onların uşağı olacaq. Birinin oğlu, digərinin qızı olur. İki dost əhd edir ki, onları biri-birinə versinlər.

Bu motivlərə başqa nağıllarda da təsadüf olunur. Hadisənin sonrakı inkişafı isə tamamilə dəyişir, yeni xarakterli insanlara təsadüf olunur.

Məhəmməd xan humanist, maarifpərvərdir. O yerli uşaqların oxuması üçün məktəb açdırır.

Bu nağılda vəfalı at obrazı da əks olunub. Vəfalı heyvan (at, it) obrazları yazılı ədəbiyyatda (xüsusən XIX sonu XX əvvəli realist romanistlərdə, C.London...) az deyildir. Azərbaycan folklorunda bunun ən parlaq nümunəsi “Koroğlu” dastanındakı Qıratdır. O öz yanına kimsəni buraxmır, çünki o, öz yiyəsinə sadıqdır, vəfalıdır. “Seyidi” nağılında da onun atı heç kimi yaxına qoymur.

Bu nağılda cəsur qadınlar təsvir olunur.

Üç bacı – Banu, Pərizad və Rəşən öz qardaşlarının intiqamını almaq üçün oğlan paltarlarını geyib, qardaşlarının qatillərini məhv edirlər, dağlara, meşələrə çəkilərək qaçaqxılıq edirlər. Həsən Paşa Seyidinin qadını gözəl Pəri xanımı ələ keçirməkçin, gecə ikən onların evini mühasirəyə alır. Seyidi vuruşdan sarsılaraq ayrılacaqlarından qorxur. Pəri xanım isə ona ürək verir, onlar vuruşurlar, qalib gəlirlər.

Nağıla böyük maraq verən bu yeni ştrixlər qüvvətlidir. Nağılın kompozisiyası da mürəkkəbdir, əvvəlki bəsitlik burada yoxdur.

Nağıla qüvvət verən başqa bir səbəb ifadələrin səmimiyyəti və ən çox, hadisələrin reallığıdır. Məsələn:

Məhəmməd xan öldükdən sonra oğlu Seyidinin başına keçəl düşür. Onun anası Həmid xanın qızı Məryəm xanımı oğlu Seyidiyə almaqçın elçiliyə getmir. Təmiz ürəkli ana zənn edir ki, artıq onlar kasıblamışlar, oğlu keçəl olmuş, buna görə Həmid xan rədd edir. Lakin Həmid xan köhnə vədini pozmur, qız isə razı olur. Onda hakimlərə məxsus şıltaqlıq vardır. Məryəm xanım yalnız xarici gözəlliklə maraqlanır, o, bəsit düşüncəlidir, o, Seyidinin təmiz sevgisini duymur...

Bu xətlər son dərəcə real verilmişsə, insanı inandırmayan bir çox səhnələr də yox deyildir.

Məsələn: Bir gecədə Seyidinin başına saç gəlir.

Seyidi birdən-birə saz çalır, hətta o qədər gözəl çalır ki, bütün onun sazına qonur.

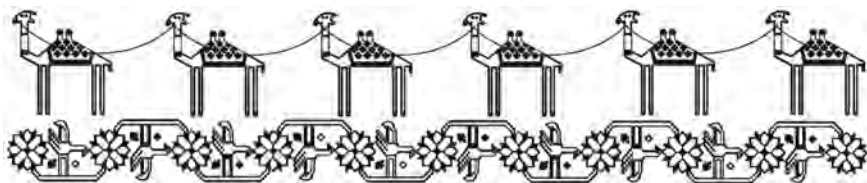
Nağılın sonunda mənfi xarakterli obrazlar məhv edilir. Ay-ay-ayrısı hissələrin belə qüvvətliliyinə baxmayaraq nağıl, ümumilikdə, bir o qədər də mükəmməl, qüvvətli təsir bağışlamır. Nəyə görə?

Çünki nağılın ideyası dolğun deyil. Nağılların bir çoxlarının teması burada da təkrar olur: uzun macəralardan sonra sevgililərin bir-birinə qovuşması.

Nağılın ümumi qiyməti haqda söyləyərkən, göstərmək lazımdır ki, “Seyidi” nağılına qiymət verən original, yeni xarakterlər, obrazlarla birlikdə onun qiymətini zəiflədən temanın təkrar olunmasıdır. Bunun üçün “Seyidi” nağılı orta dərəcəli nağıllardandır.

29.07.1939.

Bakı.

SEYİDİ

Söylədi: *Qəhrəman İbrahimov*
(*Tovuz*)

Ustaddama

Yüz il olasan bir bağa bağban
Axır intiqamı bağ sənə qalmaz.
Nə can qalar cəsədinin içində,
Nə cəsədin sağ sənə qalmaz.

Mərd olasan o məydanda durasan,
Soruşub xəbər alana cavabını düz verəsən.
Yüz min cəlalın ola, əlli min imarət yapıdırsan,
Onun heç birindən bir otaq sənə qalmaz.

Dərdini söyləgilən eşidib görənə,
Fikrim dağınıqdı, könlüm virana.
Yüz min yol salasan dağnan arana
Nə aran sənindir, nə dağ sənə qalmaz.

Bu sözləri fikir eylədim qəsdən,
Axır ayrılıq, ayrı düşərik vəfalı dustdan.
Olasan dirilikçi, əkəsən bostan,
Nə məyvəsi sənindir, nə tağ sənə qalmaz.

Aşıq Səməd, sən dinməzsən, kirirsən,
Dağcan olsan, qılçan qalmaz, ərirsən.
Daş altında, topraq üstə çürürsən,
Axır sömüklərin saq sənə qalmaz.

Möhtərəm yoldaşlar, sizə xəbər verim İstanbul şəhərindən. İstanbul şəhərində iki qardaş var idi. Birinin adı Məhəmməd xan, o birisinin adı Həmid xan idi. Bunların heç birinin evladı olmurdu. Məhəmməd bir dəfə yuxlarkən vəziyyətində gördü ki, bir dərviş gəlib deyir:

– Evlad tərəfindən fikir çəkmə. Sənin oğlun olacaqdır, qardaşının qızı. Uşaxlar olannan sonra isə adlarını mən qoyacağam.

Məhəmməd xan dərvişdən xahiş elədi ki, uşaxlar olana kibi ondan ayrılmasın. Bu sözü deyən kimi dərviş qeyb oldu. Yuxudan ayılan kimi Məhəmməd yuxunu arvadına və qardaşına söylədi. Həmin gündən doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz dəqiqədən sonra bu iki qardaşın evladları oldu. Məhəmməd xanın oğlu, Həmid xanın bir qızı oldu. Uşaxların adlarını qoymağa isə Məhəmməd xan icazə vermədi ki, dərviş özü gələcəkdir. Həmid xan isə etiraz edib:

– A kişi, dərvişi kim gözləyir qoy adlarını mamalar qoysun, – dedi.

Bir iman quran qarı var idi, o, təklif elədi ki, əyər əmioğlu əmiqızıya adaxlanarsa mən bunların adlarını qoyaram. Böyləliklə, oğlanın adını Xan Seyidi, qızın adını Məryəm xanım qoydular. Qariya o qədər mükafat verdilər ki, onun gözü qiblə ulduzuna döndü. Uşaxlar həddi buluğa yetişən kimi Məhəmməd xan bir məktəb tikdirib İstanbul şəhərində olan uşaxların hamısını oğlu və qardaşı qızı ilə bərabər oxudurdu. Bir neçə vaxtdan sonra Məhəmməd xan vəfat elədi. Seyidinin anası – Qəmər xanım ərindən qalan varidatı xərcləyib qurtardı və sonra oğlunu məktəbdən alıb ellik danalarını otarmağa qoydu. Seyidinin başına baxımsızlıqdan keçəl düşdü. Seyidi bir gün ayaqlarını kölgəyə başını günə qo-

yub yatmışdı. Bir nəfər qarı bunu bu halda görüb:

– Ay yetimçə, keçəl olan başınımi günə qayar, – dedi.

– Ay imansız, ayağımı günə qoyanda çarıq quruyur, ayağıma girmir.

– Ay keçəl, gəl mən sənə bir şey öyrədim heç bu azabı çəkmə.

– De görüm.

– Get əmin qızı Məryəm xanımı al, kefini çək.

Seyidi bu cəvabı eşitib, axşam anasına qarının sözlərin nəql etdi və dedi ki:

– Bu söhbəti mənim də əqlim kəsir, gərək Məryəmi mənim üçün alasan.

Anası cavab verdi ki:

– Oğul, qorxuram sözüm yerə düşə, çünki onlar devlətlidir, biz kasıb.

Qəmər xanım elçiliyə getdikdə Həmid xan da, onun arvadı da bu işə razı qaldılar, əmma qızın da rəyin soruşmağı yengənin özünə həvalə elədilər. Qəmər xanım məsələni Məryəm xanıma açanda qız cavab verdi ki:

– Yolun altı ilə gəlmisən, üstü ilə get. Sənin keçəl oğluna mən tayammi?

Qəmər xanım kor-peşiman qayıtdı və oğluna dedi:

– Ay yetim qalmış, mən demədimmi məni göndərmə, qız sənə gəlməz.

Seyidi inanmayıb dedi:

– Ana yaxşı danışmamısan, yaxşı elçilik etsə idin, qız mənə gələrdi.

Belə deyən kimi anası ağzına bir sillə vurdu.

Seyidi dinməyib bayıra çıxdı və bağçalarında fikir dəryasına qərq olmuş halda yuxladı. Yuxuda bir nurani şəxs gəlib Seyidiyə bir badə verdi və dedi:

– Oğul, sən içdiyin Hind şəhərindəki Alıxanın qızının məhəbbətidir. Adı Pəri xanımdır.

Seyidi sərəsimə yuxudan durub hiss elədi ki, sinəsi bulaq kimi

coşur. Əlini-yüzünü yumaq istədikdə papağını başından qorxa-qorxa alırdı ki, keçəlliyini görən olmasın, əmma əlin başına çəkəndə gördü ki, başına saç gəlib. Sonra isə saz axtarmaq üçün bazara çıxdı və orda bir nəfərə rast gəlib onunla sazbəndin evinə getdi. Sazbənd Seyidiyə neçə saz göstərdisə, Seyidi bəyənməyib yaxşısını istədi. Usta lap yaxşı saz verdikdə Seyidi çalıb oxumağa başladı. Bunun belə mahir çalmağına hamı heyran qalmışdı. Sazbənd Seyidiyə təklif elədi ki, bir-iki bənd oxusun. Seyidi bunu oxudu:

“Qaraçı” havasında

Əzəl Allahın adına,
Dilim mövla, mövla deyər.
Bismillahın zinətinə,
Dilim mövla, mövla deyər.

O kim idi Aslan donunda,
Şək olmaz İslam dinində.
Zülfüqar durmaz qınında,
Oynar, mövla-mövla deyər.

O kim idi batdı dərinə?
O kim idi çıxdı sərinə?
Gündə gün orta yerinə
Durub, mövla-mövla deyər.

Oxudum sürəyi-yasın,
Çağırram Qəmbər ağasın.
Yazıq Seyidi öz ağasın
Görüb, mövla-mövla deyər.

Seyidi bu havanı oxuyanda bir bülbul gəlib sazın qulpuna qondu. Sazbənd bunu görüb sazı Seyidiyə bağışladı.

Seyidi sazı götürüb bağların arası ilə gedərkən gördü ki, vəzirin qızı Maral xanım başında qırx qaravaşla seyrə çıxıb. Maral xanım gül gül üstən, tel tel üstən bəzənmişdi. Qaravaşlardan biri:

– Xanım, aşiq gəlir, – deyincə Maral xanım bir qaravaş göndərdi ki, aşığı çağırınsın, lakin Seyidi getməkdən boyun qaçırdı. Nihayət, Maral xanım özü gedib, aşığa dedi:

– Adə, aşiq tayifəsini nəre çağırırsalar gələr. Sən neyə naz-qəmzə edirsən? Səni elə dögdürrəm ki, bir aşiq da özündən çıxar.

Seyidi cavab verdi ki:

– Xanım, mənim gözü yolda qalanım var, onunçun tələsirəm.

Maral xanım o saat başa düşdü ki, oğlanın başında sövdə var. Oğlanı xoşlayıb qız başladı:

“Köhnə gözəlləmə” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Getmə oğlan, mən də sənə gəlirəm.
Ala gözlərinə heyran olduğum,
Getmə oğlan, mən də sənə gəlirəm.

Aldı oğlan:

Maral xanım, o minnəti eyləmə,
Yeri xanım, səni alan deyiləm.
O sözlərini yar şəninə söyləmə,
Yeri xanım, səni alan deyiləm.

Aldı qız:

Bu necə qələmdi, bu necə qaşdı?
Bu necə çərxidi, bu necə işdi?
Qul-qaravaş hamı sənə peşkeşdi,
Getmə oğlan, mən də sənə gəlirəm.

Aldı oğlan:

Bülbüllü bağçalar gülşənin olsun,
Düzülsün yollara, furqonun olsun.
Qul-qaravaş hamısı qurbanın olsun,
Yeri xanım, səni alan deyiləm.

Aldı qız:

Dərin-dərin dəryalara dalarsan,
Şirin canı eşq oduna salarsan.
Maral sənə qurban getsən, havaxt gələrsən? –
Getmə oğlan mən də sənə gəlirəm.

Seyidi qızı allatmaq məqsədilə deyir:

Seyid deyər, ellər dağa köçəndə,
Qızıl gülü dəstə tutub biçəndə.
Dəvə buynuz süzüb, qumlar çiçək açanda
Onda gəlib, xanım, alaram səni.

Maral xanım böylə cavabdan çox sevinib başında olan qızlara mükafatlar verdi. Evə adam göndərüb, qardaşının paltarını gətirdib Seyidiyə geyindirdi. Bu libaslar Seyidiyə çox artıq dərəcədə yaraşırdı. Maral xanım oğlanla halallaşdı:

– Gedirsən get, ancaq dediyin vədə gəl ha, – dedi.

Seyidi getməkdə olsun, sizə xəbər Məryəm xanımdan. Məryəm xanım pəncərədə oturub yollara tamaşa edirdi, gördü bir yaraşxılı oğlan gəlir ki, elə bil on dörd gəcəlik aydır. Seyidi gəlib pəncərənin altından ötmək istədikdə Məryəm xanım onun qabağına bir daş qırığı tulladı. Seyidi başını qaldıranda gördü ki, əmisi qızıdır. Qız o saat belə oxudu:

“Mirzəcan” havasında

Əmim oğlu, sən ha belə deyildin,
Gəl al məni, getmə bizim ellərdən.
Mən dönmərəm ilqarımdan, yarımndan,
Gəl al məni, getmə bizim ellərdən.

Aldı oğlan:

Səhər-səhər mənə qarşı durubsan,
Vaz get, əmim qızı, durma qarşımda.
Aquşkadan baxıb boynunu burubsan,
Vaz get, əmim qızı, durma qarşımda.

Aldı qız:

Bir daş atdım, getdi dəydi sazına,
Mən mayiləm sənə ala gözüne.
Dözə bilmirəm bu işvənə, nazına,
Gəl al məni, getmə bizim ellərdən.

Oğlan:

Dərin-dərin deryalara dalmırdın,
Hərif olub gizlin sirin bilmirdin.

Elçilər gedəndə sən ha gəlmirdin,
Var get, əmim qızı, durma qarşımda.

Qız:

Sinəm üstə bir cüt qoşa narım var,
Bəstəmişəm sənin üçün varım var.
Mən Məryəməm, Seyidi kimi yarım var,
Gəl al məni, getmə bizim ellərdən.

Aldı oğlan:

Seyidi deyər, axtar kimi sevirdin,
Hicranla bağrım başın oyurdun.
Anam elçi gedəndə töhmət deyirdin,
Var get, əmim qızı, durma qarşımda.

Bu sözlərdən sonra oğlan qızın dediklərinə məhəl qoymayıb Hindistana doğru getməyə başladı.

Seyidi dana otaran vaxtlarda bir aşığa rast gəlmişdi. O aşiq bir məclisdə oxuyub devran yığanda Seyidi ona verən bir abası pulu almayıb “apar, anana ver, nəftə, duza versin” deyərək üstünə geri tullamışdı, həmin aşiq imdi öz şəyirdi ilə Seyidiyə qarşı gəlirdi. Gələn aşığın şəyirdi ustasına dedi:

- Usta, bu qabağımıza gələn aşığı mən bir adama oxşadıram.
- Kimə oxşatırsan?
- O vaxt sənə bir abası təklif edən keçələ.

Aşığın bu cavaba acığı tutub “heyf deyilmi, bu gözəl oğlanı o keçələ oxşadırsan”, deyərək şagirdinə bir sillə vurdu. Seyidi bunu görüb üç xana söz demək üçün o aşiqdən icazə istədi və boylə dedi:

“Ovşarı” havasında

Konlum olub dərya kimi ədalı,
Mənim mövlam mənə puta veribdi.
Əşqin cəmi dolu-dolu badalı,
Gəlib mevlam mənə puta veribdi.

Sevgi olan sevgisindən dönümü?
Həqiqidə hərçayı söz olumu?
Maral xanım səhər kəsdi yolumu,
Gəlib mövlam mənə puta veribdi.

Xan Seydinin əşqi artıb ucaldı,
Bu sözlərim həqiqətdə əzəldi.
Pəri xanım gözəllikdə gözəldi,
Gəlib mövlam mənə puta veribdi.

Seyidi rast gəldiyi aşıklara bənd olmayıb sözünü təmam edən kimi yoluna davam elədi. Hindin yolunun qırağında bir bala şəhər var idi. O şəhərdə üç bacı olurdu.

Bu qızların qardaşlarını düşmənləri qırmışdı. Qızlardan bö-yüğünün adı Banu xanım idi, ortancıl qızın adı Pərizad xanım idi. Kiçiginin isə adı Rəşən xanım idi. Bir gün Banu xanım bacılarını çağırıb qanlarını almaq üçün məsləhət tökürdü. Pərizad xanımın təklifinə görə bunlar kişi paltarı geyib, düşmənlərindən intiqam almağı təklif elədi.

Hərə bir at, kişi libası, yaraq-əsləhə alıb qardaşlarının qan-lılarını irili-xırdalı öldürüb onların evlərini yandıraraq, özləri qaçaq düşdülər. Həmin qaçaqlara bir meşəlikdə Seyidi rast gəldi. Banu Seyididən hara getməsinə soruşduqda “İstanbuldan gəlib Hindis-tana gedirəm orada məşuqum var”, – deyərək Seyidi cavab verdi.

Banu yenə soruşdu ki:

– Həq aşığısan, yoxsa ara aşığısan?

Seyidi:

– Həqq aşığam, – deyə cavab verdi.

– Əyər həqq aşıqısansa, biz nə iş adamı olmağımızı söylə.

Əyər tapsan, sənə xərclik verib hörmətlə yola salıq, olmasa öldürəcəyik.

Seyidi öz özünə dedi – “Mən nə bilim bunlar nə adamlardır. Ondan yaxşısı budur ki, mövlamı çağırım bəlkə o məni bu xətdən qurtara”:

“İrəvan çuxuru” havasında

Başına döndüyüm, ay mənim ağam,
Ay ağa, məni dərdə salan, gəl indi.
Sahabım-sərtəşim, o qibləgahım,
Ay ağa, məni dərdə salan, gəl indi

İyit olan keçməz namusdan, ardan,
Sövdəyə düşən dönməz sevgidən, yardan,
Düldülün sahibi, ya şahi Mərdan,
Ay ağa, məni dərdə salan, gəl indi.

Payızda bağçalar tamam bardı,
Kimisi hayvadı, kimisi nardı.
Xan Seyidinin yeri qəfəsdən dardı,
Ay ağa, məni dərdə salan, gəl indi.

Bu halda mövlasından səda gəlib, qızları ona nişan verdi.
Banu qeyzlənib qılıncını çekdi ki, Seyidini öldürsün. Seyidi icazə istəyib:

– Bu saat, xanım, sizi özünüə nişan verim, – deyərək başladı:

“Aşıq Hüseyni” havasında

Bu qilixda Soltan olmaz, qazılar,
Bunun bu işində hillə var, hillə.
Ağ sinədə tər bənəfşə bitibdi,
Bunun bu döşündə hillə var, hillə.

Sənə qurban olsun bu şirin canım,
Candan qeyri neyə gəlir gümanım?
Yumurta oğrusu, a Pərizad xanım,
Sənin sağ əlində hillə var, hillə.

Gözəllər içində abı donlusan,
Adam öldürüb, o qaşları qanlısan.
Banu xanım sən də iki canlısan,
Sənin də o qarnında hillə var, hillə.

Bilməz naşı qavvas dəryalarda dərini,
Yar yolunda peşkeş qoydum sərimi.
Mən Seyidiyəm, axtarıram Pərimi,
Mənim də gəzişimdə hillə, var hillə.

Bu sözlər Banu xanımın xoşuna gəlib Seyidini yaxşı hörmətlə məşədən çıxartıb Hindistana ötürdü.

Pəri xanım da gecə-gündüz Seyidinin yolunu gözləyirdi. Seyidi Hindistana gəlib çatmışdı. Pəri xanımın mənzilinin qabağından keçəndə qaravaşlar Pəri xanıma xəbər verdi ki, bir aşiq gəlib ötür. Bu sözü eşidən kimi Pəri xanım əbrişin tellərə sığal verib pəncərəyə çıxdı. Seyidinin gözü Pəri xanıma düşən kimi sazı basdı sinəsinə.

“Şəril” havasında

Məlil-müşkül ağuşqadan baxan yar,
Bileydim gözlərin kimi axtarır.
Şirin canımı əşq oduna yaxan yar,
Bileydim gözlərin kimi axtarır.

Aldı Pəri xanım:

Həmi yuxuda, həmi vəqiədə gördüyüm,
Həsrət gözlərim səni axtarır.
Aylar, illər həsrətini çəkdiyim,
Həsrət gözlərim səni axtarır.

Aldı oğlan:

Al, qumaş geyinibsən üstündən zər,
Gözəlliyn hər nişanı səndə var.
Tavuz tamaşalı, xoş əndamlı yar,
Bileydim gözlərin kimi axtarır.

Qız:

Səndən ayrı, Pəri deyib-gülərmə?
Al keyinib, özünə zinət vurarmı?
Sevgi sevgisini dərdə salarmı?
Həsrət gözlərim səni axtarır.

Pərinin əmrilə qaravaşlar Seyidini xanımlarının otağına gətirdilər. Seyidi Pərinin bəzəkli otağına heyran qalmışdı. Pəri xanımı sınamaq məqsədilə böylə dedi:

“Vaqif” havasında

Nazdı Pəri, azad elə sən məni,
Bir bələd istərim, bir yol gedeyim.
Unutma insafı dini, imanı
Bir bələd istərim, bir yol gedeyim.

Aldı qız:

Nə müdətli həsrət idim yoluna,
Doğru danış, de, qurbanın olayım.
Həyran oldum xoç avazına, dilinə,
Doğru danış, de, qurbanın olayım.

Oğlan:

Heç çekilməz bu dağların dumanı,
Haq götürsün aralıqdan yamanı.
Gedergi qonağam, yola sal məni,
Mən bələd istərim, bir yol gedeyim.

Qız:

Didarinin müştəğyam sərəsər,
Hərçayıya sir sözünü demə aşkar.
Xoş gəlibsən, gözüm üstə yerin var,
Doğru danış, de, qurbanın olayım.

Oğlan:

Dərin-dərin dəryalara dalma,
Şirin canı əşq odun salma.
Mən Seyidiyəm, axtarıram Pərimi,
Bir bələd istərim, bir yol gedayım.

Qız:

Ağlar qoyma indi Pəri xanımı,
Yar yolunda qurban dedim canımı.
Buraxmaram Seyidi kimi yarımı,
Doğru danış, de qurbanın olayım.

Deyişmədən sonra Pəri xanım Seyidiyə dedi ki:

– Oğlan, bu gün qazılar və mollalar müsəllayə çıxacaqlar.

Get onlardan birini çağır gəlib kəbinimizi kəssin.

Seyidi gedib gördü ki, mollalar müsəllahdadırlar. Onlardan biri Seyididən niyə gəlməsini soruşduqda Seyidi cavab verdi ki:

– Mən aşığam, icazə olsa sazla deyərdim.

– Buoyur deyə, – mollalar icazə verdi.

Seyidi:

“Hicrani kərəm” havasında

Bir bölük qazılar, mollazadalar,
Şerti pəyqünbəri istərəm sizdən.
Ərş üzündə şəmsi, mahu seversiz,
Şerti pəyqünbəri istərəm sizdən.

Alma mənim, heyva mənim, nar mənim,
Namus mənim, qəyrət mənim, ar mənim.
Bir balaca nikah işim var mənim.
Şerti pəyqünbəri istərəm sizdən.

Dərya qırağından ayrılar ada,
Canım qurban olsun nəbada
Kəs kəbinini, Seyidi yetsin murada,
Şerti pəyqəmbəri istərəm sizdən.

Nihayət, Seyidi mollalardan birini aparıb Pəri xanımın kəbinini özünə kəsdirdi və molla haqqın alıb geri getdi. Seyidi ilə Pəri xanım isə şirin-şirin mulaqatda oldular.

Pəri xanım Seyididən ötəri qırx atın içindən bir sınaxlı Səmənd at seçib saxlamışdı. O atı Pəri xanım Seyidiyə verib onunla ova getməyi təklif elədi. Seyidi isə razı qalıb Səmənd ata mindi və silahlanıb şikara çıxdı. Neçə gün ova getdisə də boş qayıdırdı. Pəri xanım Seyididən xəbər aldı ki, bəs nə səbəbə sənın əlinə heç av keçmir. Seyidi cavab verdi ki:

– Xanım, sənın gözəlliyn göz qabağında cülvələlən kimi av vura bilməyib geri qayıdıram. İndi ki məndən ayrılı bilmirsən, onda mən sənə bir dəstə tellərimdən verim nə vaxt yadına düşsəm, çıxardıb baxarsan.

Seyidi telləri cibinə salıb yənə də ava çıxardı, ancaq axır vaxtlarda bir gün də olsun şikarlardan əliboş qayıtmırdı. Bir dəfə də Seyidi ava çıxmışdı. Bir havuzun başında əlini üzünü yuyurdu, birdən qız yadına düşdü, o saat Pərinin saçını cibindən çıxartıb baxmaq istəyirdi ki, yel telləri əlindən vurub suya saldı. Su ilə saç axa-axa gedib Həsən paşanın mehtərləri at suladığı yerə çıxdı. Mehtərlər saçı sudan alıb aparıb Həsən paşaya verdilər. Həsən paşa tellərə nəzər salıb gördüki, onların heç gözəllikdə üstü yoxdur. O saat öz qulluqçularına əmr elədi ki, həmin tel tapılan yerdə qaravul çəkərsiniz, telin yeyəsini görən kimi tutub yanına gətirin. Məhtərlərdən və qulluqçulardan qırx adam cəm olub tellər tapılan yerdə qaravul çəkməyə başladılar. Seyidi əvvəl istədi ki, evə qayıda, sonra öz-özünə fikirləşib telləri ələ keçirmək məqsədində oldu və öz özün böylə oxudu:

“Qaytarma” havasında

Ay ağalar, bəylər, ay duran canlar,
Yar verən tellər mənə, qərq oldu.

Dözə bilmərəm belə dərdə, hicrana,
Yar verən tellər mənə, qərq oldu.

Ayrı düşdüm munisimdən, elimdən,
Qohum-qardaş encimədi dilimdən.
Səhər yeli əsdi, aldı elimdən,
Yar verən tellər mənə, qərq oldu.

Xan Seyidi Hindin elinə gələndə,
Gəlib yarın qulluğunda qalanda,
Nə deyim Pəri xanım xəbər alanda? –
Yar verən tellər mənə, qərq oldu.

Ona görə də Seyidi tellərin dalınca suyun axarı tərəfə gedib
qaravulların yanına çıxdı. Qaravullar xəbər aldı. Seyidi dedi:

“Misir” havasında

Eşidən həriflər, duran qardaşlar,
İtirmişəm, yar telini gəzirəm.
Hər kəs tapsa mujdəsini verərəm
İtirmişəm, yar telini gəzirəm.

Dərin-dərin dəryaları dalıbdı,
Şirin canı əşq oduna salıbdı.
Pəri xanım məlil-müşkul qalıbdı,
İtirmişəm, yar telini gəzirəm.

Düşmanımı ağladıb dostumu güldürürəm,
Dəsmalnan göz yaşın sildirirəm.
Xan Seyidiyəm, qırxınızı öldürürəm,
İtirmişəm, yar telini gəzirəm.

Qaravullar Seyidiyə cavab verdilər ki:

– Sənin özünü də qolu bağlı Həsən Paşanın yanına aparacıyıq. Seyidi:

– Mənim indiyə kimi qolumu sarıyan hələ olmayıbdır, – deyib, qılıncı çəkdi qırx nəfərdən otuz doqquzunu öldürüb birini sağ qoydu. Onun da burnunu-qulaqlarını kəsib Həsən Paşaya xəbər göndərdi.

Xəbərə gedənin boğazına qan şərf kimi dolanmışdı. Həsən Paşa bunu görüb qaravuldan soruşdu:

– Ada səni xələt almağa göndərmişdim, yoxsa adam tutmağa?

Xəbərçi cavab verdi ki:

– Ay ağa, əzizlərin mənim kimi xələt alsın.

Həsən Paşa işi başa düşüb bu işə tədbir tökmək üçün kup yetirən qarını çağırdı və Seyidini öldürməyi ona təklif etdi.

Qarı cavab verdi ki:

– Mən deyənə baxsan, öldürmək olar.

– Nədir sən deyən?

– Əyər məni özünə arvad alsan, Seyidini mən öldürərəm.

Həsən paşa dedi:

– Ay qarı, mən sənə çoxdan aşığım, ancaq gəlməzsən, deyə özüm söz açmırdım.

Qarı Həsən Paşanın sözünə inanıb bir qoşun düzəltdi və onlara tapşırırdı ki, gedib Pəri xanımın evini aylandırınsınlar. Seyidi bayıra çıxsın onu oxla öldürüb Pəri xanımı da və Səmənd atı da gətirsinlər.

Sizə xəbər verim Seyididən. Seyidi evə qayıtıb başına gələn əhvalatı Pəriyə böylə sövlədi:

“Sarayı gəraylı” havasında

Pərim, məndən xəbər aldın,

Qoqa gəlib başıma mənim.

Sən nə üçün qəmgin oldun,
Xanım, qoqa gəlib başıma mənim.

Kimsin ağlatdım, kimsin güldürdüm,
Otuz doqquzunu birdən öldürdüm.
Birisini xəbəra göndərdim,
Xanım, qoqa gəlib başıma mənim.

Seyidiyəm, qanlar ağladım,
Sənəmi çapraz dağladım.
At sürdüm, qılınc bağladım,
Xanım, qoqa gəlib başıma mənim.

Söz təmama yetən kimi qapının ağzına bir neçə qaravaş gö-zətçi qoydular. Gecədən bir qədər keçənnən sonra Həsən Paşa-nın qoşunu qələçəni bürüdü. Qaravaşlardan biri Seyidiyə xəbəra getmək istədikdə oxla vurulub öldü. Seyidi yuxudan sə sə ayıldı və mühasirə olduqlarını bilincə saz alıb Pərinə böylə oyatdı:

“Gərayli” havasında

Qoşun gəldi səf-səf oldu,
Oyan, Pəri xanım, oyan.

Ağlatsaydım, güldürtseydim,
Göz yaşımı sildirtseydim,
O qız yerinə mən ölseydim
Oyan, Pəri xanım, oyan.

Ağlını sərdən alıbsan,
Nə qəflətə qərq olubsan.
Seyidini dərdə salıbsan,
Oyan, Pəri xanım, oyan.

Pəri xanım səsə yuxudan ayıldı və hər ikisi silahlanıb özlərin vurdular qoşuna. Seyidi Pəriyə yaxınlaşıb dedi:

– Pəri, bunlar çox, biz azıx, qorxuram bizi biri-birimizdən ayırırlar.

Pəri cavab verdi ki:

– O gələn Həsən Paşadır, səni öldürəcək, məni də aparacaq. Seyidi:

“Paşa köçdü” havasında

Canım Pəri, gözüüm Pəri,
Gələn şaha getməyəsən.
Ağıldan olma sərsəri,
Gələn şaha getməyəsən.

Qaşdarın abı qaradan,
Peykan oxladın yaradan.
İlqar, iman keçib aradan,
İlqarından dönməyəsən.

Seyidinin daşın atsan,
Yaddarın hürmətin tutsan,
Bax, bu gələn şaha getsən,
Mətlubuna yetməyəsən.

Seyidi bu sözləri deyəndə Pəri xanım gülüb dedi:

– Ədə, mən səni sınıyırdım, vur özünü qoşuna.

Qoşuna qalib gəldilər. Həsən Paşa ələ keçməyib qayıdıb getdi və həmin küp yeritən qarını çağırıb dedi:

– Səni bu saat öldürəcəyəm, niyə əbəs yerə qoşunu qırdırdın, başqa tədbirin yox idimi?

Qarı söz verdi ki, tək özü gedib Seyidinin, Pərinin qollarını bağlasın.

Həsən Paşa dedi:

– Bəs onların qollarının sarınmasını biz nədən bilək?

– Mən onları sarıyan kimi ot tayasına od vurram, onda siz özünüzü yetirərsiz.

Qarı gedib Seyidinin ava gedən yolunu kəsdi. Seyidi avdan qayıdanda qarıya rast gəldi və ondan xəbər aldı ki:

– Nəçisən, burada niyə oturmusan?

Qarı cavab verdi ki:

– Qadavı alsın nənə, köçdən qalmışam, əyər mümkünsə məni evinə apar, sənə qulluq elərəm.

Qarı yalvara-yalvara atın boynunu qucaqlayır, oğlanın əllərindən öpürdü. Seyidinin qarıya yazığı gəlib onu Səmənd atın tərkinə alıb evə gətirdi. Pəri xanım qarını görüb şübhələndi və dedi:

– Seyidi, bu qarıdan hər nə xata törənsə, sən cavabdehsən.

Qarı bir müddət bunlara çox yaxşı hürmət göstərdi. Bir dəfə qarı plov pişirib bunların payına bihuşdari tökmüşdü. Seyidi ilə Pəri xanım yeyən kimi bihuş yığıldılar. Qarı o saat hər ikisinin qollarını bərk sarıdı və Pəri xanımın paltarlarından qarı geyindi. Seyidi ayılanda gördükdü qolları sarıqlıdı üzünü qarıya tutub dedi:

– Nənə mənim qollarımı aç sənə bir neçə xanə söz oxuya-cağam.

Qarı cavab verdi ki, elə qolu sarıqlı da oxuya bilərsən. Seyidi:

“Zarınçı” havasında

Başına döndüyüm, ay qarı nənə,
Ay nənə, bu gün din-iman günüdür.
Görüm səni gələsən dinə-imana,
Qarı nənə, bu gün din-iman günüdür.

Qarı:

Eşitdim ərzini, xan Seyidi oğul,
Ağla, oğul, ağla bu gün ölüm günüdür

Mən neynirəm dini-imanı,
Ağla, oğul, ağla bu gün ölüm günüdür.

Oğlan:

Mən necə oğul idim, sən necə ana,
Alışıb ürəyim dolubdur qana.
Rəhm eylə mənim kimi cəvana,
Qarı nənə, bu gün iman günüdür.

Qarı:

Hardan oldun sən mənə oğul, mən sənə ana?
Alışıb ürəyin qoy dönsün qana.
Bu gün səni yetirəcəyəm düşmana
Ağla, oğul, ağla bu gün ölüm günüdür.

Oğlan:

Rəhm eylə xan Seyidinin halına,
Bülbül kimi həsrət qoyma gülünə.
Özün öldür, vermə düşmən əlinə,
Qarı nənə, bu gün aman günüdür.

Qarı:

Qarı demək olmaz məni kimi gəlinə,
Gümüş kəmər xub yaraşır mı belinə.
Verəcəyəm səni düşman əlinə,
Ağla, oğul, ağla bu gün ölüm günüdür.

Qarı bayıra çıxıb tayalara od vurdu, Həsən Paşa tayaları
yanan görüb qoşun çekib gəldi Pəri xanımı və Seyidini alıb öz

evinə apardı. Pəri xanıma bir bəzəkli otaq təklif elədilər. Pəri xanım o otaqda əyləndi. Həsən paşa oğlanı öldürmək üçün tədbir arayırdı. Bir qazı dedi ki:

– Seyidini şəhərdə öldürmək olmaz, çünkü onun ahı şəhər əhlin tutur.

Onu Həsən Paşadan alıb şəhərdən kənar bir su quyusunun yanına apardı. Orada Seyidinin paltarlarını soyundurub özünü quyuya salladı. Paltarlarını isə bir qoyunun qanına bulayıb Həsən paşaya gətirib verdi. Həsən Paşa qanlı paltarı görən kimi sevindi və Pəri xanımın yanına gəlib toy başlamağı təklif elədi. Pəri xanım Seyidinin paltarlarını görən kimi Seyidinin öldürülməsinə inandı və ağlaya-ağlaya böylə oxudu:

“Yanıq kərəmi” havasında

Dağlar abı geyinib, ahular qara,
Mən danışım, bu devrana vay deyim.
Rəbbim, dərdimə sən eylə çara,
Mümkün olan Süleymana vay deyim.

Dəryanın üzündə gəzirdik gəşti,
Fələkin qəhri bizə də keçdi.
Meydanımız olub Kərbəla dəşti.
Çərxi dönmüş bu meydana vay deyim.

Pəriyəm, dözə bilmirəm yarın ayına, ilinə,
Yetə bilmədim seryaqıfın filinə.
Qanlı paltarını alım əlimə,
Gündoğannan günbatana vay deyim.

Həsən Paşa toy başlamaq üçün yenə də elçi göndərmişdi. Pəri xanım cavab verdi ki:

– Nə vaxt Seyidinin Səmənd atına mehtər tapılsa, toy başlanar.

Həsən Paşa neçə mehtər tutdusa at yaxın buraxmayıb öldürdü. Pəri xanım atın yanına gedib onu oxşadı:

“Qaytarma” havasında

Səndən xəbər alım, ay Səmənd atım,
Seyidi kimi növcəvanı neylədin?
Şirin canımı əşq oduna atım,
Seyidi kimi növcəvanı neylədin?

Üst yanımız qazlı, qazlı dağ ola,
Dörd yanımız gülşənli bağ ola.
Bu halətdə Seyidi yarım sağ ola,
Seyidi kimi növcəvanı neylədin?

Mən nə deyim cəmalını güldürüm?
Qan ağlayım, gül rəngimi soldurum?
Mən Pəriyəm, öz-özümü öldürüm,
Seyidi kimi növcəvanı neylədin?

Qazı xəlvəti qızın yanına gəlib Seyidinin diri olmasını ona bildirdi. Bəzirganlar yol ilə ötürkən qoyudan su çıxarmaq istədikdə gördülər ki, qoyudan ipi tutub bir adam çıxdı.

Bəzirgan başı Seyididən xəbər aldı ki, nə iş sahibısan, dünyanın gəlmiş-getmişindən bir az bizim üçün danış.

Seyidi:

“Qaraçı” havasında

İstəyirəm aybını üzünə deyəm,
Heç kəsənə başa varmadın, dünya.
Əzəl gələnlərə hörmət eylədin.
Sonra gələnləri neylədin, dünya?

Neylədin sultanı, neylədin xanı?
Devlərə hökm edən qəhrəman hanı?
Keykavus padşahı, Rustam zalı,
Oynayıb onları udmadınmı, dünya?

Bu dünyada top-tüfəng atıla,
Mərd igitlər qol-qola çatıla.
Babay Əmir qaçdı, səndən qurtula,
Qova-qova onu tutmadınmı, dünya?

Səndən qorxub xan Seyidinin ürəyi,
Haq yanında nasıl olsun diləyi?
İmam Hüseyn yernən göyün dirəyi
Kərbəladada onu şəhid etmədinmi, dünya?!

Bəzircanbaşı Seyidini oğulluğa götürüb evinə apardı. Seyidini bir müddət evində saxladı. Seyidi bir müddət bəzircanın yanında qalannan sonra icazə alıb Hind şəhərinə gəldi. Gördü bir evdən işıq gəlir. Ev yeyəsin çağıranda qabağına bir qarı çıxdı. Qarıdan xahiş elədi ki, onu qonax saxlasın. Qarı cavab verdi ki:

– Yeməyə, içməyə heç nə yoxumdu, ancaq yatmağa yer tapılar, – deyib Seyidini evə çekdi. Seyidi qarının özünü tutan qarı olduğunu tanıdı, əmma qarı tanımadı.

Seyidi qarıya dedi:

– Ay nənə, niyə söhbət eləmirsən?

– Ay oğul, Seyidini görüm gorbəgor olsun, o bizi elə dərdə

salıb ki, heç qaş-qabağımız açılmaz.

Seyidi soruşdu ki:

– Ay nənə, o adam sizi nə dərddə salıb?

Qarı cavab verdi ki:

– Oğul, Həsən Paşa bu günlər məni alacaq, ancaq ən əvvəl onun atına mehtər tapmalıyam. Olmasa toyumuzu başlamır. Məhtər də minib ceyran dalına, tapılmaz.

– Ay nənə, Seyidinin ölümünə mən də çox şadam o çox pis adam idi.

– Seyidi sənə nə etmişdi ki, sən onun ölümünə şad olubsan?

– Neçə il mehtərlik etmişdim, mənə bir qəpik də haqq vermədi.

Qarı dedi:

– Oğul əyər indi onun Səmənd atına mehtər dursan, irəliki haqqını da, indikini də birə-beş artıq verərik.

Seyidi məmnuniyyətlə razı qaldı. Qarı sevinərək Həsən Paşaya xəbər apardı ki, ata bir yaxşı mehtər tapmışdır.

Bu gündən sonra Seyidi Səmənd ata mehtər tutuldu. Pəri xanım Səmənd atın təza mehtərilə dostlaşmasından ürəyinə şək damıb təvləyə getdi və orada Seyidini o saat tanıdı. Bunlar sevin-diklərindən ağlamağa başladılar.

Seyidi:

“Göycə” havasında

Başına döndüyüm, qurban olduğum,
Seyidi ağlar, Səmənd ağlar, yar ağlar
Aylar, illər həsrətini şəkdiiyim
Seyidi ağlar, Səmənd ağlar, yar ağlar.

Əlimə alaram xətavat sazı,
Yaxın gəl, ay gözəl, eyləmə nazı.
Soyun qaraları, geygilən qırmızı,
Seyidi ağlar, Səmənd ağlar, yar ağlar.

Sədan yayılıb Hində, firəngə,
Ləblərin bənzəyir şirincə qəndə.
Biçara Seyidini qoyma şərməndə,
Seyidi ağlar, Səmənd ağlar, yar ağlar.

Pəri xanım özü olan otağı ona nişan verib gecə onun yanına gəlməsini təklif elədi. Axşam olcaq Seyidi Pəri xanımın otağına getdi. Seyidi bu görüşə böylə oxudu:

“Ruhfani” havasında

Bu yarın köksünə mehman gəlmişəm
Süzülür sinəmdən tər şirin-şirin.
Bu yerlərin gözəl seyrangahı var,
Gətirir bağçanız bar şirin-şirin.

Ruxsarın qəmərdir, dəhanın büstə,
Həsrətini çəkməkdən olmuşam xəstə.
Algilən başımı sən dizin üstə,
Qoy verim canımı yar şirin-şirin.

Miskin-miskin yar utağında gəzeydim,
Xoş nişannı al bəzəklər düzeydim.
Hənaynan baş bəzəyini pozaydım,
Əməydim ləbindən bal şirin-şirin.

Aynabənd utaqlı xanəm olaydı,
Sənin kimi xoş cananım olaydı.
Qoynun içi zəmistənim olaydı,
Yağaydı üstündən qar şirin-şirin.

Xan Seyidi deyər, qadan allam mən,
Əylənibsən, qol boynuna sallam mən.
İstəsən bağında bağban ollam mən,
Dərrəm budağından nar şirin-şirin.

Pəri xanım Seyidiyyə tapşırıd ki, onun yanına müəyyən vaxtda gəlib getsin.

Aldı Pəri:

“Bayramı” havasında

Seyidi sənə bir ərzim var,
Dolan pünhanı, pünhanı.
Sənə qurban məməsi nar,
Dolan pünhanı, pünhanı.

Səryaqıf yüzü gülməsin,
Qapısından kimsə girməsin.
Elə gəl bilən olmasın,
Dolan pünhanı, pünhanı.

Səryaqıflar bildirərlər,
Göz yaşın sildirərlər.
Ha bilsələr öldürərlər,
Dolan, pünhanı pünhanı.

Pəri deyir doğru sözü,
Sənə qurban ala gözü.
Çıxanda dan ulduzu,
Gəl, pünhanı, pünhanı.

Bu anda Həsən Paşa elçi göndərdi ki, Pəri toyu başlamağa icazə versin.

Pəri xanım Seyidiyə bu barədə gənəşdikdə Seyidi cavab verdi ki:

– Həsən Paşaya təklif elə ki, Seyidinin paltarını və əsləhəsini versin mənə, ondan sonra başlasın toya.

Bu təklifi Pəri xanım Həsən Paşaya bildirdi. Həsən Paşa bu haqda öz yaxın adamları ilə məsləhət elədikdə, hamı məsləhət gördüki Seyidinin paltarı mehtərə verilərsə pis olmaz.

Həsən Paşa Seyidinin paltar-əsləhəsini mehtərə verib qıza dedi:

– Yaxşı buda onun paltarı, daha nə mahnan var?

– Axırncı təklifim budur ki, Hind şəhərində nə qadar cəməət varsa, əmr ver mehtərin tamaşasına çıqsın. Seyidi paltarları geyib yaraqlandı və atlanıb meydana çıxdı. Seyidiyə qoyun verən çoban gəlib çıxmışdı. Onun meydanın qapısına qoydular ki, eşiyə meydandan bir adam buraxmasınlar. Mehtər icazə alıb Həsən paşaya böylə dedi:

“Misir” havasında

Səndən xəbər alım, ay Həsən Paşa,
Səmənd yeyəsi özü gəlsə neylərsən?
Azalıb ömrün, yetibdi başa,
Səmənd yeyəsi özü gəlsə neylərsən?

Qavvaz olub dəryalara dalaram,
Şəhərinizə indi talan salaram.
Qazı, qorxma, səni azad eylərəm,
Səmənd yeyəsi özü gəlsə neylərsən?

Seyidi nəərə çəkib meydana gələr,
Ağladar, düşmanını zindana salar.

Zərbinən təpəndən bir qılinc çalar
Səni ortandan iki bölsə, neylərsən?!

Həsən Paşa qəzəblənib dedi:

– Köpək oğlu, nə hərzə danışırısan?!

Pəri xanım ortaya atılıb dedi:

– Səmənd atı minən adam hər vaxt havalı danışar. Qulax as
gör mən nə deyirəm.

Yasəmən tellərindən ağ məmələrinin arasına alıb dedi:

“Mirzəcan” havasında

Gizlin sirlərimi bilibsən,
Səməndim qoyma, qoyma.
Bu meydana xoş gəlibsən,
Səməndim qoyma, qoyma.

Yerişdə, Səməndim, yerişdə,
Səməndin nalı gümüşdə.
Qazını mənə baxışla,
Qalanını qoyma, qoyma.

Çapdır, Səməndim, çapdır,
Kəllədən minarə yapdır.
Cəhd eylə, qarını tapdır,
Səməndim qoyma, qoyma.

Pəri, sənə nə halındı?
Gülü öyüncə dəhanındı.
İndiki meydan sənindi,
Xan Seyidim qoyma, qoyma.

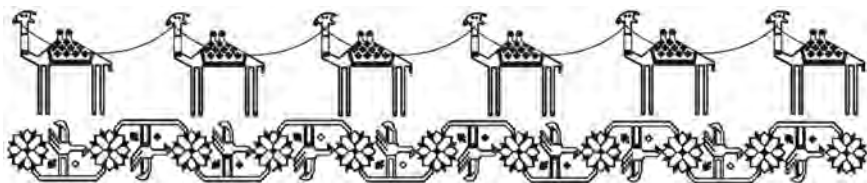
Qızın sözlərindən sonra Seyidi qılıncın çəkib Həsən Paşanın boynunu elə vurdu ki başı beş addım kənara döşdü. Sonra özünə xain olanların hamısını qılınçından keçirdi.

Seyidi bir vaxt sər hesab oldu ki, öldürən düşmənlərinin arasında qarı diri qalıbdır. Çoban xahiş elədi ki, qarını o öldürsün.

Seyidi razı qalıb qarını tapşırıd çobananın ixtuyarına.

Çoban qarının başından bir çomaq əndirib ətinə yerə yapdırdı. Həsən Paşanın yerinə Seyidi hökmran oldu və neçə gün-necə gecə toy çağırır boyub şadyanəlik düzəltdi.

Son.

CƏMİŞİD

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

ƏBƏRİ hardan söyləyim – İrəvan şəhərindən. İrəvan şəhərində kimdən? Calal şahdan. Calal şah çox qaçaqlıq eləmişdi. Qoçalanda isə qaçaqlıqdan töbə edib İrəvana qayıtmışdı. İrəvan cəmaəti Calal şahın hüsuruna gəlib onun İrəvan cəmaətinə şah olmasını təklif elədilər.

Calal bu minval ilə bir müddət şahlıq edənnən sonra onun bir oğlu oldu. Calal şah oğlunun adını Cəmişid qoydu. Cəmişid on beş yaşına çatanda qüvvətli bir pəhləvan oldu, belə ki ən yaşlı pəhləvanlar ona bac verib gedirdilər. Bir dəfə yuxuda Cəmişidə Bədərşan şəhərində olan kafər şahın qızı Gülsabahı göstərdilər və tapşırdılar ki, o qızı sənə puta vermişik. Eyni zamanda Gülsabaha da Cəmişidin cəmalını göstərmişdilər. Cəmişidin Əsmər xanım adlı bir əmisi qızı var idi ki, o Cəmişidə həddən artıq bənd idi. Cəmişid özü də yuxuda Gülsabahı görüncəyə qədər əmisi qızını çox sevirdi. Cəmişid sazdanıb Gülsabah xanımın dalınca getmək istərkən, Əsmər xanım onun qabağını kəsib deyir:

– Ay namərd, məni atıb hara gedirsən?

Cəmişid alır:

Alışaram, tutuşaram, yanaram,
Səməndər tək əksik olmaz yar məndən.

Bülbül idim öz gülümnən oynardım,
Kənar düşdü bağça məndən, bar məndən.

Eyləşəydim yar yanında binəli,
Ağ əlləri qoynuna xınalı.
O cəvanın mən oduna yanalı
Kənar gəzər namus, qəyrət, ar məndən.

Cəmişidəm, ağamdan almışam puta,
İyit odu doğru yolları tuta.
Olmaz qəbrim üstə ot bitə,
Heç də getməz möhübbəti yar məndən.

Əsmər xanım:

– Qoy bir neçə xanə də mən deyim:

İndi bildim bivəfasan, gedirsən,
Məndən dua-salam Gülsabaha.
Mən fəqirin necə tərqini qılarsan,
Məndən dua-salam Gülsabaha.

Hər səhər çıxan dan ulduzu odur,
Aşıqların söhbəti, sazı odur.
Bədərşanda istədiyin şahın qızıdır,
Məndən dua-salam Gülsabaha.

Lal eylədin mən Əsmərin dilini,
Əydin qamətini, bökdün belini.
Mən gördüm aldın dəstinə gülünü,
Məndən dua-salam yetir Gülsabaha.

– Cəmişid, dayan bir-iki kəlmə də deyim, insafın olar, dayanarsan. Nainsaf olsan, gedərsən.

Əsmər xanım:

Yeri, yeri bir kəkilli şahbaz,
Gedər yarım bivəfadır.
Ağ üzündə var çapandaz,
Qolları zərri qəfədir.

Cəmişid:

Əşqin badasını içdim,
Bilmədim bu necə sövdadı.
Sərimdən, canımdan keçdim,
Bilmirəm bu necə sövdadı.

Əsmər xanım:

Bir belə cəmal görünməz,
Şanasız zülfün hörülməz.
Yardan ayrılan dirilməz,
Ayrılıq çövrü cəfası.

Cəmişid:

Ha vaxtacan həsrəti çəkdim,
Didəmdən qanlı yaş töküm.
Əlac etməz loğman-həkim,
Ölürəm, bu necə sövdadı?

Əsmər xanım:

Hər vaxt düşsən yadımıza,
Aləm yanar odumuza.
Əsmər deyər dadımıza,
Yetən Əli Mustafadı.

Cəmişid:

Siz Allah, siz Tanrı,
Siz qoyun Cəmişid barı,
Ta görməsəm nazlı yarı
Ölürəm bu necə sövdadı.

Söz təmamə yetən kim Cəmişid Əsmər xanımla halallaşib
yoluna rəvan olur. Bir neçə vaxtdan sonra Cəmişid Aslan şahın
qələçəsinə çatır. Aslan şah elə qəddar şah idi ki, əlinə keçəni ya ta-
lan edərdi və ya öldürərdi. Odur ki Cəmişidi tutub sıxçaladı.

Cəmişid icazə alıb bu sözləri dedi:

Qoğadan qurturmur bəlalı başım,
Fələk necə saldın bəlayə məni.
Tərk etməm qohum-qardaşım,
Qürbət yerdə qoydun bəlayə məni.

Dostumun bağında sösən-sönbül bitmədi,
Şeyda bülbül gülə yetmədi.
Həsrət qaldım, əlim yara yetmədi,
Saldın çöldən-çölə səhrayə məni.

Dost bağında gülü dərərlər,
Virana konlumu bir də hörərlər.
Gecə-gündüz çağırıdığım ərənlər,
Cəmişidəm, yetirin o yara məni!

Aslan şah:

Mənnən cənk etməyə
Bu diyarda iyit hanı?
Dağ kimi tökərəm leşi,
Mənəm kustam qəhrəmanı!

Cəmişid:

Laf eyləmə namərd oğlu,
Hərifsən hərifin tanı!
İgit gərək cənk eyləyə
İtirməsin adı-sanı.

Aslan şah:

Gəlmişəm özümü bildirəm,
Gözünün yaşını sildirəm.
Ardı ki səni öldürəm,
Sənin təki füqəranı.

Cəmişid:

Sənnən edərəm cəngi,
Mənəm dəryalar nəhəngi.
Şəhərimizdə axar Zəngi,
Əslimizdi İrəvanlı.

Aslan şah:

Tanıgilən mən Aslanam,
Öz yanımda pəhləvanam.
O qədər qılinc çalaram,
Zəngitək axıtaram qanı.

Cəmişid:

Cəmişidəm, qanlar eylərəm,
Lal ol, bağrını teylərəm.
Mən Calal şahın oğluyam,
Elimdə deyərlər sanı.

Xilasə, bunlar əlbəyaxa olub dava eləməyə başladılar. Cəmişid Aslan şahı öldürüb yolunu davam elədi. Yolda Cəmişid bir bəzirgana rast gəlir. Bəzirgan Cəmişidin kim olduğunu və haraya getdiyini soruşur:

Səbəb nədi bu diyara gəlibsən,
Pərvana tək özünü vurursan nara
Əşq əlindən saralıban, solubsan
Mən qurbanam namus, qiryət, ara.

Cəmişid:

Ayrı düşdüm vətənimdən, elimdən,
Qəza tutub mən bu yana gəlmişəm.
Bülbül olan kənar gəzməz gülünən,
Güldən ötrü bu gülşana gəlmişəm.

Bəzirgan:

Doğru danış mən eşidim dilindən,
Bülbül olan kənar gəzməz gülündən.
Bir xəbər ver ulusundan, elindən,
Tülək tər lan ovunu vermiş o sara.

Cəmişid:

Neyləyirəm bağcanı, neyləyirəm barı,
Tərk etməyəm namus, qiryət, arı.
Qəsdim budu, görəəm o nazlı yarı,
Dərdim vardı, mən dərmanə gəlmişəm.

Bəzirgan:

Adım Səfər, mənəm tacirdar,
Satginən mətahın, mənəm xiridar.

Sərraf olan tanıyar qiymətli köhər,
Qızıl gül qünçəsi gedər maqara.

Cəmişid:

Mən Cəmişidəm, necə qaldım avara,
Sıdqımı bağlaram Pərvərdigara
Pərvana tək özümü vurram nara,
Bir qoç idim mən qurbana gəlmişəm

Cəmişid bəzircandan ötüb az-çox gedəndən sonra çatır Bə-dərxşan şəhərinə və orada Gülsabahın “Gülşən” bağçasına girir. Gülsabah Cəmişidi öz bağçasında görüb o saat tanıyır ki, yuxuda gördüyü oğlandır.

Gülsabah Cəmişidə belə deyir:

Tərk eyləyib öz elini
Bu diyara gələn oğlan.
Əmərsən yarın dilini
Ləblərindən qanan oğlan.

Cəmişid:

Əşqin badasını içdim,
Yaman oldu işim mənim.
Sərimdən canımdan keçdim,
Dağılıbdı huşum mənim.

Gülsabah:

Qədəm basdın bu gülşaha,
Mənəm yaşıl başdı sona.
Xoş gəlibsən Bədxşana,
Kamı dolu alan oğlan.

Cəmişid:

Qəm mətahım götürürəm,
Özümü yara yetirirəm.
Ya ölürəm, ya gətirirəm,
Ya kəsərlər başımı mənim.

Gülsabah:

Bir bax fələkin işinə,
Bu zamanın gərdisinə.
Düşdüm hicran ataşına,
Əşq əlindən yanan oğlan.

Cəmişid:

Cəmişidəm çəkərəm ahı,
Oxuyuram kəlamullahi.
Gecə gördüyüm şahı,
Zöhr oldi düşüm mənim.

Gülsabah:

Budur mətləbim dahi,
Çağırram qədri Allahı.
Bu fəqir Gülsabahı
Gənə yada salan oğlan!

Bunlar bu deyişmədə ikən Cəmişidin Gülşan bağında Gülsabaha əşqnamə oxuması xəbəri bütün şəhər əhlinə yayılır və cəmaət bağa yığılıb oğlanı öldürmək, qıza nifrət etmək fikrində olurlar. Gülsabah cəmaətin fikrini duyub Cəmişidi şəhərdən çıxardır. Cəmişid şəhərdən çıxanan sonra yolu azır. Qəmgin olub

sazı çıxardır ki, bir-iki xanə söz desin. bu anda Cəmişidin Bəhrəm adlı qulu gəlib çıxır.

Alır Cəmişid:

Ay ağalar, mənim dərdim çoxdur çox,
Nabələdəm o məkana, o elə.
Davasız dərdimə dərman yoxdur,
Nabələdəm o məkana, o elə.

Bəhrəm:

Sövdadan tərgi-vətən olmusan,
Mən bələdəm o məkana, o elə.
Dərd əhlisən saralıb solubsan,
Mən bələdəm o məkana, o elə.

Cəmişid:

Dərin-dərin dəryalara dalmışam,
İntizaram, qəm əlindən solmuşam.
Atamı-anamı ağlar qoymuşam,
Nabələdəm o məkana, o elə.

Bəhrəm:

Qorxma səni burdan götürürəm,
Götürübən mənzilinə yetirirəm.
Yəqin bilki mətləbin gətirirəm,
Mən bələdən o məkana, o elə.

Cəmişid:

Cəmişidəm, şirin candan bizaram,
Vəsfı halımı o yara yazaram.
İtirmişəm səhraları gəzərim,
Nabələdəm, o məkana, o elə.

Bəhrəm:

Loğman təki dərdə dərman yazaram,
Düşmən görsəm kəsib başın əzərim.
Səndən ötrü qürbətdikdə gəzərim,
Mən bələdəm o məkana, o elə.

Cəmişid öz baxtından böylə şikayət edir:

Nə müddət gözlədim, aradım,
Mən fəqiri heç kəs yada salan yox.
Gülşənim pozulmuş, virana bağım,
Bülbül təki lal olmuş nalam yox!

Məndən ayrılan çeşmi piyala,
Gecə-gündüz dolaram xiyala.
Can vermiş abi buxuqında bir xala,
Bazar kəsaddı müştəri çox, alan yox

Mən Cəmişidəm, axırı yetmişəm cana,
Yanmışam ataşa, misli pərvana.
Dolanıb gərdiş, keçdi zamana,
Bivəfasan, dünya, səndə qalan yox.

Cəmişidlə Bəhrəm ikisi birlikdə yenə Bədərşan şəhərinə girirlər. Gülsabah bunları gələn görüb bir məktub yazır ki, ehtiyatlı gəzsinlər:

Canım Cəmişid, gözümlə Cəmişid!
Dolan pünhan-pünhan!
Deyim ərz-halımı eşit,
Dur gəl pünhan-pünhan!

Bu dünyada dərdim çoxdi,
Gözlərimdən qanlı yaş axdı.
Kafarların rəhmi yoxdı,
Dolan pünhan-pünhan!

Gülsabahım ağlayanda,
Yar mənə mehman gələndə.
Dan ulduzu baş verəndə.
Dur gəl pünhan-pünhan!

Qızın naməsini oxuyan kimi Bəhrəm Qafar şahın oğluna xəbər göndərir ki, nə¹ Gülsabahı Cəmişidə verin, nə də davaya hazır ol:

Hanı bəs Kafar şahın oğlu,
Mənılən meydana gəlsin!
İtirməsin adı-sanı,
Ölməyə mərdana gəlsin!

Hər iyit olsa namusdar,
Meydanda göstərsin hünər.
Kəsəram baş, vuraram minar,
Kəllələri sana gəlsin!

Hər kəs tutsa doğru yolu,
Daməndə qalmaz əli.
Bəhrəməm, Cəmişidin quli,
Sıqınmışam sübhana, gəlsin!

¹ nə – “ya” bağlayıcısının əvəzinə işlənib – *red.*

Kafar şahın oğlu naməni oxuyub meydana gəlir. Cəmişid Kafar şahın oğluna deyir:

Sən hərif deyilsən, çəkil kənara,
Mənim sənin təki qullarım var idi.
Məyər eşitməmişən adı-sanımı,
Nəcə min sərdarım var idi.

Cəlal şahın oğluyam, yerim İrəvan,
Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şirvan.
Quba ilə Dərbənd, külli Dağıstan,
On iki çərkəz qullarım var idi.

Mən Cəmişidəm, girrəm meydana,
Fikrin nədi, əy aqlı kəm divana.
Sıdqımı bağlaram şah mərdana,
Şiri Xurşid kimi köməyim var idi.

Əlqərəz, cəng başlanır. Cəmişid bir qədər əlbəyaxadan sonra Qafar şahın oğlunu öldürür və Gülsabahı alıb öz vətəninə tərəf aparır. Bəhrəm qul isə Bədxşanda Qafar şahın oğlunun yerində şah olur.

Cəmişid bir nə qədər yol gedənnən sonra bir dağın ətəyində Gülsabahla birlikdə yuxlayırlar. Yuxudan ayılanda Cəmişid qızı yanında görməyib götürür:

Bilmirəm bu necə sövdadı,
Cana doydum, cana doydum.
Köməyim şahı-xudadı,
Cana doydum, cana doydum

Ölərəm məcnun yoxdur çarası,
Tutu kimi mənzil qəfəsi.

Cafa çekdim oldu həvəsi,
Cana doydum, cana doydum.

Dərsimi aldım abı kitabdan,
Mən oxuyaram həqiqətdən.
Cəmişidəm, qəmi möhnətdən,
Cana doydum, cana doydum.

Cəmişid baş götürüb gedir, ancaq hara getdiyini özü də bilmirdi. Bir qədər getdikdən sonra bir qoca kişiylə rast gəlib ona salam verir.

Qoca isə “ələykəssalam, oğul Cəmişid!”, – deyib cavab verirdi:

– Əmi, siz nə bildiz ki, mən Cəmişidəm?

– Necə bilmirəm, sənin sevgilin Gülsabahı da həтта bir lən-gi dev o dağın başındakı gələcəyə apardığını da görmüşəm.

Cəmişid qocadan təvəqqi edir ki, qızı devin əlindən qurtarmaq üçün ona bir yol göstərsin.

Qoca Cəmişidə bir tilisim verir və tapşırır ki:

– Bunu cibinə qoy devin yanına gedəndə onun gözlərinə diq-qətlə baxarsan, o zaman devin huşu-gücü bilmərrə dağlar, sevgi-lini alıb gələrsən.

Cəmişid qoca deyən kimi devin gözünü bağlayır, ancaq devin yanında qızı görməyib deyir:

Nələr gətdin mən fəqirin başına,
Gətirdin, neylədin Gülsabahı.
Rəhmin gəlsin gözdən axan yaşıma ,
Gətirdin, neylədin Gülsabahı?

O gözəlin camalına mayılam,
Çətindir bu dərddən ayılam.
Ya soyunam, nə doğranam, nə öləm,
Gətirdin, neylədin Gülsabahı?

Cəmişid deyər yalan gəlməz dilimnən
Mən bülbülü ayırıbsan gülümnən,
Çox çətindir qurtulsun əlimdən,
Gətirdin, neylədin Gülsabahı?

Cəmişid qızın yan otaqda olduğunu bilib Gülsabahı oradan çıxartdı və ləngi devin başını kəsib vətənə doğru yol aldılar.

İrəvana çatan kimi bunların yeddi gün yeddi gecə toylarını tuturlar. Toyda Cəmişid Gülsabaha bu tərif deyir:

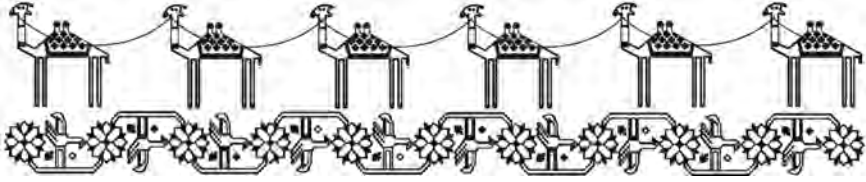
Bu gözələ tərif edirəm,
Münəvvər etmiş dünyanı.
Qəməzlərin can əlacı,
Taxtdan salır Süleymanı.

Bir yüzü məlakəyə bənzər,
Bir yüzü şux tərlana bənzər,
Bir yanağı qızıl gülə bənzər,
Biri seyr edər Gülşanı.

Sənsən Cəmişidin pənahı,
Özün gördüm daha çəkməməm ahı.
Dadımıza yetişsin şahların şahı,
Yaratdı sən tək cəvanı!

Böyləliklə, Cəmişidlə Gülsabah müradlarına çatırlar.

Son.

TEYHUR

Yazıya aldı: *Hüseyn İskəndərov*

EYHUR Misir şəhərində Dərəb şahın oğlu idi.

Teyhur yuxuda Çin padşahının qızı – Telli Nigarı görür və o qıza mayıl olub qəm dəryasına dalır. Anası Mələkzada oğlundan qəmginliyinin səbəbini soruşduqda Teyhur cavab verir ki:

– Mənim dərdim sazla deyəsi dərdidir.

– Saz nədir? - deyə anası suval verir.

Teyhurgilin nökrəri – Keçəl irəli gəlib deyir:

– Xanım, saz aşılarda olan bir şeydir, üç yüz manata verir-lər. Əyər istəyirsinizsə, pul verin, gedim alım.

Mələkzada üç yüz manat verib Keçəli bazara göndərir. Keçəl gedib bir altı manatlıq saz alıb gətirir verir Teyhura. “Pul çatdımı?” - deyə suval olunduqda:

– Xeyir, xanım, bir altı manat da mən cibimdən üstünə qoy-dum, – deyə Keçəl cavab verir.

Mələkzada oğluna deyir:

Başına döndüyüm gülüzlü oğul,
Gəl getmə, Teyhurum, amandı aman!
Ağlaram, sızıldaram çekərəm nala,
Gəl getmə, Teyhurum, amandı aman!

Teyhur:

Başına döndüyüm, gül yüzlü ana!
Ana, hümmət eylə, amandı aman!
Ana, görüm yetişəsən iman-ərkana,
Ana, hümmət eylə, amandı aman!

Mələkzada:

Bu neçə sövdadı salıbsan başın,
Didəmdən axıtma bu qan-yaşım.
İntizar qoyma sən qohum-qardaşım,
Gəl getmə, Teyhurum, amandı aman!

Teyhur:

Bülbül kimi uçum qonum güllərə,
Sir-sözüm dəstan olub dillərə,
Səfərim düşüb qürbət ellərə,
Ana, hümmət eylə, amandı aman!

Mələkzada:

Mələkzada deyərlər mənim adıma,
Şahlar şahı özü yetsin dadıma.
Düzə bilmərəm ayrılıq oduna,
Gəl getmə, Teyhurum, amandı aman.

Teyhur:

Mən Teyhuram, necə deyim sözümü,
Siyah sürmə məst eyləyib gözünü.
Gərək görüm Mələk şahın qızını,
Ana, himmət eylə, amandı aman!

Mələkzada əhvalatı nəql edir Dərəb şah. Dərəb şah oğlun
çağırır nə qədər öyüd-nəsihət verirsə kar aşmır:

Dərəb şah:

Sənsən qolumun qüvət,
Oğul, nə södaya düşübsən?
Gözümün işığı, dizimin taqatı,
Oğul, nə södaya düşübsən!?

Teyhur:

Başına döndüyüm ata,
Gedər oldum, gedər oldum.
Didarım qaldı qiyamətə,
Gedər oldum, gedər oldum.

Dərəb şah:

Qələm götürüm əlimə, dəstimə,
Düşmənlərim ayaq qaldırır üstümə.
Hər tərəfdən qoşun gələr üstümə
Aman oğlum, nə sövdaya düşübsən?

Teyhur:

Qurbanam qaşın təhrinə,
Qərq oldum əşqin bəhrinə.
Yəqin bilki Çin şəhərinə,
Gedər oldum, gedər oldum.

Dərəb şah:

Dərəb şaham, nədir mənim əlacım,
Rumdan Qeysərdən gələr xəracım.

Puzuldu devlətim, təxti-tacım,
Aman, Teyhur, nə södaya düşmüşən?

Teyhur:

Ayrı düşdüm xanamdan,
Şəydə bülbül bu gülşəndən.
Teyhura, keçmişəm candan,
Gedər oldum, gedər oldum.

Söz təmam olannan sonra Teyhur ata-anası ilə halallaşmış üz qoyur Çin şəhəri tərəfinə. Çin şəhərinə getmək üçün su ilə getmək lazım idi. Odur ki, Teyhur gəmiyə mindi. Bir o qədər getməmişdi ki, deryada böyük fırtına qopdı. Dalgalar gəmini param-parça etdi. Teyhur isə bir taxta parçası üzərinə yapışmış üzürdü və ağlaya-ağlaya bu sözləri deyirdi:

Gecə-gündüz çağırduğım ərənlər,
Yetiş imdadıma, ya Xudam mənim!
Gözü yaşlı qalib o Telli Nigar
Yetiş imdadıma, ya Xudam mənim.

İntizar qalıbdı ata-ana,
Ah çəkməydən ömrüm getdi tufana.
Çox müddətdi qərq olmuşam ummana,
Yetiş imdadıma, ya Xudam mənim!

Kimsə yoxdı gələ yetə haraya,
Açılmır könlüm batıbdı qaraya.
Fəqir Teyhura çıxardın quruya
Yetiş imdadıma, ya Xudam mənim!

Teyhurı taxtanın üstə yuxu aparır, ləpə onu vurub sahilə atır. Burası “Heyhat cızılasın” dağın dibi idi. O dağın başında bir qələçə görünürdü. Teyhur o qalaçaya tərəf gedəndə qabağına bir qoca rast gəlir və məqsədini ona nəql edir.

Qoca, Teyhura tapşırır ki, bir az ehtiyatlı, sayıq olsun, çünkü həmin qələçədə devlər məskən edib. Teyhur isə böylə cavab verir:

Əvvəlcədən mənim baxtım qaradı,
Tərk eylədim ulusumu-elim
Dağıldı gəmimiz, düşdü girdaba,
Öz-özümə tərz eylədim ölümü.

Ölümdə oxuyan surəi-Quran,
Açılmır bu konlum, olubdı viran.
Sənə qurban, quca pıran,
Mürüvvət eylə, görsət yolumu.

Qurtar məni bu dəryanın qəhrindən,
Heç görmədim səfasından, bəhrindən.
Əslim şahzadədi Misir şəhrindən,
Fəqir Teyhura, nişan verin yolum!

Qoca, Teyhura bir səlamət yol göstərib oradan ötürür. Teyhur bir müddət gedənnən sonra yənə qabağına dərya çıxdı. Nə qədər gözlədisə də bir gəmi gəlmədi ki, ona minsin. Həmin yerə yaxın bir qələçə var idi. Teyhur ora getdi ki, bir bələdçi tapsın, lakin o qələçə Zəngi devin qalaçası idi. Zəngi dev gəlib gördü ki, evində bir cəvan oğlan yatıb. Fikir elədi ki, əyər mən bunu yesəm, məni doyuzdurmaz. Yaxşısı budur ki, mən bunu aparım verim devlərin padşahı – Qavvas devə, bəlkə məni sürgündən gəri çağırtdıra.

Teyhur o yerdə gözlərini açmışdı ki, Zəngi dev onu arxasına alıb dəryada keçirirdi. Oğlan dinmədi ki, qoy dəryanı keçim, görüm onda başıma nə gəlir. Zəngi dev Teyhuru Qavvas devin evinə

aparıb sürgünlükdən azad oldu. Qavvas dev isə əmr elədi ki, oğlandan bir yaxşı plov hazırlasınlar. Teyhuru aşbazlar ət döyən taxtanın üstünə qoyub təmizləmək istədikdə Teyhur ağzı yuxarı belə deyirdi:

Nabələdəm, itirmişəm yolumu,
Qədir Allah, düzəlt işim mənim.
Xab içində bağladılar qolumu,
Atdı çöldən-çölə daşım mənim.

Fələkin əlindən badə içmişəm,
Məst olmuşam, baş, candan keçmişəm.
Bir avara quşam tara düşmüşəm,
Ağu ilə pişirirlər aşım mənim.

Durmuşam hüsurunda qolu bağliyam,
Fələkin əlindən qanlar ağlayan.
Fəqir Teyhura, Dərəb şahın oğluyam,
Axıtma, fələk, didəmdən yaşım mənim.

Qavvas devin vəziri Teyhurun sözlərini eşidib onu öldürməkdən vaz keçir və tapşırır ki, Teyhur onların xidmətində olmalıdır. Teyhur razılıq verir. Plov hazır olanda Qavvas dev məsələni anlayıb vəziri çağırır, oğlanı ondan tələb edir. Vəzir isə ona cavab verir ki:

– Mən ondan istifadə etmək üçün qələçəmizdə qolluqda saxlamışam. Onların milləti başlı millətdir, bizə lazım olar.

Vəzir bayıra çıxıb Teyhura təklif elədi ki, o gedib padşahın əlindən öpsün. Teyhur vəzir dediyi kimi Qavvas devin ayaqlarına düşüb əllərini öpdü. Padşahın oğlandan xoşu gəlib bütün otaqların ixtiyarını ona verdi. Ancaq bircə otaqın açarını Teyhura vermədi.

Çünkü həmin otaqda Qavvas dev Leylə padşahı qızı Qəməru Ruhu qaçıraraq saxlayırdı. Qəməru Ruh da öz əmisi oğlu Əndəlib

Mirzənin nişanlısı olmuş olsun.

Qavvas dev öz qardaşı oğlunun toyuna gedib, yənə də həmişəki kimi qız olan otaqdan səvayi qalan otaqların hamısını Teyhurun ixtiyarına buraxmışdı. Padşah evdən çıxıb gedənnən sonra Teyhur öz-özünə dedi ki:

– Bu otaqda nə var ki, mənə ora buraxmırlar.

Qapını sındırıb gördü ki, bəli bir nəzənin sənəm fəriştəyikirdar zənçir ilə bağlanmışdır. Qız oğlanı görəndə kimi zülfündən saz qayıdırıb basdı sinəsi sandığına:

Başına döndüyüm, gül yüzlü cəvan,
Çox müddətədi mən sərgərdan qalmışam.
Ruzi-şam ağlaram mən didəyi-giryan,
Qəza tutub burada yesir qalmışam.

Atadan, anadan üzüldü əlim,
Nə günə ağlamayım, mən daha gülüm.
Dağıldı gülşənim, pozuldu gülüm,
Yeddi ildə mən də caduya düşmüşəm.

Qəmər Ruham qurtarasan buradan,
Qədir Allah özün yetiş imdada.
Əhdim budu sən də yetişəsən murada,
Qəzadandı mən balaya düşmüşəm.

Teyhur qıza ürək-dirək verib onu qurtarmağa söz verir:

Sənə deyim, ey Qəmər Ruh!
Gələndən qorxmayasan.
Əgər ki ölümə getsəm,
Sən saralıban solmayasan!

Qəmər Ruh:

Canım oğlan, gözüüm oğlan,
Məni qurtar bu məkandan.
İndi sərgərdan qalmışam,
Qurturmaram mən bu zindandan.

Oğlan:

Həqqin yazısını bitirirəm,
Gələn qəhrəmanı öldürürəm.
Səni vətənə yetirirəm,
Heç konluna almayasan!

Qız:

Heç tərəfdən gəlməz imdad,
Ağlaram, eylərim fəryad.
Haq qoluna versin quvvat,
Məni qurtar bu zindandan!

Oğlan:

Fələk mənə vermiş əzab
Olar qoyun mən qəssab
Öldürürəm heç olmaz hesab
Sən yarından dönməyəsən

Qız:

Dört bir yanımda düşmən aldı,
Səralıb gül rəngim soldı.
Həsəratım üreydə qaldı,
Qutar məni bu virandan.

Oğlan:

Teyhur deyər mərdi mərdana,
Qılıncım boyansın qana.
Əlamən çıxsın asımana,
Quzudular, qorxmayasın.

Qız:

Qəmər Ruham, çağır ram aman,
Dadıma yetsin Sahibi-zaman.
Mən olaram sənə qurban,
Məni qurtar bu zindandan.

Teyhur Qəmər Ruhun zəncirini açır. Bu halda Qavvas dev yuxuda görür ki, qələçəsinə bir sədəmə yetişib, o saatda qoşun götürüb evinə tərəf gəlməli olur. Qız bunların gəlməsini qələçədən görüb oğlana deyir:

Canım oğlan, gözüm oğlan,
Gedək bizim ellərə, ellərə.
Şeyda bülbül fəqan eylər,
Qonar dallara, dallara.

Oğlan:

Ağlama, fəğan eyləmə!
Pakim yoxdu bu düşməndən.
Dört bir yanımdərya alıb,
Çıxa bilmirəm bu ummandan.

Qız:

Havalanır konul quşu,
Görməyə yar-yoldaşı.

Axıtdım gözümün yaşı,
Döndü sellərə, sellərə.

Oğlan:

Çağırram xudayi Əkbər!
Həmişə dilimdədi əzbər.
Ya mərdana verrəm bu sər,
Ya çıxmanam bu meydandan.

Qız:

Fələk məni zinhar etdi,
Qavvas devi bura gətirdi.
Çarx fələk daşım atdı,
Qurbət ellərə-ellərə.

Oğlan:

Bu gün özümü bildirrəm,
Neçə qəhrəmanı öldürürəm.
Cadu, tılsımı sındırram,
Hökmün var idi Süleymandan.

Qız:

Qəmər Ruham, qana doldum,
Sarılab həyva tək soldum.
Qurbət yerdə yesir oldum,
Düşdüm əllərə, əllərə.

Oğlan:

Teyhuram, eylərəm lafı,
Namərdin yoxdı insafı.

Sındırmışam yetdi qapı,
Bu gün mən keçmişəm candan.

Teyhur baxıb gördü ki, Qavvas devin qoşunu dərya ilə gəlir. Qoşun bir dar yer ilə gəlirdi. Həmin yerdən bir nəfərdən artıq keçmək mümkün deyil idi. Odur ki, Teyhur oranı kəsib gələn-gələn devi öldürürdü. Ən axırda Qavvas dev gəldi, xahiş elədi ki, onu barı sağ buraxsın, lakin Teyhur qulax verməyib Qavvas devi də öldürdü. Devləri öldürənnən sonra qız oğlana təklif edir ki, o, həmin yerdə gözləsin. Özü isə üzmək bilir. Dəryanın o tərəfinə - onu dev qaçırtdığı bağa üzsün və sonra gəmi gətirib onu da aparacaq. Oğlan razı olur. Qəmər Ruh üzüb dəryanı keçən sonra öz bağına gedir. Görür ki, nişanlısı bir ağaca sevkənib ağlayır və bu sözləri deyir:

Mürüvvət eylə, fələk, canə yetişdim,
Dahı bundan artıq ahu-zar olmaz.
Zindanı möhmətdə mən didə giryan,
Heç kəs mən tək giriftar olmaz

Zindani-möhnətdə oldum qriftar,
Cadu məni etdi çarxi sitəmkar
Cəfasız dünyada çəşmim qan ağlar,
Heç kimsə dərdimdən xəbərdar olmaz.

Dedim getdi qiryət, namus lam, nun,
Müroy tək qəfəsdə eylə ram zindun.
Məcnun təki dağlar gəzərəm cünun,
Ruhum bədənimdə bərqərar olmaz.

Əndəlib gülşəndə oldu dilbədil,
Muz verdi qzıl qan bənzər xəzan gül.
Əli əldə çəkər mən dəli bülbül,
Şami-sübh bədənim bərqərar olmaz.

Qəmər Ruh Əndəliblə xoşhallıq edənnən sonra ona sərgüzəştini belə nəql edir:

Şükür Həqqə gördüm vətən üzünü,
Fəsl baharda, əcəb çağında.
O vaxtı ki biz çıxdıq səhraya
Bülbül tək qonardıq dal budağında.

Səni gördüçəyim gündə buv gündü,
Sinəmə çəkilən dağı-döyündü.
Qapılar açıldı, tlısim sındı,
Yeddi il ağladım qəm otaqında.

Qəmər Ruham, mən də bəli demişəm,
Bəli, deyib ilqarımda durmuşam.
Bir igitdən əhd-ilqar bulmuşam,
Məcnun təki yolum gözlər Leyli dağında.

Əndəlib Mirzə qızla bərabər bir gəmi alıb gəlirlər Teyhur olan yerə. Əndəlib Mirzə Teyhurun cəmalını görən kimi elə zənn edir ki Qəmər Ruh onu alladıb, həmin oğlana bənd olub və onu da mahna ilə ölümə gətirmişdir, başlayır yalvarmağa:

Baş götürüb ayağına gəlmişəm,
Gərək bu ərzim alasan, Teyhur.
Səni özümə qəm-xar bilmişəm,
Konlunun həmdəmini verəsən, Teyhur!

Teyhur:

Bilmirəm nə xiyala dolubsan?
Vardır sözün mənə, deyəsən Əndəlib?
Sarıliban həyva təki solubsan,
Vardır sözün mənə, deyəsən Əndəlib?

Əndəlib:

Sübhə təki bu həsrətdə yataram,
Qiyamatda ətəyindən tutaram.
Ah çəkibən bu hicranda bataram,
Konlumun həmdəmini verəsən, Teyhur.

Teyhur:

Çağırılən yeri-göyü Yaradan,
Düşmənləri haq götürsün aradan.
Əhdim budu sən də yetəsən mürada,
Vardır sözün mənə, deyəsən, Əndəlib?

Əndəlib:

Əndəlibəm, yalan çıxmaz dilimdən,
Mən bülbüləm, ayrı salma gülümdən.
Qəmər Ruhum alma mənim əlimdən,
Gərək bu toyumu eyləyəsen, Teyhur!

Teyhur:

Mərd iyitlər belə işi eyləməz,
Namərd olan elə işi eyləməz.
Fəqir Teyhur özgə gülü iyləməz,
Öz gülüm gönlüm istər, Əndəlib!

Teyhur yarı-yarına tapşırıb gəmi ilə Qəmər Ruhun mənzilinə gədir. Orada Əndəliblə Qəmər Ruhun toylarını öz əlilə etdirib, Çinə doğru getməyə başlayır. Teyhur burdan getməkdə ikən sən demə Firənk şahının oğlu da başqa yolla həmin qızı özü üçün istəməyə gedirmiş. Teyhur çatmamışkən Firənk padşahının oğlu

Çinə çatıb şəhəri qoşunu ilə ihatə edir və qızın atasına namə göndərir ki, ya qızını versin, ya da davaya hazır olsun... Mələk şah bu namədən hirsələnib at minib qabağa çıxır: “Kimdir, hansı əclafdır mənə namə göndərən?” deyib mübariz istəyir:

Firənk oğlu:

Bir gözəlin bəhsi düşdi,
Biz çəkərik ahu-zarı.
Əşq gəldi həddən aşdı,
Məkan etdim bu diyarı.

Mələk şah:

Laf eyləmə namərd oğlu,
Sənə kim verib ilqarı.
Götür ləşgərin, qayıt dalı,
Namərdin heç olmaz arı.

Firənk oğlu:

Aparıram yoxdur əlacı,
Daqıtaram təxti tacı.
Yıxaram qalavun burci,
Məkan edərəm bu diyarı.

Mələk şah:

Hökmünə baxın, kafarın,
Heç işdən yoxdur xəbarın.
Tutam burda kəsım sərin,
Məlum olsun nəmüdari?

Firəngi:

Mən Qəhriyə salma kənə,
Səni salaram yaman günə.
Bir ataş vurram Çinə,
Apararam Telli Nigarı.

Mələk şah:

Mələk şaham, mən aslanam,
Öz yanımda pəhləvanam.
O qədər qılınc çalaram,
Sənə görsədim hünəri!

Əlqərəz, hər iki tərəf vuruşmanı başlayır. Firəngi Mələk şahə qalib gəlib əsir edir. Onu yaxın adamlarının hamısına zindana saldırır və şəhər əhalisini talan etməyə üz qoyur. Bu vaxtda Teyhur gəlib həmin yerə çataçatda qarşısına çıxan bir qoca kişidən şəhəri aylandıran qoşunun kimin olmasını və hay-huyun səbəbini soruşur.

Qoca əhvalatı Teyhura nəql etdikdə Teyhurun qan başına vurur və başlayır qoşundan vəl tutub qırmağa. Xəbər Firəngi Qəhri şahə çatan kimi özün yetirir. Şəhərdən kənara görür doğrudan bir müsəlalləh oğlan şir kim durur və heç kimin hünəri yoxdiki, ona cavab versin.

– Ay oğlan, sən nə karəsən ki, mənim qoşunumu qırırsan?
– deyər Qəhri şah suval edir.

Teyhur:

Çox müddətdi tərki-vətən olmuşam,
Bu diyar qürbətdə yetişdim cəngə.
Yaxşı ilə yamanı tamam görmüşəm,
Bir xəbər getsin Hində, Firəngə.

Qəhri şah:

Başına döndüyüm gül yüzlü oğlan,
Əl çək bu södadan, cənk etmə mənnən.
Ağlın qaçıb bəyəm dəli olubsan,
Əl çək bu södadan, cəng etmə mənnən.

Teyhur:

İyit odu bu məydanda döyüşə,
İki ləşgər bir-birinə qarışa.
Meşələr, dəryalar, dağlar titrəşə
O vaxt ki yetişə nəhənk nəhəngə.

Qəhri şah:

Çox xoş göz oğlansan, əhli zadasan,
Sağ olasan mənə badə verəsən.
İstəyirsən dünyada sağ olasan,
Əl tut damənimdən, əl üzmə məndən.

Teyhur:

Teyhuram, elimdən olmuşam iraq,
Göndər Mələk şahı, saxlama dustaq.
Dağlar çadrın pəymana otaq,
Yazılan namələrin gedər Firəngə.

Qəhri şah:

Adım Qəhri şahdı özüm Firəngi,
Qabaqımda durmaz dərya nəhəngi.
Mərdana cəvansan gəl etmə cəngi,
Sənə yetişməsin bələlər məndən.

Söz işə keçib Teyhur özün vurur qəlb ləşgərə. Mələk şahın pərakəndə olmuş qoşunu ruhlanıb Teyhurdan çıxırlar. Nəticədə qalibiyyət Teyhur tərəfdə olur. Teyhur tutulanları, o cümlədən Mələk şahı həbsdən azad etdirir. Mələk şah əvvəlki kimi şahlığında bərpa olur. Qəhri şahı isə əlin-ayağın bağlayıb zindana atırlar.

Mələk şahın arvadı qızından xəbər alır ki, ay qız, bizə bu yaxşılıq edən oğlan görəsən kimdir?

Telli Nigar görək nə cavab verir:

Başına döndüyüm ana,
Qalx ayağa, yarım gəldi.
Qalmışdım mən yana-yana,
Qalx ayağa, yarım gəldi.

Meydanda qəhrəman kimi,
Dolanırdı Nəriman kimi.
Bir yırtıcı aslan kimi,
Qalx ayağa, yarım gəldi.

Şad olubdu dustlar hamı,
Yar yarından alar kamı.
Budu gətirdi şah babamı,
Qalx ayağa, yarım gəldi.

Mən çekirdim ahı-zarı,
Silindi konlunun qubarı.
Şad etdi Telli Nigarı,
Qalx ayağa, yarım gəldi.

Mələk şah Teyhuru çağırıb özünə edildiyi yaxşılıq əvəzinə nə istəməsin, umacağını ondan soruşdu.

Teyhur cavab verdi ki:

– Telli Nigardan başqa umacaq bir mətləbi yoxdu.

Mələk şah Teyhurun xahişini yerinə yetirib Qəmər Nigarı ona verib toy tədarikində oldu və Teyhura tapşırırdı ki Qəhri şahı da öldürməyib azad etsin.

Teyhur Qəhri şahı azad edir. Əmma Qəhri şah vətəninə getməyib Çində qalır.

– Niyə getmirsən? - deyər soruşanda cavab verir ki:

Teyhurun yolu bizim vilayətdəndir, əyər mən onula getməsəm onu yolda incidərlər.

Əmma əl altı Firəngə namə yazıb qoşun tədariki görür ki, yolda Teyhurun əlindən qızı alsın.

Vaxt oldu, toy qurtardı. Mələk şah öz qoşunu ilə Teyhuru vətənlərinə müşayət edir. Bunlarla Qəhri şah da gedirdi. Qəhri şahın torpaqına çatanda Qəhri şah təklif elədi ki, Mələk şah qayıtsın, o özü Teyhuru vətəninə çatdırar. Bu təklifdən Mələk şah şəkkə düşüb razı olmadı, lakin Teyhur üz basdı ki, Mələk şah qayıtsın, qorxusu yoxdur.

Mələk şah məcburən qayıtdısa da, əmma qarabaqara onları izləyirdi. Bir qədər gedənnən sonra Qəhri şah elə bildi ki, Mələk şah təmamilə qayıdıb gedib. Əmr verib Teyhuru araya aldı. Başladı cənk etməyə. Bu halda Mələk şah özünü çatdırdı. Teyhur Mələk şahı gəlmiş görüb deyir:

Məndən cənk etməyə,
Gəlin girax bu meydana.
Qoç tək kəllə vuraq,
Cənk edək mərdü mərdana.

İgit odur meydana görə,
Çıxa qarşımızda dura.
Nə həddi var mənə pəncə vura,
Sən tülkünün mən aslana.

Teyhuram, qanlar eylərəm,
Lal təki bağrın teylərəm.
Dərəb şahın mən oğluyəm,
Sıqınmışam o sübhana.

Teyhurla Mələk şah köməyləşib Qəhri şahı öldürürlər və sonra yola davam edirlər. Yolda Əndəlib Mirzə bunların pişivazına çıxıb neçə gün onları qonax saxlayır. Sonra Teyhurun atası Dərəb şaha müşduluqa gedir və çatan kimi Dərəb şaha böylə deyir:

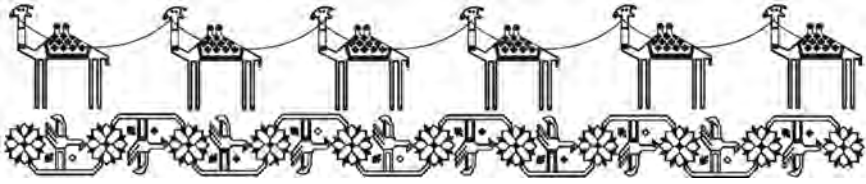
Səndən xəbər alım, əy gözəl şahım,
Söylə görüm, sənə nələr olubdu?
Qonlunun həmdəmi ümidin kani,
Səbəb nədi gül rəngin solubdu?

Məclisində dolu badalar içili,
Mərd, namərd bu meydanda seçili.
Şad olsun konlun, güllər açılı,
Cida düşən səni yada salıbdı.

Talib oldum, dost naməsi gətirdim,
Cəhd elədim, özümü burya yetirdim.
Əndəlibəm, müjdə xəbər gətirdim,
Şad olgilən Teyhur balan gəlibdi.

Dərəb şah oğlunun qabağına çıxdı. Teyhuru və Qəmər Nigarı bağrına basdı və tazadan onların toyunu öz əlilə tutdu.

Son.

Ərtoğrol Cavid

**“DƏLİ ALINI TƏRİF”, “SİÇANLA DEYİŞMƏ”,
“DƏYİRMAN USTALARI”, “XAN ÇOBAN” VƏ
“KEŞİŞ OĞLU” NAĞILLARI HAQDA**

ƏLİ Alını tərif”, “Siçanla deyişmə”, “Dəyirman ustaları”, “Xan Çoban” və “Keşiş oğlu” nağılları haqda ayrılıqda danışmaq lazımdır.

“Dəli Alı” da varlılarla çarpışan Alının tərifı verilib. Bu tərif çox original formada, qabıqdadır.

Toydan dönən Aşığ Ələsgərin yolunu kəsirlər və pulunun qaytarılması üçün şərt qoyurlar ki, Aşığ Alını tərifləsin.

Bu parçanın əsas hissəsi də bu yerdır. Aşıq örtülü də olsa göstərmiş ki, xalq uğrunda çarpışan qəhrəmanın adamları, bəzən xalqın öz yolunu kəsir. Bu xətt çox yumorik tonda verildiyindən bir o qədər nəzərə çarpmır.

Sonrakı, **“Aşix Cəvadin Siçan ilə deyişməsi”** parçası folklor-dakı alleqoriyaya ən canlı misaldır. Buradakı siçan təsərrüfatı po-zan səbəblər işarəsi kimi verilib. Siçanla deyişməsi pərdəsi altında keçmiş kəntlinin ağır yaşayışı verilib. Kəntli (Aşix Cəvad sima-sında) nə üçün siçana yalvarır? Buna cavab vermək üçün kəntlinin sözlərini nəzərdən keçirmək lazımdır.

O deyir:

“Gəl sən yemə bu bostanın barını
Mən çəkərəm onun ahı-zarını”

(Demək, bu kəntlinin öz məhsuludur),

“Yəqin bəylər bunu məndən alarlar,
İncidibən məni dara salarlar,
Ayağıma fəlaqqalar çalarlar,
Hələ verməmişəm seyfi pulunu”

(Demək, məhsulu yetişməyən kəntli döyülür, incidilir, ayağına fəlaqqalar çalınır).

Zahirən alleqorik, gülməli olan bu parçada çox incə boyalarla xalqın ağır yaşayışı verilib.

Bu parça uşaxların mütaliəsi üçün ən maraqlı material ola bilər.

“Dəyirman ustaları” nağılındakı hadisə ilə iradəsi zəif bəy təsvir edilmiş. O, tanımadığı adamları güclə dəyirmançı təyin edir. O iki qardaş əvvəlcədən bir qədər taxıl alırlar. Bir hadisə ilə dəyirman xarab olur. İki qardaş cəza alacaqlar, lakin bəy onları bağışlayır.

Neçün?

Çünkü qardaşların biri bəyin bağışladığı taxıllardan danışkən, bəy xoşhallanır, çünki o şöhrətpərəstdir.

Avtor göstərmək istəmiş ki, hər kəsin bir sənəti var. Hadisə bitdikdən sonra oxucu acı-acı bəyə gülür. O tənqid obyektidir.

Maraqlı nağıllardan biri də **“Xan Çoban”**dır. Folklor materiallarının bir çoxunda aşıqların yaradıcılıq müsabiqəsi verilmiş. Bir çox nağıllar var ki, onlarda bir aşıq qalib gəldiyi aşxıqları həbs etdirir və əvvəlcədən vəd etdiyi saya çatanda cəzalandırmaq istəyir, lakin sonuncu aşıq qalib çıxıb, əvvəlkiləri də azad etdirir. Eyni motivlər bu nağılda da vardır.

Xan Çoban əhd etmiş ki, bağladığı aşxıqların sayı on nəfərə çatanda hamısını çomax altında öldürsün. Aşix Hüseyn Xan Çobanla müsabiqəyə cürət edən sonuncu aşıxdır. O Xan Çobana üstün gəlib aşıqları xilas etdirir.

Aşix Hüseynlə Xan Çobanın deyişməsindən əvvəl onların

atı vuruşur. Hüseynin atı üstün gəlir.

Folklor nağıllarında insanlarda olacaq hadisəni əvvəldən heyvanlar, quşlar arasında göstərmə motivi vardır. Bu hadisələrin təşbihidir.

Sonuncu nağıl **“Keşiş oğlu”** da bu xarakterdədir. Burada da xalq içindən çıxmış aktiv aşix obrazı – Keşiş oğlu – təsvir olunur.

Burada da bir çoban əhd edir ki, bağladığı aşıqların sayı on nəfərə çatan kimi hamısını çomax altında öldürsün.

Onun qıfılbəndi budur:

“Aşığam təpəsinə, xalqın təpəsinə, o kimdi
Gündə üç çomaq vurur, Allahın təpəsinə”

“Təpə” sözünün bir neçə mənə verməsindən istifadə edərək, çoban aşıqları bağlayır. Bu “təpə” sözü başın bir hissəsi mənasında deyil, şəraitdəki yüksəklik mənasında işlənib.

Çoban hər gün bir təpəyə üç dəfə çomax vurur (Bu sözü deyə-deyə çoban çomağı ilə təpəyə vurur).

“Keşiş oğlu”nda aşıqlar müsabiqəsinə aid bu tipli maraqlı momentlər vardır; lakin təəssüflər olsun ki, bu gözəllikdə nağılın sonu yoxdur. Hadisə ən şirin yerdə yarımçıx qalmışdır.

Nağılın əvvəlindən hiss olunur ki, aşıqlar müsabiqəsini təsvir edənlərin ən qüvvətliələrindən biri də “Keşiş oğlu”dur.

Nağıllarda bir çox dil xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlər leksikondakı fonetik momentlərdən (assimilyasiya, metatez...), kəlmələrin dialekt xüsusiyyətlərinə uyğunlaşmasından, kəlmələrin, ümumən, xalq dili forması almasından ibarətdir.

Kəlmələrin bir çoxları assimilyasiyaya uğrayıb.

Məsələn:

“...bu bəyin iki dəyirmanı ustazızlıq əlindən işləməyib, yatırdı”. “Ustazızlıq” kəlməsində olan “sız” şəkilçisinin son səsi ilk səsə təsir etmiş.

Yaxud bu kəlməni alağ:

“Su yeridi unnuquna, evinə...”.

“un” kəlməsinə bitişib, yeni isim törədən “luq” şəkilçisinin ilk səsi kökün sonundakı “n” səsi təsiri ilə “n”-ə keçmiş (unnuq).

Bəzi kəlmələrdə “ü”, “u” dodaq saitləri əvəzinə “ö”, “o” dodaq saitlərinin işlənməsi görülür. Bu hal ən çox Nuxa dialektində nəzərə çarpır. Məs:

“Başına döndüyüm əy cəvan oğlan,
Cida döşüb, gəzirəm buraları mən də
Dərdin söylə öylə mənə aşkar,
Bəlkə bolunur çaralar məndə”.

“döşüb” kəlməsindəki “ö” və “bolunur” kəlməsindəki “o” səslərinin doğrusu “ü” və “u”dur.

“...hamı nə qədər taxılı vardısı öyütmək üçün gətirib nevbəyə qoymuşdular”

“öyütmək” kəlməsindəki “ö”nün əslisi “ü”dür. Bəzən kəlmələrdə xalq dili təsirləri görülür. Nağılda belə bir kəlməyə təsadüf olunur:

“Başına döndüyüm ay qarı nənə
Yer ver bu gecə burda qalalı...”

Azərbaycan dili qrammatikasında feil kökünə ilavə edilən “alı”, “əli”, “yalı”, “yəli” bağlama şəkilçiləri vardır. Buradakı “qalalı” kəlməsi isə “qalım” funksiyasında işlədilmiş.

Çox vaxt müzare zamanındakı I-şəxs feilin qısadılması görülür. Məs:

“Məndən salam olsun duran aşığa
Çağır ram meydana gələsən gərək”

“Çağıraram” əvəzinə “çağırram”

Bu tipli nümunələr yenə də vardır:

“Keşiş oğlu:

Zərbim çoxdu sənə bildirrəm
ağladıban göz yaşını sildirrəm
hökm eyləsəm səni öldürürəm
qoyaram arvadın dul, Allahverdi

“bildirərəm”, “sildirərəm”, “öldürərəm”, əvəzlərinə “bildir-rəm”, “sildirrəm”, “öldürürəm”.

Bəzən feilə ilavə olan “im” şəxs sonluğunun köhnə forması “ayım”, “əyim”ə təsadüf olunur. Məs:

“Başına döndüyüm ay qərib oğlan
Oğul yer yoxdur nərdən yer verəyim”

Hətta müzare III-şəxs sonluğu “ir” əvəzinə “ayir”ə də təsadüf olunur.

Məs:

“Görmür aşıqları nə günə saldım
Nə sözü var, nə dilindən gəlayir”

Bəzən, bu “gəlayir” kəlməsi “gələn”, “gəlirsən” mənalarında da işlənir:

“Sizdən xəbər alım xırda çobanlar
Aşıqdımı bu yolundan gəlayir?”

Misaldan aydın olur ki, “gəlayir” feili isim “gələn” mevqeinə də işlənmiş.

“Alıb sazını əlindən barbad eylərəm
Nə daşiban, nə selindən gəlayir”
İndi isə “gəlayir” kəlməsi “gəlirsən” mənasındadır.
Bu forma çox originaldır.
İfadə etibarı ilə qüvvətlik də vardır. Aşıq belə yazır:

“Bir ah çəkərəm nalam səni yandırar
Vurar konlun aynasını sındırar”

Yaxud Aşıq Hüseynin (“Xan Çoban” nağlında) bu sözlərini
alaq:

“Axıdaram səni dil dəryasına
Coşqun çayam, mən daşiban gəlirəm”

Bu əsərlər haqda ümumi fikir olaraq, bunları demək olar:
“Aşix Cəvadin Siçanla dəyişməsi” və “Dəyirman ustaları”
uşaxlar üçün ən gözəl oxu materialı ola biləcək folklor nümunələ-
ridir.

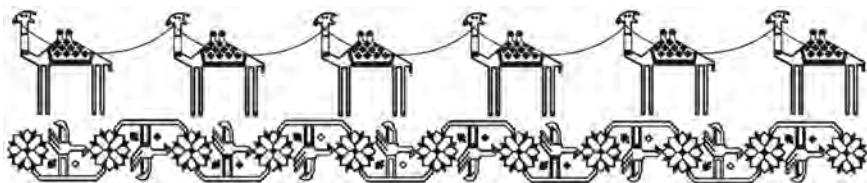
“Dəli Alını tərif” də hadisə və fikir bəsitliyi vardır. “Xan Ço-
ban” nağılı isə orta dərəcəlidir, çünki standart motivləri original
cizgilərə üstün gəlmiş.

“**Keşiş oğlu**” isə ən qüvvətli nağıl olmasına baqmıyaraq heç
bir işə yaramaz, çünki natamamdır.

08.11.1939.

Bakı.

Ardı vardır.
13.11.1939.

Ərtoğrol Cavid 1939-cu il 8/XI ayda nağılları təhlil edərkən “Keşiş oğlu” nağılı yarımçıq imiş. Sonradan nağıl tam şəkildə tapılmış və Ərtoğrol Cavid “Keşiş oğlu” nağılı haqda da öz fikirlərini 1940-cı ilin mart ayında sona çatdırmışdır (red.)

“KEŞİŞ OĞLU” HAQQINDA

(ilavə)

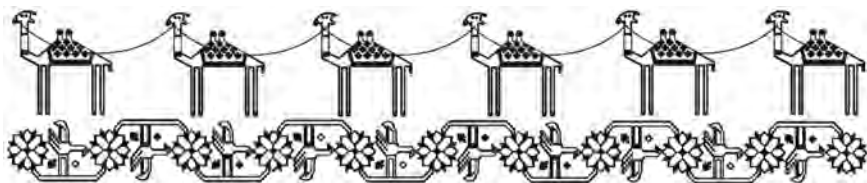

AĞILIN son hissəsi tapıldığından nağıl haqda fikri qeyd etmək lazımdır. Nağıl folklordakı bütün əsərlərdən fərqlənir. Neçin? Buradakı konsovqa tamamilə originaldır. Xalq nağılları adətə şad, optimistik konsovqa ilə bitir. Buradakı son hissə son dərəcə pessimistiktir.

Keşiş oğlu, Abdullaya qarğış edir ki, balaların təndirə düşsün. Bu olur. Allahverdi isə Keşiş oğluna qarğış edir ki, vətənə sağ çıtmayasan. Bu da olur.

Aşx burada qarğışa uymaya, fatalizmə meyl göstərmiş.

01.03.1940

AŞIQ ƏLƏSGƏRİN QAÇAQ DƏLİ ALINI TƏRİFLƏMƏSİ

Yazıya aldı: *Hüseyn Hüseynov*

ƏLİ Alı Gəncənin altındakı Navaqalı kəndindən-
di. Dəli Alı bir nüfuzlu adam öldürüb qaçaq düş-
müşdü. Gəncənin qubernatoru onu tutmağa nə
qədər pristav naçalnik dalınca saldısa da Alı on-
ların hamısını tar-mar etdi. Bir dəfə Alı “Xaç bu-
laq” dağında qardaşına toy tutarkən, o toya Aşıq
Ələsgəri dəvət edir! Aşıq Ələsgər yeddi gün toyda çalıb oxuyan-
dan sonra böyük müzdlə evinə qayıtdıqda Dəli Alının yoldaşların-
dan bir neçə silahlanmış və masqalanmış qaçaqlar aşığın qabağını
kəsirlər və dəlilərin məclisində topladığı devrəni ondan geri alıb
məcbur edirlər ki, Dəli Alını dəstana çəksin. Ələsgərə qaçaqlar
bunu da andırırlar ki, dəstan xoşlarına gəldiyi təqdirdə pulları
geri veriləcəkdir. Aşıq Ələsgər məcbur olub Dəli Alı haqda ora-
daca böylə dəstan deyir:

DƏLİ ALI

Gün kimi aləmi tutubdu adı
İytdər sultanı, xanı Dəli Alı!
Pirim Şah Mərdan verib muradı
Artrıb şökəti şanı Dəli Alı!

Qolları bağlı yolları kəsir
Qubərnat hökm eylər naçalnik əsir
Çeçen çərkəz eyləyər yesir
Azad eylər müsəlmanı Dəli Alı!

Naməhrəmlər gəzir həmişə
Namısdı iyitsən səni yüz yaşa
Süzənin gülləsi işdəyər daşa
Təy qaytarır yüz düşmən Dəli Alı!

Dərsin alıbdı Əli əladan
Xof, eyləməz Xeybər kimi qaladan
Gələn zillü zaldan, yaman bələdan
Hifz eyləsin kərəm kanı Dəli Alı!

Saq solunda duran canlar saq olsun!
Həmişə məclisində bu damaq olsun!
Sərdar bağışlasın üzün ağ olsun
Sən sürəsən bu devranı Dəli Alı!

Qəzetdə söylənir tufəngin bəsi
Gün kimi aləmi tutubdu səsi
Atdan uryadnikdən keçən külləsi
Çöldə vurub bir çobanı Dəli Alı!

Ələsgərin toy işi var əlində
İşi təhər tapmadı Göyçə elində
Səni kimi mərd iyidin yolunda
Qurbandı aşığın canı Dəli Alı!

Bu tərifləməni Aşıq Ələsgər Dəli Alının özünə də demişdi.
Buradakı qaçaqlar bu dəstanla kifayətlənməyib deyir:

– Ədə, Dəli Alı belə-belə olsun. Onu təriflədin iş bitdi. O

bizsiz nə edə bilər. Bəs biz balıq başıyıq?

Aşıq Ələsgər dəlilərin hirsini basıb götürür görək nə deyir, deyək şad olun:

“Müxəmməs” havasında

Dəli Alı bir sədd açıbdı
Şah Abbas devranı kimi
Yanında yoldaşları var
Azərbaycan xanı kimi
Zəynəlabdin “bey” bəzəndi
Misir sultanı kimi
Həryana kağız dağıldı
Süleyman fərmanı kimi
Yetmiş iki millət gəldi
Arasat divanı kimi.

Neçə çinovniklər gəldi
Çox ağır keçdi yıqnaqı
Bir yanı “Qanıq” qəbri
Bir yanı “Qoşqarın” dağı
Aləm çiraqban göründi
Yandı şölə çırağı
Şəmkirdən düyü çəkildi
“Sar yoldan” gəldi yağı
Hər yana qafilə işlədi
Xodkarı bəzircan kimi.

İyitdiyin səbəbinə
Ona deyərlər Dəli Alı
Şücaətdə qəhrəmandı
Loğmana bənzər kamalı
Bari ilahım, kərəm eylə

Puzulmasın bu cəlalı
Bir sərkərdə camışı var
Üç sərkərdə qoyunu, malı
Məhtərdə qırx atın gördüm
Cəlalın türkməni kimi.

İyitdərdə yoxdu əvəzi
Afərin dedim Asdana!
Dağıstan forma geyinib
Təmkinini qızılbaşyana
Süzən-tüfənk cingildəyər
Patronlar sarışur qana
Koroğlu tək nalə çəkir
Gəlib girəndə meydana
Top dağıdır, ordu pozur
Qüdrətin aslanı kimi!

Günün günorta vaxtında
Gəldi Naqının dəstəsi
Hər birisi bir iyitdi
Bir qoşun sərkərdəsi
Yaponyadan tüfənk gəlib
Altı verst vurur gülləsi
Gördüm asımana dayanıb
Öldürürəm! Öldürürəm! Səsi
Qorxundan dağlar titrəşir
Bərgidirəx şanı kimi

Alı kimi iyit yoxdur
Onu tək doğub anası
Süzən əldə, ətək bəldə
Var iyitdik nişanası,
– Var cəlalı belədi

Açıq sözün mərdanası
Doqquz gün qoşun çekildi
Var idi aşbazxanası
Erkəklər yan-yana kəsildi
Minaji qurbanı kimi

Ata baba iyitdi
Baxmışam əsli zatına
Doğruluqun səbəbinə
Mövlam veribdi baratın
Alı kəmərlər bəstəsidi
Cəm eyləyib hər bısatı
Əlindən qoymaz ehtiyatı
“Kəpəzdə” ovun gözdəyər
“Abusun” tərsləri kimi

Cəfər ağa bir iyitdi
Girəndə meydan içinə
Zərrəcə gəlməz əyninə
Düşsə yüz düşman içinə
Yalovlanır şümşad kimi
Bələnir al qan içinə
İskəndər tək səddi çıxıb
Yeddi Dağıstan içinə
Şəninə dəstən yazaram
Rustamin dəstəni kimi

Orucu çox bəyənmişəm
Möhübbətim var Qafara
Qasımı mərdanə gördüm
Vəsfini yazdım dəftərə
Halal olsun o kişiye
O səltənət İskəndərə

Unudub dünya cifəsi
Tabe olub pəyqünbərə
İbadatı var Məçidin
Qarei Quranı kimi

İçdərində bir seyidi var
Olara rəhbər kimidi
O ki Məşədi Məhəmməddi
Nər oğlu nər kimidi
“Qızıl Hacılı” Allahverdi
Malik Əjdər kimidi
Sağ ol, İsmail qardaş
Nərəsi Heydər kimidi
“Hac bulağda” meydan açdı
Koroğlu meydanı kimi

Dört min manat nəmər yıqdı
Dalda qalanın bilmədim
Yüz erkək üvec kəsildi
Toğlunun sanın bilmədim
Xərcindən bərxud olmadım
Nəfin, ziyanın bilmədim
Nisiyə qalan xalatın
Doğru yalanın bilmədim
Nağdnan mətləbin verdi
Kişi kərəm-kanı kimi

Biçara Ələsgər!
Gəldin getdin hər nə isə
Haq səni zərraf yaradıb
Qiyət qoy yaxşıya, pisə
Tat oğlu Bala Məşədi
Olar girəndə məclisə

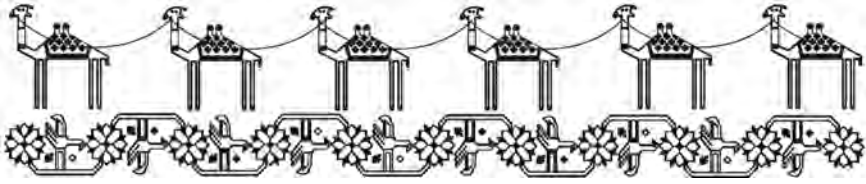
Hamıdan çox pul verdilər
Qızılınan doldu kisə
Aşıqlar güzəran tapdı
Bəylər güzəranı kimi

Qaçaqların dastan xoşlarına gəlib Ələsgərdən aldıkları səkkiz yüz manatı ona qaytarırlar; Lakin Ələsgər pulu götürməyib:

– Kişisiz, ya üstən alıb, ya da üstünə artdırıb pulu düzəldin! – deyə cavab verir.

Qaçaq Alının dəliləri səkkiz yüzün üstünə iki yüz də gəlib min manat düzəldirlər və Ələsgərə xoşhallıqla qaytarırlar. Ələsgər sağ salamat gedib öyünə çıxır.

Son.

AŞIX CƏVADIN SIÇAN İLƏ DEYİŞMƏSİ

Yazıya aldı: *Hüseyn Hüseynov*

RANDA Urmu şəhərində Cavad adlı bir aşix olur. Bu aşığın aşıqlıqla güzəranı keçmədiyindən bostançılıqla da məşğul olurmuş. Bir gün aşix Cavad bostana gəlib gürür ki, bir siçan taqlar tökən baramaları kəsib yuvasının ağzına yığır. Cavad sazını alıb başlayır siçanla dəyişməyə:

“Şikəstə” havasında

Ağa siçan, sən Allahı seversən
Ərşi kürşü, mehri mahı seversən
Gəl sən yemə bu bostanın barını
Mən çəkərəm onun ahı zarını.

Alır Siçan:

Yeyib bu bostandan birin qoymaram
Bunun barın tamam yesəm doymaram
Sən deyən sözlərə daha uymaram
Hər kişi saxlasın sərli sərini.

Cəvad:

Yəqin bəylər bunu məndən alarlar
İncidibən məni dama salarlar
Ayağıma fəlaqqalar çalarlar
Hələ verməmişəm seyfi pulunu.

Siçan:

Gəl yanımda hərcayılar söyləmə
Ağlayıb sızlayıb növhə eləmə
Qalmaqal salıb artıx söyləmə
Sən yavaş-yavaş başda Tiflis yolunu.

Cəvad:

Ağa siçan, mənə öyüd verirsən
Mənə yol göstərüb gönlüm görürsən
Yeyib bu bostanı viran edirsən
Piyadə gedə bilməm Tiflis yolunu.

Siçan:

Siçan deyər danışginən dinginən
Mənim gönlumdakin yəqin bilginən
Yəhərləyib yüyənliyif minginən
Gəl minginən bizim qırxıq Qulanı.

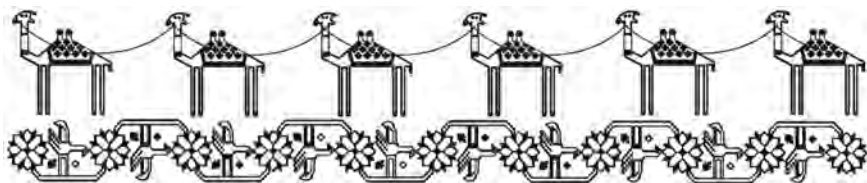
Cəvad:

Cəvad özün indi sənə bildirər
Ağladıban göz yaşını sildirər
Qulan xamdı yıxar məni öldürər
Nə yerişin bilir nə də yolunu.

Siçan:

Çətin daha bu siçanı taparsan
Əlbət gedib o Tiflisə çatarsan
Qazanıb uşağına soqat aparsan
Apar bizim şəftəlini, hülünü.

Deyiş tamam olan kimi siçan qaçıb girir deşiyinə.

DƏYİRMAN USTALARI

Yazıya aldı: *Hüseyn Hüseynov*

ƏDƏBƏY rayonu – Slavyanqa mahalında keçmişdə “Xaçın dağıt” kəntlilərindən Səfil və Əbrahim adlı iki qardaş var idi ki bunlar özdüklərində şayirlik də edirdilər.

Bir dəfə bunların kəndində aclıq ili baş verir. Hər iki qardaş dağdan arana gedirlər ki, bəlkə arpadan, buğdadan tapıb uşaxlarına aparsınlar.

Bunlar “İrmaşdı” kəndində bir müsəlman bəyə rast gəlirlər ki, bu bəyin iki dəyirmanı ustazılıq əlindən işləməyib yatırdı. Ətrafda olan cəmaət bəyə bu iki ərmənini göstərüb deyirlər:

– Ay bəy budur deyirman ustaları öz ayaqları ilə qulluğuna gəlirlər. Tut dəyirmanlarında işlət.

Bəy ərməniləri çağırıb dəyirmanları işə salmağı onlara təklif edəndə Səfil cavab verir ki:

– Ay bəy, bizim dəyirmandan başımız çıxmır.

Bəy hirsələnib kəs səsini, gomuşun xamı olmayan kimi ərmənində xamı olmaz ərməni nədi, dəyirmandan başı çıxmadı nədi? Əbrahim görür ki, bunları gec-tez zorən deyirmançı edəcəklər, deyir:

– Bəy saq olsun o yalan deyir. Biz hər ikimiz də deyirmançıyıq sizin deyirmanları işlədarıq, ancaq tavaqqı edirəm qabaqca yeddi çuval taxıl ver ki, uşaxlarımız acdılar, onlara aparaq sonra gəlib bütün qışı sənin üçün işlərik. Bəy razı olur bunların istədiyini verir.

Kəndə hay düşür ki, bəyin dəyirmanları sazdanıb hamı nə qədər taxılı vardisa üyütmək üçün gətirib növbəyə qoymuşdular.

Ərmənilər isə yalandan daşları döyəcdəyərkən “taqqatuq” edirdilər ki, elə bilsinlər deyirmanlar işləyir. Deyirman daşlarını o qədər qazımışdılar ki, daşlar aylananda dəni aldığı kimi elədə gəriyə buraxırdılar. Bir arada arxla bir daş gəlib novun içinə düşür qalır lülükdə suyun yolu bağlanır, dəyirmanı ətrafdan bürüyür və dolur dəyirmanlara.

Bəyə xəbər çatır ki:

– Ərmənilər dəyirmanı elə işlədir ki, heç qapısından da çıxıb qurtarmaq olmur. Bəy gəlib macəranı belə görəndə erməniləri çağırır. Əbrahim qardaşına tapşır ki, burada onların canlarını qurtaran olsa o da dilləri olacaqdır.

Odur ki Əbrahim bəyə deyir:

Hər iyidin bir peşədən payı var
Bizim sayamıza gəldi deyirman
Usta deyib hərə birin götürdük
Qayırdıqcan yarma çaldı deyirman.

Səfil:

Bala Əbrahim, mən deyim sən kiri
Deyirmançı nə ölüdü, nə diri
Biz bilmədik bu andrın siri
Danışmır dili yoxdu laldı deyirman.

Bəy dedi:

– Qrışmallar, dəyirmandan bari çıxın:

Əbrahim:

– Ay bəy sözümüzü qurtarmağa icazə istəyirik. Dalına qulax verin!

Lələm dedi get buğda qazan indi
Qzanıban bizim üçün gət indi

Şəşpər əyildi boğazı dəlindi
Buğdanın topuna çaldı deyirman.

Səfil:

Konul bir quş idi çıxdı havaya
Nahaq yerdən başımızı saldıq davaya
Ləgi vururam daşı qalxmır havaya
Köndələn yıxılan deyəsən kəldi deyirman.

Əbrahim:

Görmədim bir gün ürəyim sevinə
Nahaq yerdən bir daş düşdü novuna
Su yeridi unnuğuna, evinə
Yeni bildim oyunbaz maldı deyirman!

Səfil:

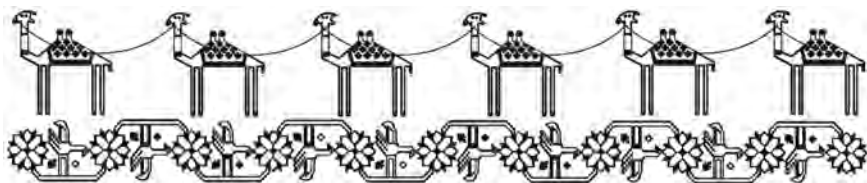
Bəydən yeddi gözəməni yüklədik
Yükləyib evimizə yetirdik
Hər dağarcıqdan yeddi kərrə şahad götürdük
Onunçün xatrimız aldı deyirman!

Əbrahim:

Sənəm nəvəsiyəm necə olar çaram
Ürəyim qandı bağrım vərəm
Bunnan sonra gənnən baxaram
Pərgar bizi haldan saldı deyirman!

Bəy özü verdiyi yeddi çuval buğdanın adı çekildiği üçün ər-
mənilerin təhsirindən keçib azad eləyir.

Son.

XAN ÇOBAN

Yazıya aldı: *Hüseyn Hüseynov*

RƏVAN quberniyası Çətin dərə adlı bir yerdə Xan çoban adlı bir nəfər çoban məskən etmişdi.

Bu çobanın on beş min qoyunu, yüz qırx köpəyi, altmış yeddi çobanı var imiş. Bu adam öz çobanları ilə yaşayırmış. Kefinin sazlığından bir saz alıb öz-özünə aşıqlıq edirdi. Əlinə hansı aşıq keçirdisə onunla dəyişib qalib gələrdi və o adamı zindana salardı. Böyləliklə Xan çoban doqquz aşıq bağlayıb zindana salmış idi və fikri də bu idi ki, aşıkların sayı on nəfərə çatan kimi çomaq altında hamısını öldürsün.

Şamxor mahalından Qaracəmirli kəntindən olan aşıq Hüseyn bu xəbəri eşitçək at belinə səvar olub saz götürüb Xan çobanın yanına getməli oldu ki, onunla dəyişsin və məhbus aşıqları azad etdirdsin.

Bu minval ilə həmin Xan çobanın torpağına çatdı və orada bir çobana rast gəldi. Çoban gördü kü, bu adam aşıqdır, əmma sazı da olduqca böyükdür.

- Ay usta, aşıqsanmı? – çoban soruşduqda:
- Bəli aşıqam.
- Nə zır sazın var?
- Özüm də zıram.
- Ay usta, səndən zırı bu tərəfdədi.

– O kimdi?

– Xan çoban

– Oğlum, yararsa mənə oraya apar.

– Ay usta, yazıqsan, gəlsənə sənə bir kəsmə yol göstərim, bu dağın dalından qaç, canın qurtar, çünkü o doqquz dana sənənin kimini zindana salıb. Sən getsən onların sayı on olacaq və sizin hamınızı qıracaq. Lakin aşiq Hüseyn israrla Xan çobanın yanına yol göstərməyi çobandan xahiş elədi.

Çoban:

– Görürəm səni əcəl aylandırır, - deyə qabağa düşdü, düz aparıb Xan çobana yetirdi.

Xan çoban aşiq Hüseyni görən kimi əmr verdi ki, aşıqın atını qoç qoruğuna buraxsınlar. Aşiq Hüseynin atı qoç qoruğuna buraxılan kimi Xan çobanın atı ilə qarışıb onu yıxdı. Xan çobanın çox hirsli tutdu.

– Sən aşıqsan, yoxsa qaçaq! Aşıqın atı iki gözdən kor, dörd ayaqdan total, beli bütün yağır olar.

Zindanda olan aşıqlar isə şad olub deyirdilər:

– At atı yıxan kimi aşiq da Xan çobanı yıxaçaq və bizim canımız qurtaracaq.

Xan çoban hirsli-hirsli saz götürüb deyişməyə başladı.

Xan çoban:

“Ovşarı” havasında

Sizdən xəbər alım xırda çobanlar!

Aşıqdımı bu yolunan gəlayir?

Görmür aşıqları nə günə saldım,

Nə sözü var, nə dilinən gəlayir?

Hüseyn:

Al cavabın duran Xan çoban,

Aşiq mənəm, bu yolunan gəlirəm.

Dadanıbsan tülki, dovşan aşığa,
Yüz sözün var, min dil ilə gəlirəm.

Xan çoban:

Belə aşiq olmaz, nə xiyaldadı,
Əşqin cürəsindən dolhadoldadı
Yəmənlərə satdı, hansı dindədi,
Nə məssəbdən nə qolundan gəl ayır.

Aşiq Hüseyn:

Dadıma yetişsin o qədir sübhan,
Dilimin əzbəridi otuz cüz Quran.
Məssəbim Sadıqdı, şahim Xorasan,
Bu məssəbdən, bu qoldan gəlirəm.

Xan çoban:

Xan çobanam, neyləmişəm neylərəm,
Xancar alıb qara bağrın teylərəm.
Alıb sazını əlindən barbad eylərəm,
Nə daşıban, nə selinə gəl ayır.

Aşiq Hüseyn:

Hüseyn, gül bəy çobanın həvəsinə,
Heç kəs yetməz gönlümün pasına.
Axıtaram səni lil dəryasına,
Coşqun çayam, mən daşıban gəlirəm.

– Ədə Xan çoban, biz söz ilə dəyişəcəyik, yoxsa xəncər ilə.
İndi növbə mənimdi.

Aşıq Hüseyn:

Məndən salam olsun Xan çobana,
Gəl ikimiz bu cahandan danışaq.
Hansı gündə dünya bərqərar oldu?
Yerdən, göydən, asimandan danışaq.

Xan çoban dedi:

– Aşıq, hər kəs öz bazarından danışsın, sən yerdən-göydən,
mən də bildiyimdən.

Alır Xan çoban:

Al cavabın deyim, ay aşıq Hüseyn,
Gəl ikimiz bu qoyundan danışaq.
Min beş yüz qoyunu bir yataq saxlar,
Sora kəntdən, biyabandan danışaq.

Aşıq Hüseyn:

Həqqin dəryasından kim qaçaq oldu?
Kim hündür oldu, kim alçaq oldu?
Kəmər bəstəmələrdə kim qoçaq oldu?
Rustamdan, qəhrəmandan danışaq.

Xan çoban:

Mənim qəhrəmanım qoçdu, qoyundu,
Qara qoyunun südü əcəb oyundu.
Axsığın carası dağdı düyündü,
Sağaltmağa qətrəndən danışaq.

Aşıq Hüseyn:

Kimidi dünyada kefini ovlatdı?
Kim kimi cənnətdən çölə qovlatdı?
Kim idi ki dini dinara satdı?
Həqiqətdən, mərifətdən danışmaq.

Xan çoban:

Yaxşı olmaz tör töklünün körəsi,
Ovşar vermir çətinlərin məməsi.
Ağzı qartdı kəsmə körəsi,
Badaq geti almiyandan danışmaq.

Aşıq Hüseyn:

O kim idi cəsədindən yetişdi baya?
Kim idi cəsədindən yetişdi saya?
Kim idi hökm eylədi dünyaya? -
Taxt üstündə Süleymandan danışmaq.

Xan çoban:

Həzrət Süleymandan çekmərəm bəsi,
Mey kimi xoşlayıram sağmalın səsi.
Yaxşı düşür qumral qoçun balası
Yumuşaq tüklü qlanından danışmaq.

Aşıq Hüseyn:

Aşıq Hüseynin vəsfi dilə gəlmədi,
Ülkü sonalarım gölə gəlmədi
Nə qədər çəkdimə yola gəlmədi.
Dedim, yəni yol-örkandan danışmaq.

Xan çoban:

Nələr gəldi ötdü mənim qarşımdan,
Abım leysan oldu çeşmim yaşımdan.
Xan çoban deyər, aşiq Hüseyn, açıl başımdan,
Nə istəyirsən, verim ondan danışaq.

Söz təməmə yetib, tutulan aşıqları aşiq Hüseyn buraxdırır. Aşıqlar gedənnən sonra Xan çoban aşiq Hüseyni o gecə qonax saxlayır. O gecəsi Xan çobanın əmrilə çobanlardan bir nəfərinin yapınçısını aşiq Hüseynə verirlər ki, yatsın. Yapıncı sahibi Şahqulu isə o gecəni eşşəyin palanını üstünə atır, yatır.

Gecənin bir vaxtında gög gurullayıb şimşək çaxdı, bərk yağış başladı. Canavar sürülərə girib qoyunları tələfat verib onları bölük-bölük düzlərə dağıtdı. O canavar tərəfindən altı qoyun bir qumral qoç ölmüşdü. Canavarı isə “Kefli” adlı it boğub öldürmüşdü.

Xan çoban boğulan qumral qoçu sürü ilə bərabər tuturdu.

Göy Sadıq çoban qoyunların dalınca gedərkən gördü qabağında bir palanlı şey qaçır. “Çoqquş”, “çoqquş” edib ona bir-iki çomaq ilişdirdi. Şahqulu:

– Niyə məni döyürsən? Mənəm, Şahquluyam. Bu hay-küy-də elə tələsik qalxdım ki, palanın quşqunu buğazıma nə təhər keçibse çıxarda bilməmişəm.

Səhər olcaq qoyunları bir yerə yığdılar. Xan çoban isə aşiq Hüseynə gecəki əhvalata dəstən qoşmağı təklif etdi və tapşırıd ki, əyər boyun qaçırsa itlərə yem olacaq.

Aşiq Hüseyn dəstanı böylə başlayır:

“Müxəmməs” havasında

Kis vurun, qoçaxlarım,
İt canavara hürür.
Ay ada Murtuz Alı,

Sən də bir kənarə yürü.
Ay ədə Qəmbər Alı,
Çıq yola, xəbara yüyür.
Ay ədə Uzun Bayram,
Günün olub qara, yüyür!

Şıxıya demədinmi
Toplanı yandan qoygilən,
Yanından boz qancığı,
“Yırtanı” əldən qoygilən.
Çağırgilən “Əlləş”i
Daş üstən sallan qoygilən.
Bir az da ot yolgılən,
“Pələşi” yandan qoygilən.
Ay ədə, çəpiş mələyir,
Üst yanına, tara yüyür.

“Suboyun” əhvalatı,
“Saymazı” yandan qoygilən.
Açğınən zəncirini,
“Kefli”ni əldən qoygilən.
Qırılmış bir bölükdü,
Hesabı sandan qoyginən.
Hansı ki geridə qalsa,
Meydini sərə yüyür.

Quduz dəymiş canavar
Gör nə tufan eylədi.
Öldürdü yeddi qoyun,
Qanını əlvən elədi.
Öldürdü qımral qoçu,
Yəqin bilin qan eylədi.
“Kefli” tutdu canavarı,

Dərisini şan-şan eylədi.
Ay ədə, Daqqa Xəlil,
Sən də bir yana yüyür.

Yağış yağar, şimşək oynar,
Görün göy necə guruldar
Yığıldı gen dərya
Çaylarında şıx xırıldar,
Yatıbdı keçəl Qulu
Əvvəl axşamdan xoruldar.
Bircə qoçdan ötəri
Kor Məmməd ağlar, zırıldar.
Ağlamaxdan fayda yoxdu,
Uzunqulaxlarə yüyür.

Bərbad olmuş canavar
Qoyunlara saldı talan.
Ay ədə, düz danışın,
Sözünüzdə çoxdu yalan.
Şahqulu yaxşı qalxdı,
Boğazına keçdi palan.
İt uşağı qudurub,
Bəyəm yatar müzdür olan?!

Ay ədə, a şahqulu
Sən də bir kənara yüyür.

Erkəçi yoxlayın,
Ala şeşə xarı gedib.
Göy seyiz, ala seyiz,
Şahqulunun varı gedib.
İzdəmişəm izini,
Göy təpə yuxarı gedib.
Göy Sadıq zihinlidi,

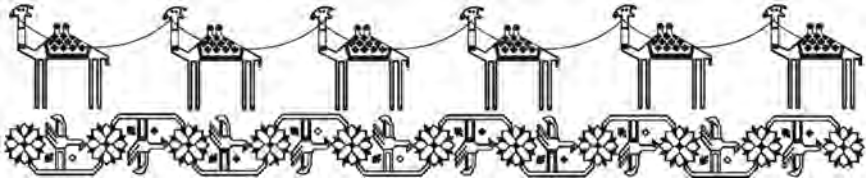
Deyir qoynun yarı gedib.
Ay ədə, a göy Sadıq,
Sən də bir kənarə yüyür.

Ay ədə Murtuzalı,
Sən solu gəz, mən də saqı.
Durmayaq ayağı gəzək,
Keçək çətin dərədən,
Əsirqılıx dağı gəzək.
Görüşək Ağburunda,
İşdi əgər tapışmasaq,
Sən də kəntə xəbərə yüyür.

Beş keçi, on beş qoyun,
Kəntdə bir evdən tapılıb.
Beş toğlulux qoyun
Qoşabulaxdan tapılıb.
On beş toğlulux qoyun
Yağlı günöydən tapılıb.
İgirmi beş toğlulux qoyun,
Sarı bulaxdan tapılıb.
Otuz beş toğlulux qoyun
Sarı günöydən tapılıb.
Vəsf eylə, aşq Hüseynim,
Böylə bəy çoban tapılıb.
Yüz manat verdi sana,
Min atı dilbarə yüyür.

Xan çoban aşiq Hüseynə yüz manat yol pulu da verib onu
xoşhallıqla yola saldı.

Son.

KEŞİŞ OĞLU

Yazıya aldı: *Hüseyn Hüseynov*

EŞİŞ oğlu Sarkis Tiflisdə anadan olmuşdu. Beş yaşında çiçəkdən kor olmuşdu. 7-8 yaşlarında özündən aşıqlar təhər söz deyirdi. 12 yaşında ata-anadan məhrum olan Sarkisi qohum qardaş və dost aşna da unutdu. Sarkisin heç nə əlindən gəlməyib aşılıqlığı özünə layıqlı peşə hesab etdi. Bu sənəti o qədər sevirdi ki, hətta bəzi aşiq motivlərini özündən yaratmağa kimi belə artmışdı. Məsələ “Keşiş oğlu” havası onun əsərlərindən biridir. Sarkis öz taleindən küsüb hələ kiçik ikən Allahdan belə şikayət eləyirdi:

Qəhbə fələk, səndən şikayətim var
Heç bildin başım nə etdin məni
Vurdun cida saldın tay-tuşumdan
Qohumdan, qardaşdan yad etdin məni.

Bir vaxt var idi atam, anam saq idi
Dört ətrafım bağça idi, bağ idi
Devlətim çox idi, kefim çaq idi
İndi yoxsullara tay etdin məni.

Qəhbə fələk, zərbin var idi bildirdin
Ağladıban göz yaşımı sildirdin
Əzəl başdan ata anamı öldürdün
Dəhnəsi qurumuş çay etdin məni.

Mətələm, Tanrı, zalım divana
Günahsızdar dünyada güvənə
Keşiş oğlu deyər çox şükür sənə
Saznan, söznən bay etdin məni.

Keşiş oğlu belə-belə şeyirlər deməklə bir az məcalda olduğu mahalda böyük ad qazandı, belə ki, yaşlı aşıqlar gəlib Sarkisə şeyirdlik edirdilər. Sarkis hələ 12-13 yaşında ikən onun 60 yaşına kimi altı şeyirdi var idi.

Keşiş oğlu bir dəfə şeyirdlərinə dedi:

– Bilirsiniz nə var, hərçənd mən sizə ustalıq edirəm, ancaq bu xətti hərəkət düzgün deyil. Çünki mən bu vaxta kibi heç bir usta yanında olmamışam. Ona görə də ustanın alqışını almayan şəxsin ustalıqı mənə düzgün deyil. Eşitdiyimə görə Ərzurum şəhərində aşıq Tüccar adında məşhur bir aşıq var mənim ona şeyirdlik etmək fikrim var. İsteyirsiniz siz də mənimlə gəlin gedək.

Şeyirdləri böyük məmnuniyyətlə Ərzurum səfərinə razılaşır. Gedərkən Keşiş oğlu şeyirdlərinə belə tapşırıq vermişdi, əyər yolda məclislərə getməli olsaq sinə görə oturmaliyq yəni 60 yaşlı ən yuxarıda, ondan aşağı 50, 40, 30 və ən aşağıda məni oturdarsız. Hər kəs deyişmək istərsə məni göstərib deyərsiz: “əvvəl bu təzə şeyirdlə deyişsin qabında olanı öyrənək əyər onu bassanız sonra usta meydana girər”. Bunlar Ərzurum yolunda gedib bir çobana rast gəldilər ki, bu adam üç aşığı bir tapmaca deyib sualla düzgün cavab verməmək üstə həbsə salmışdı və fikri də bu idiki məğlub olan aşıqların sayı on nəfərə çatan kimi onları çomağ ilə öldürsün, çobanın aşıqlara deyən qılıbəndi bundan ibarət idi:

– Aşıqam təpəsinə, xalqın təpəsinə o kimdi gündə üç çomaq

vurur Allahın təpəsinə?

Çoban bu sözləri deyərkən üç yol çomağın da yerə vururdu. Çomaq Keşiş oğlunun dəstəsini də saxlayıb həmin sualı olara verdi. Heç kəs tapa bilmədi, amma Keşiş oğlu çomağın yerə vurulmasından bir şey başa düşüb şeyirdlərinə dedi:

– Ay uşaxlar bir baxın görək çomaq deyən yer dikdi yoxsa yox?

Cəvab verdilər ki:

– Bəli usta bir az dik kimidi.

Keşiş oğlu o saat çobana böylə cavab verir:

Aşıqam təpəsinə, xalqın təpəsinə, dəli çobandı gündə üç çomaq vurur Allahın tompasına.

Doğrudan da çoban gündə üç dəfə o təpəyə çomaq vururmuş. Çoban cavabə razı qalıb bağladığı aşıqları da buraxdırır. Bunlar isə buradan keçib Ərzurum şəhərinə çatırlar. Keşiş oğlu yoldaşlarına təklif edir ki, ustanın yanına əliboş getməsinlər, ona görə çayçı dükanlarının birində dayanmalı oldular ki, bir az əllərinə pul keçirsinlər. Ərzuruma aşıqların gəlməsi xəbəri aşıq Tüccarın şeyirdi Sədayinin qulağına çatan kimi Səday o saat sazını götürüb özünü yetirir həmin çayçıxanaya və içəri girən kimi “Əşq olsun, aşıqlar, əşq olsun!” – dedi.

Keşiş oğlu ayaq tərəfdən:

– Aş da olsun, aşıq, bozbaş da olsun. Sən də ye qarnın cırılsın, biz də yeyək.

Sədayi başladı loğalanmağa ki:

– Şəhəri boşmu görmisiz meydanı aşıqsızmi fikir edirsiniz.

Keşiş oğlu:

– Boş, dolu.

Sədayi:

– Ustanız kimdir?

Keşiş oğlu:

– Biz usta keçiyə deyərik oda qəlibsiz güllə salar.

– Böyünüz kimdir?

– Böyük dağa, dəvəyə, filə deyərik, hansını soruşursan?

– Ağ saqqalınız kimdir?

– O da keçidir.

Sədayi acıqlanıb, belə demək istəyirəm ki, mənimlə deyişməyə hansınız layıqsınız?

Keşiş oğlu cavab verdi ki:

– Mən.

– Haydi çocuq oğlu çocuq, mən ağsaqqal yanşaq bir çocuqla baş başa, döş döşə vuracağam?

Keşiş oğlu:

– Ay aşiq əmi bir hündür yerə çıxanda piləkənləri ayaqdan çıxırsan yoxsa hoppanıb kəllədəki pilləyə ayağını qoyursan. Mənlə bir başla deyişməyə əyər mənə qalib gəlsən usta başdadı, sonra o sənənlə deyişər.

Sədayinin əlaci kəsilib, “buyur meydana”, – dedi. Və başladı deyişməyə:

Əcəmdən gəlmisən bir bala çocuq
Nərdən bəri gəlib izini çocuq
Bəyəm eşitmədin mənim sədamı
Keri döndərərəm özünü çocuq.

Keşiş oğlu:

Əcəm gəlmişəm bir bala aşiq
Görüm nədir sözün bizə Sədayi
Ey vallah! Etməyəm hər yetənlərə
Qışa döndərərəm yazını Sədayi?

Sədayi:

Aşıqlar çağırar sahib-əl-zəman
Çəkərsən əlimdən sən amanı aman

Zəbt edərəm doqquz түмән Gürcүstan
Alaram әlindән Tiflisin çocuq.

Keşiş oğlu:

Әlimдән bir yana qaça bilmәzsән
Qanat tutub göyә uça bilmәzsән
Arpa çayı keçә bilmәzsән
Dumana qataram tozun Sәdayi.

Sәdayi:

Sәni eylәрәм мәclisimdә saqi
Çәkәрәм sinәnә dөyүnlü dağı
Hәlәм görmәyibsән osmanlının yarağı
Ki titrәdәrlәр iki dizini çocuq.

Keşiş oğlu:

Bu haranın azğını idi bu meydanә gәldi
Nә vәlvәlә idi canıma saldı
Çүnkü mәndән yeznә üzüyü aldı
Mән dә basaram sinәмә qızını Sәdayi.

O vaxtda gürcü padşahı hər kәntдән bir yumurta toplayıb
onların onunu bir şahiya satıb 9 түмән pul tutmuşdu.

Sәdayi:

Sәdayiyәм siz sözüмü sәnә bildirim
Ağladıban göz yaşını sildirim
Yoldaşların satayım sәni öldürüm
Çәkmәм qүrbәtlikдә nazını çocuq.

Keşiş oğlu:

Keşiş oğluyam sinəmdi yara
Haq taala yetirsin dərdinə çara
Ev Allahım var idi aşiq Tüccara
Yoxsa çıxardardım iki gözüm Sədayi.

Sədayi bu dəfə deyişməyi yersiz bilib öz-özünə fikirləşdi ki, bu hələ buların şeyrididir, ustalarına heç cavab çatdırmaq olmaz. Sazını kənarə qoyub bir tərəfdə oturdu. Sədayinin dayandırılması xəbəri çatır tüccarın o biri şeyirdi Zamanın qulağına. Zaman özünü həmin çayçıxanaya salanda Sədayi ona him ilə qandırdı ki dinməsin əmma Zaman isə deyişməyə aşiq istədi Keşiş oğlu bu dəfə də meydana çıxdı.

Zaman:

Məndən salam olsun Keşiş oğluya
O nədi beytullada beşə beş
Kim idi qaçdı Dağyunusun əlindən
Getdi harda qeyb oldu beşə beş.

Keşiş oğlu:

Al cavabın deyim ay aşiq Zaman
Əjdəhadı beytullada beşə beş
Əshabi kəhf qaçdı dağ Yunusun əlindən
Getdi dağ çuvanda qeyb oldu beşə beş.

Zaman:

Kim idi gəzdi döndü dünyanı
Kim idi beyənmədi sübhani

Kim idi oda atdı Quranı
Kim idi çaldı götdü beşə beş?

Keşiş oğlu:

İlan idi gəzdi döndü dünyanı
Şeytan idi beyənmədi sübhanı
İbni Mərcan oda atdı Quranı
Cəbrail idi çaldı götdü beşə beş.

Zaman:

Səkkiz nədi, doqquz nədi tamaşa
O nədi gərdiş edər həməşə
O nədir ki, mətəlik o işə
O kimdi ki, onu görər beşə beş.

Keşiş oğlu:

Səkkiz yerdi, doqquz göydü tamaşa
Aynan gündür gərdiş edər həməşə
Ölümdü məttəlik o işə
İnsandı onu görər beşə-beş.

Zaman:

Zaman deyər cənnət albabamın neçə bağı var
Hər bağıın içində neçə otağı var
Göydəki ulduzun nə hesabı var
Dəftəri kimdədir ki, yazar onu beşə beş?

Keşiş oğlu:

Keşiş oğlum deyər cənnət babamın səkkiz bağı var
Hər bağın içində min otağı var
Göydəki ulduzun çox hesabı var
Dəftəri bir mələkədədi yazar onu beşə beş.

Zaman da sazın tullayıb bir kənarda oturdu. Xəbər çatdı bunların ustası Tüccara. Tüccar dedi:

– Olsa bu adam Keşiş oğlu olacaq başqa aşiq mənim şeyirdlərimi bağlaya bilməz.

Qoca Tüccar çayçıxanaya gəlib “əşq olsun balalarım”, - deyir. Keşiş oğlu bunun qabağında dizi üstə çöküb:

– Biz sizin alqışınıza gəlmişik qarqışınıza gəlməmişik, – deyər cavab verdi.

Tüccar bunları alqışladıqdan sonra Keşiş oğlu bir şeyirdin alıb Naxçıvanlı Allahverdi aşiq ilə deyişməyə gedir. Allahverdi ancaq xanlar məclisində oxuyan aşiq idi. Rəiyyət məclislərində oxumazdı. Keşiş oğlu Naxçıvan yolunda ikən Allahverdi aşiq öz evində yuxuda görür kü, qapılarında bir böyük dəvə çöküb, dəvənin yükü isə al, qumuş zər zərbaf, o biri tayı isə cevizdən ibarət idi. Allahverdi səhər yuxusunu bacısı Nərgizə dedikdə bacısı deyir:

– Qardaş o dəvə – böyük aşiq olacaqdır, yük də onun biliyi. Yükdə qoz olmaq isə dalaşmaq əlamətidir.

Burada Allahverdi cavab verir ki:

– Bacı, gürcüstanlı Keşiş oğlundan başqa kim gəlsə qorxum yoxdur.

Həmin günün səhər çağında – çay vaxtı Keşiş oğlu qapını alıb salam verdi.

Allahverdi zən ilə Keşiş oğlu olduğunu başa düşüb:

– Xoş gəlmisən Keşiş oğlu, – deyər cavab verdi.

Allahverdi ürəyində tutmuşdu ki, Keşiş oğlu nə qədər aşiq-lıqdan danışsa, mən yaldan-yamacdan danışacağam. Elə etdi. Ke-

şiş oğlu aşılıqdan nə qədər söhbət saldısa da Allahverdi özünü o küçəyə vurmadı. Bu minval ilə bir ay keçir, axırda Keşiş oğlu atını gətirtirib getmək fikrində oldu. Ayağını üzəngiyə qoyanda bir-cə bunu dedi:

– Ah Allahverdi, Ah Allahverdi!

– Sənə ki bir yamanlığımız keçmədi niyə ah çekirsən?

– Qoymadın bilək mənəm yoxsa sənsən?

– Bilmək istəyirsənsə sür atını döyüş meydanına mən də bu saat gələrəm.

Keşiş oğlu gedəndən sonra Nərgiz qardaşına dedi:

– Qardaş, o aşiq səni yıxacaq ondan yaxşısı budur ki, gəl bir fənd elə. Sən orada ona deyərsən ki, “gəl and içki ya İncildən deyək, ya da Qurandan. Anddan sonra sən andını pozub başqa kitabdan deyərsən o, andını pozmayıb səni bağlaya bilməz.

Allahverdi döyüş meydanına gedəndə görür ki Keşiş oğlu ona müntəzirdi. Başlayır.

Keşiş oğlu:

Məndən salam olsun Allahverdiyə

Mənim bu sözlərimi bil, Allahverdi

Meydanlar içində sözümü bilməsən

Qoyaram gözlərinə mil, Allahverdi.

Allahverdi:

Məndən salam olsun Keşiş oğluya

Yol ilən ərkana gəl Keşiş oğlu

Çox da bəbirlənmə özünü alcaq tut

Yoxsa gətirərəm başına qal, Keşiş oğlu.

Keşiş oğlu:

Mən Keşiş oğluyam sən Allahverdi
İkimizin mətləbini Cəmli pir verdi
Altı şeyirdim var sənnən yeddi
Yeri sən də onların qabığında qul Allahverdi.

Allahverdi:

Təbib olan qulax asar dərmana
Şeyirdlərin buyurram fərmana
Necəsən qulağından tutub qoşum xırmana
Edim səni ağzı bağlı mal Keşiş oğlu.

Keşiş oğlu:

Zərbim çoxdu sənə bildirrəm
Ağladıban göz yaşını sildirrəm
Hökm eyləsəm səni öldürürəm
Qoyaram arvadın dul, Allahverdi.

Allahverdi:

Təbib olan qulax asar səbirə
Sən neylərsən mən təki bəbirə
Necəsən diri-diri basdırım səni qəbirə
Çəkdirim üstünə sal, Keşiş oğlu.

Keşiş oğlu:

Keşiş oğlu bir sözünü söyləsin
Girib əşqin dəryasına boylansın
Səni təki dəvə qatırı neyləsin
Mənəm bir əsirlənmiş fil, Allahverdi.

Allahverdi:

Allahverdi deyər mən çıxmaram üzə
Əyər döyüşgənsən, gəl çıxmaq düzə
Kəllə-kəlləyə vuraq, boynuz-boynuza
Mənəm bir döyişkən kəl, Keşiş oğlu.

Allahverdi Keşiş oğluna təklif elədi ki, söyüşdən bir fayda çıxmaz yə Qurandan və ya İncildən deyişsinlər. Keşiş oğlu razı olub hansı kefindi buyur deyir.

Allahverdi deyir ki:

– İncildən danışaq bu şərtləki ondan kənara çıxmayaq.
Bu barədə hər ikisi and içir. Söz verilir Keşiş oğluya.

Keşiş oğlu:

Məndən salam olsun Allahverdiyə
O nədi gecə gündüz gəzər hey
O nə kağızdı qələm tutmur yazılmaz
O nə qələmdi o kağızı yazar hey.

Allahverdi:

Məndən salam olsun Keşiş oğluya
Aynan gündüz gecə gündüz gəzər hey
Ürək kağızdır qələm tutmaz yazılmaz
Dil qələmdi o kağızı yazar hey.

Keşiş oğlu:

O nə dağdı dılənən deyilməz
O nə ağacdı barı yeyilməz
O nə dəmirdi ustadnan döyülməz
O nədi öz özünə qızar hey?

Allahverdi:

O Tur dağıdı dılənə deyilməz
Göy ağacdı, ulduz barı yeyilməz
İldırım dəmirdi ustadnan döyülməz
O nurdur öz özünə qızar hey

Keşiş oğlu:

Kim idiki tab atdı şeytana
Kimdiki konlu gəlməz gümana
O nə oğrudur qısd eylər cana
O kimdi dərdi oldu həzar hey?

Allahverdi:

Moltanıdı tab atdı şeytana
Əsilzadədi konlu gəlməz gümana
Əzrail oğrudur qəsd eylər cana
Əyyub pəygəmbərdi dərdi oldu həzar hey

Keşiş oğlu:

O nədiki üzdən getməz qarası
O nədiki hərgiz olmaz çarası
Neçə min, neçə yüz, neçə mənzildi yernən göyün arası
Keşiş oğlu bu dəftəri yazar hey

Allahverdi:

Yaman sözdür üzdən getməz qarası
Ölümdü hərgiz olmaz çarası
Hesabsız mənzildi yernən göyün arası
Allahverdi o dəftəri pozar hey

Növbə keçir Allahverdinin əlinə. Allahverdi ağzını açan kimi başlayır Qurandan. Allahverdi Qurandan deyən kimi Keşiş oğlu əl atıb onun yaxasından tutur sazı vurur onun təpəsinə deyir:

– Niyə andını pozdun, qoymadın biləm sənsən yoxsa mən? Sənin görüm bir cüt balan təndirə düşüb yansın... özün də elə qocalasan ki, hörmətdən düşəsən.

Allahverdinin anası və bacısı uşaqları evdə qoyub qonşuya gəlirlər ki, görsünlər aşıqlardan kim bağlanıb. Bu halda uşaqlardan kiçiyi yanan təndirə düşür, böyük uşax qardaşını çıxartmaq istədikdə o da təndirə düşüb yanır. Keşiş oğlu isə qarqış edəndən sonra atını minib getmişdi. Uşaqların təndirə düşməsi Allahverdiyə xəbər verilən kimi Allahverdi Keşiş oğlunun dalınca at saldı ki, ona yalvarsın ki, özünə edilən qarqışı bari geri aldırınsın. Yolda Allahverdiyə iki osmanlı həkimi rast gəlir. Bunlar Allahverdinin bənzinin ağarmasını görüb iztirabının səbəbin soruşurlar.

Allahverdi belə cavab verir:

Başına döndüyüm ey loğmanı təbib
Qoymagilən həddən aş a dərdimi
Səpdim ali osmana zəbt etmədi
Nə xan bildi, nə də paşa dərdimi.

Heç bir təbib etmədi çara
Qanlı fələk vurdu sinəmə yara
İnsana dedim bulmadı çara
Gedim deyim dağa, daşa dərdimi.

Allahverdiyəm matahdı sözüm
Heyf dünyada kor oldu bir cüt gözüm
Bir Allah bilir bir də mən özüm
Fələkdən gəldi qoş dərdimi.

Təbiblərdən keçəndən sonra Allahverdi at sürüb Keşiş oğluya yan alır və ona qarğışın yer aldığını söyləyir və xahiş edir ki, ikinci qarqışı haman bağışlasın. Keşiş oğlu ona cavab verir ki:

– Atılan güllə geriye dönməz.

Allahverdi cavabında deyir:

– Elə olan surətdə görüm sən də sağ səlamət vətənə çatmayasan, yarı yoldan sənin ölüm xəbərini Tiflisə aparsınlar.

Keşiş oğlu ötüşüb bir qədər gedəndən sonra görür halı çox pərişandır, götürüb bir belə kağız yazır:

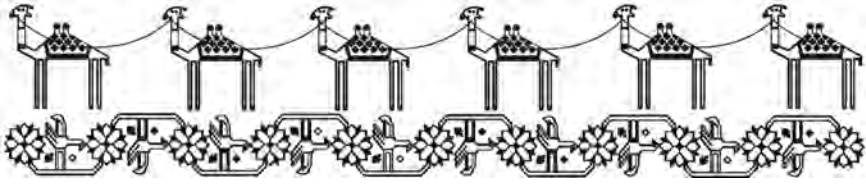
Kağızım gedər olsa vətənə
Deyin mənim üçün ellər ağlasın
Gözü yaşlı düşdüm qürbət ellərə
Düşmüşəm uzaqa yollar ağlasın.

Cəhal ikən düşdüm əşq ataşa
Qorxuram sövdamız yetməyə başa
Çünkü əlim yetməz qohum qardaşa
De qoy, dərdə-dərddi dillər ağlasın.

Qul Keşiş oğluyam gün görmədim binədən
Həsrət gonlumu intizar idi xanadan
Heç bir zülfün üzülməsin şanadan
De qoy, dal gərdəndə pərişan tellər ağlasın.

Böyləliklə Keşiş oğlu orada vəfat edir, onun şeyirdi aşığın ölüm xəbərini evlərinə aparır.

Son.

Ərtoğrol Cavid

“İSKƏNDƏR XALQ YARADICILIĞINDA” BAŞLIQLI QOVLUQ HAQDA

AŞA Cəfərov tərəfindən toplanmış bu on bir parça xalqın Makedoniyalı İskəndər haqda yaratdığı əsərlərdir. Bu parçalar beş adam tərəfindən söylənməmiş: Bağır Abdullayev, Miniş Tağızadə, Məcid Bağırzadə, Xasay Nəsibov və İsmət Əsgərqızı.

Bu tema dünya xalqları arasında ən çox yayılmış temalardan biridir. Bəzi ədəbiyyatçılar söyləyirlər ki, hətta bizim eradan 4 əsr əvvəldən (yəni İskəndərin yaşadığı vaxtlardan) onun haqqında legenda yaranmışdır. (Bertels)

İskəndər teması həm yazılı ədəbiyyatda, həm də xalq yaradıcılığında işlənmişdir.

Yenə ədəbiyyatçılar və tarixçilər göstərirlər ki, bəzi tarixçilər İskəndəri öz milli qəhrəmanları kimi verməyə çalışmışlar (Ms.: misirlilər, suriyalılar).

Bunun səbəbi milli namusun təhqir olunmamasıdır, guya İskəndər onların öz qəhrəmanlarıdır. Müxtəlif İskəndərlərin yaranması səbəbi budur. Ms.: İskəndəri Kəbir, İskəndər Zülqərneyn və s. Azərbaycan folklorunda olan nağıllarda da Zülqərneyn göstərilir.

Professor Bertels göstərir ki, Zülqərneyn kəlməsi Quranda da olub, öz kökünü 500-600-cü illərdə yazılmış Suriya rəvayətindən alır.

Buradakı nağılların onunda Zülqərneyn deyə göstərilir. Bir nağılda sadəcə İskəndər deyilir. Toplanmış on bir nağıl bunlardır: “İskəndər və fəqir”, “İskəndər və anası”, “Mənəm, mənəm deyən, o mənəm”, “İskəndərin quş dili bilməsi”, “İskəndərin buynuzu var”,

“İskəndər və Loğman”, “İskəndərin zulmata getməsi”, “İskəndərin səbri var”, “İskəndərin ölməsi”, “İskəndərin balıqlar padşahından bac alması” və “İskəndərin ədaləti”.

Onu qeyd etmək ki, heç kim deyə bilməz ki, bu nağılların yaranması səbəbi Nizaminin “İskəndərnamə”si olmuşdur.

Çünkü folklor bəzən temasını çox uzaqlardan alır (səyyah, yolçu və başqaları vasitəsilə), bundan başqa 2300 il bundan əvvəl olmuş bir hadisənin xalqda olması təəccüb yaratmamalıdır. Ola bilər ki, bu nağılların bir hissəsi hələ Nizamidən əvvəl xalq arasında vardı. Yoldaş Paşa Cəfərov hamısının üstündə “Nizaminin el variantları” yazarkən tam doğru hərəkət etmir.

Şübhəsiz ki, Nizaminin əsərindən sonra İskəndər obrazı xalqa daha çox tanış oldu. Lakin folklordakı nağıllar (İskəndər haqda) səbəbini Nizaminin əsəri ilə bağlamaq əsassız fikirdir. Nağılların nə zaman yaranması bəlli deyildir. Lakin bəzisinin son zamanlar yaranmasını təyin etmək olur. Ms.: “İskəndər və Loğman” nağılını alaq. Söylənir ki, İskəndər rak xəstəliyinə tutulmuşdur. Şübhəsiz, bu tibbi termin yaranan kimi xalqa bəlli olmuyub, bir neçə vaxt keçdikdən sonra bəlli olur. Demək bu nağıl son əsr içərisində yaranmış. Marağı başqa bir şey də cəlb edir. Xalq bu termini necə anlayır. Loğmanın müalicəsindən sonra belə yazılır:

“O (xəstə) qusan kimi bədənində olan rakların hamısı gəlib ağzından yerə töküldülər”. Aydın oldu ki, xalq bu termini əsl mənasında başa düşür. Bu faktdan aydın oldu ki, termini əsl mənada anılmanın səbəbi də rus dilini bilməkdir.

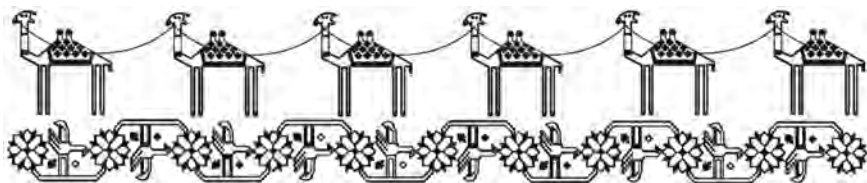
Nağıllar haqda, onların işlənməsi haqda aşağıdakıları söyləmək olar:

– NİKMuz*. Nizami yubileyinə bir məcmuə hazırlasa çox yaxşı olar. O məcmuəyə Nizami haqda xalq nəğmələri, notları, xanəndələr tərəfindən Nizaminin oxunan qəzəlləri xalq arasında onun yaratdığı qəhrəmanlara aid nağıllar (İskəndər, Fərhad, Şirin haqda) daxil ola bilər.

Bu iş edilməlidir.

*08.04.1940-cı il
Bakı*

* NİKMuz – Musiqini elmi-tədqiqat kabineti

NİZAMİNİN ƏSƏRLƏRİNİN EL VARIANTLARI

İSKƏNDƏR VƏ FƏQİR

Danışdı: *Mir Bağır Abdullayev*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

15.01.1940.

ELƏ diyirlər ki, günlərin bir günü İskəndər Zürqərnen qoşunu ilə şəhərin kənarından keçəndə gördü ki, bir nəfər nurani fəqir kişi bir ağacın altında yatıbdır. İskəndərin qocaya rəhmi gəlib atdan düşüb onun yanına gəldi, qocanı çağırır dedi:

– Əmi, burada niyə yatıbsan?

Qoca cavab verib dedi:

– Ay oğul, heç kəsım yoxdur. Neçə vaxtdır ki, naxoşam, yerim olmadığından burada qalıram.

Qocanın bu sözlərinə İskəndərin yazığı gəlib dedi:

– Əmi, mən İskəndər Zürqərnenəm. Dünya üzündə məndən böyük hökmüdar heç kəs yoxdur. Mənə de görüm nə istiyirsən sənə verim?

Qoca İskəndərdən bu sözü eşidib dedi:

– Səndən heç bir şey istəmirəm, ancax xahiş eləyirəm ki, bu milçəklərə əmr eliyəsən ki, mənə əziyyət verməsinlər.

İskəndər qocanın bu sözünə gülüb dedi:

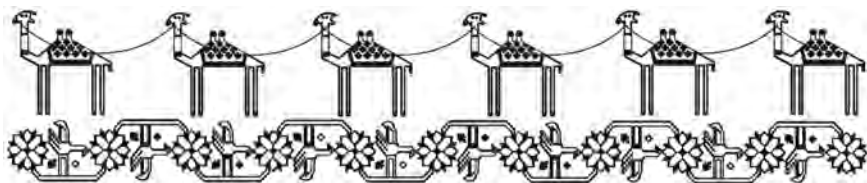
– Əmi, sən məndən elə bir şey istiyirsən ki, mənim gücüm onlara çatmayır.

Qoca İskəndərdən bu cavabı eşidib dedi:

– İndi ki sənin gücün bu milçəklərə də çatmayır, daha mənə nə yaxşılıq eliyə bilərsən?

İskəndər qocanın bu sözünə görə dərin bir fikrə gedib, atına minib getdi.

Son.

İSKƏNDƏRİN ZULMATA GETMƏSİ

Nağıl elədi: *70 yaşlı Mir Bağır Abdullayev*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

15.01.1940.

AVİYAN əxbar, nağılan asar, tutiyani şəkkər, belə buyururlar ki, varıydı bir şəxs atasız, qorxuram nağıl diyəm yatasız.

Belə danışırđılar ki, günlərin bir günü İskəndər Zürqərnen zulmata getmək üçün hazırlaşdı. Qoşun əhlini gəzib 20 yaşından yuxarı olanları qoşunun içindən kənar edib dedi:

– Uzaq səfərə getdiyim üçün bir nəfər də yaşlı adam aparmıyacıyam.

Qoşun əhlinin içində bir nəfər qoca kişi varıydı. Bu şəxsin gözünün ağ-qarası olan bir oğlu varıydı ki, o da İskəndərin ordu-sundaydı. Oğlunu o qədər istiyirdi ki, bir gün əyər üzünü görməsəydi, yəqin ki, bağı çatlayardı. Qoca, İskəndərin verdiyi əmrdən sonra oğlunu yanına çağırıb dedi:

– Oğul, İskəndərin dediyinə hər kəs əməl eləməsə yəqin ki, o şəxsin başını bədənindən kəsdirər. Amma mən də sənin ayrılığına dözə bilmiyəcəyəm.

Oğlu atasına cavab verib dedi:

– Atacan, bəs əlacımız nədir?

Qoca dedi:

– Get bazardan iki dənə iri sandıx al. O sandıxların birisinə şeylərini yığarsan, o biri sandığa da məni qoyarsan. Harada ki düşərgah elədiniz orada sandığı açarsan sən ilə bir qədər söhbət eliyib üzünü görərəm. Da sənin ayrılmağın mənə dərd olmaz.

Oğlan atasının dediyi kimi gedib bazardan iki sandıq alıb gətirdi. Atasının dediyi kimi də elədi. Qoşun hərəkət etdiyi gün sandıqları ata yükləyib yola düşdülər.

Bular az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər. Nəhayət günə bir mənzil gəlib bir dağın qabağına çatanda gördülər ki, atlar hərəkət etməyir. Nə qədər güc verdilərsə gördülər atlar ayaqlarını yerdən qaldırmayırlar. İskəndər qaldı mühəttəl. Vəzirlərinə müraciət elədi, olar da bir söz deyə bilmədilər. Üç gün bu minval ilə yolun ortasında qalıb nə irəliyə, nə də dala qayıda bilmədilər. Qoca oğlandan soruşdu:

– Ay bala, burda niyə durubsuz?

Oğlu cavab verib dedi:

– Ata, bilmirik nə sirr varsa atlar ayaxlarını yerdən qaldıra bilmirlər.

Atası bu sözü eşidən kimi dedi:

– Get İskəndər Zürqərnə de ki, qabaxda olan dağ Ahən-ruba dağıdır. Atların da ayaxlarındakı nallar dəmir olduğundan o dağ onu özünə çəkir. İstiyirsə hərəkət eləsin, o zaman lazımdır ki, atların ayaxlarındakı nalları çıxartdırsın. Ondan sonra atlar əvvəlki qayda ilə hərəkət eliyə bilərlər.

Oğlan bu sözü atasından eşitcək gəlib öz tərəfindən bu məsləhəti İskəndərə eliyəndə İskəndər dedi:

– Doğrusunu de görüm, bu sözü sənə kim örgədibdir. Əyər doğrusunu deməsən başını bədənindən vurduracağam. Çünki bu söz təcrübəli adamın sözüdür.

Oğlan gördü ki, əyər sözün doğrusunu deməsə İskəndər onu öldürdürcəkdir. Qorxudan qaçıb əhvalat necə olmuşdusa birbə-bir nağıl elədi. İskəndər oğlanın sözünə görə əmr eliyib atların bi-

risinin ayağının nalını çıxartdıran kimi, gördü ki, at yeriməyə başladı. Ondan sonra oğlana dedi:

– Get atanı gətir mənim yanıma.

Oğlan o saat gedib sandığı açıb, atasını sandıqdan çıxarıb əhvalatı atasına deyib, onu da özü ilə götürüb düz gəldilər İskəndərin yanına.

İskəndər qocanı yanında oturdub onu danışdırdı. Gördü ki, çox ağıllı adamdır. Onu öz yanında məsləhətçi vəzir təyin eliyib oğlana da baxşeyiş verib, qaytardı qoşunun içinə. Sonra İskəndər əmr edib atların hamısının ayaxlarının nallarını çıxartdırdı. Elə ki, hamı hazır oldu, başladılar getməyə. Onlar az getdilər, üz getdilər, dərə-tərə düz getdilər, gəlib bir yerə çatdılar, qoca, İskəndərin yanına gəlib dedi:

– İskəndər sağ olsun, doğrudur biz zülmata bu atlar ilə gedə bilməyəcəyik.

İskəndər dedi:

– Bəs nə etmək lazımdır?

Qoca cavab verib dedi:

– İskəndər sağ olsun, lazımdır ki, bu atları balası olan madyan atlar ilə əvəz eliyək. Elə ki, zulmata daxil olduq, balalarını eşikdə qoyarıq, çıxanda isə madyanlar balalarının iyisini alıb bizi zulmatdan çıxardalar.

İskəndər qocanın bu məsləhətini qəbul eliyib, dərhal hökm edib atları balalı madyan atlar ilə əvəz etdirib üz qoydular zulmata getməyə. Əlqərəz, başınızı nə ağrıdım, gəlib zulmatın ağzına çatan kimi qocanın dediyi kimi madyan atların balalarını zulmatın ağzında saxlatdırıb, özləri girdilər zulmata. İskəndər zulmatı gəzib dolandı, bütün çeşmələri axtarıb tapdı, amma ab-həyatı tapa bilmədi. İstədilər ki, dala qayıtsınlar, birdən bir səs eşitdilər. Diqqətlə qulax verəndə gördülər ki, deyirlər:

– Götürən də peşmandı, götürməyən də peşmandı.

Kimi tez əyilib yerdən bir şey götürdü. Kimi götürmədi. Elə ki, zulmatdan çıxdılar, götürənlər gördülər ki, götürdükləri tamam

ləl-cəvahiratdır. Peşman oldular ki, niyə çox götürmədilər. O adamlar ki, heç götürməmişdilər, onlar lap peşman oldular ki, niyə heç olmasa bir az da olsa götürmədilər. Müxtəsər, oradan çıxıb bir qədər gedəndən sonra İskəndər böyük bir səhraya gəlib çatanda, gördü ki, uzaqdan bir xərabəlik görsənir. Qabağa gedib baxanda gördü ki, yetmiş min adam dayanıb. Hamısının başında tac vardır. Tacların hamısının üstündə İskəndər yazılıbdır. İskəndər bunları görüb təəccüb eliyib dedi:

– Siz kimsiz?

Olar cavab verib dedilər:

– Biz İskəndərik. Bəs sən kimsən?

İskəndər onlara cavab verib dedi:

– Mən İskəndər Zürqərnenəm.

Onlar hamısı yerbəyerdən dedilər:

– Bizim hər birimiz bir İskəndər Zürqərnenik. De görüm zulumata getmişdinmi?

İskəndər dedi:

– Getmişdim.

Onlar dedilər:

– Ab-həyatdan içdin yoxsa yox?

İskəndər dedi:

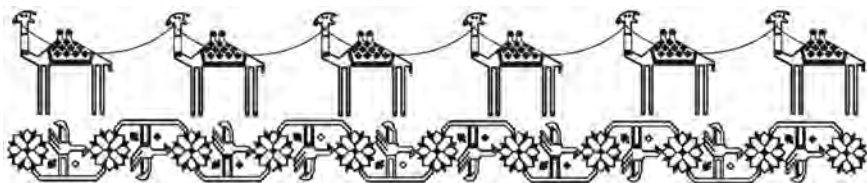
– Ab-həyatı tapdım, amma içmədim.

Onlar İskəndərdən bu sözü eşidən kimi dedilər:

– Xoş sənin halına, indi ki ab-həyatdan içməyibsən, dünya durduqca yaşayacaqsan. Amma biz ab-həyatdan içdiyimizə görə nə ölüyük, nə diri.

Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri özümün, biri də nağıl deyəninin.

Son.

İSKƏNDƏRİN SƏBRİ VAR

Nağıl elədi: 70 yaşlı *Mir Bağır Abdullayev*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

15.01.1940.

İYİRLƏR ki, bir gün İskəndər müharibə meydanlarının birisindən qayıdıb gələndə yolu bir dəryanın kənarından düşür. İskəndər məsləhətçi vəzirini yanına çağırıb ona deyir:

– Vəzir, mən istəyirəm ki, balıqlar padşahınan bac alam. Necə məsləhət görürsən?

Vəzir dərhal cavab verib deyir:

– İskəndər sağ olsun, məsləhət sizindir, xahişiniz necə istiyirsə, elə də eliyin.

İskəndər vəzirindən soruşur.

– Vəzir, mənə de görüm necə eliyək ki, mən sözümü balıqlar padşahına yetirə bilim.

Vəzir deyir:

– İskəndər sağ olsun, əmr ediniz balıqçılar tor atıb deryadakı balıqlardan tutsunlar. Ondan sonra sözünüzü haman balıqlara diyərsiniz. Onlar da gedib sizin dediklərinizi öz padşahlarına yetirərlər, ondan sonra istədiyinizi alıb gedərsiz.

İskəndər onun məsləhətini qəbul eliyib, o saat balıqçılara əmr edib dəryadan balıq tutmağa göndərdi.

Bəli, balıqçılar dəryanın yanına gəlib hərə bir tərəfdən tor atdılar. Bir qədər dayanıb gözləyəndən sonra, istədilər ki, toru çəksinlər, gördülər ki, tor çox ağırdır. Müxtəsər, başınızı nə ağrıdım, vay-müsibətlə toru çəkib eşiyə çıxardanda, gördülər ki, balıq əvəzinə tora bir su adamı düşübdür. Balıqçılar su adamını götürüb birbaş gətirdilər İskəndərin yanına. İskəndər bu su adamını nə qədər danışdırdı, cavab vermədi. İskəndər gördü ki, beləliklə olmayacaqdır, qayıdıb məsləhətçi vəzirinə dedi:

– Vəzir, nə eləmək lazımdır?

Qoca vəzir cavab verib dedi:

– İskəndər Zürqərnən sağ olsun. Bunun ancaq bircə çarəsi vardır, o da budur ki, bunu bizlərdən evləndirək. Bunlardan bir evlad olar. O uşaq böyüyüb həm atasının, həm də anasının dilini bilər. Sonra olar siz ilə onun arasında mütərcim. Hər sözünüzü ona diyərsiz, o da atasına diyər.

İskəndər vəzirin bu sözündən xoşlanıb, su adamını özlərindən evləndirdi. Üç gün-üç gecə toy vurulub, qazanlar asıldı. Keflər çəkildi, bığlar yağlandı. Qərəz, başınızı nə ağrıdım ki, elə bir toy elədilər ki, olmuyan kimi. Vurdu doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat keçəndən sonra bunların bir oğlu oldu. Bu uşaq böyüyüb hədd buluğa çatdı. Uşaq həm atasının, həm də anasının dilinə öyrəşdi.

Günlərin bir günü İskəndər əmr verib su adamı ilə oğlunu öz yanına çağırtdırıb oğlana dedi:

– Atandan soruş gör, onlar suda nə qayıırırlar.

Oğlan atasına İskəndərin dediklərini deyəndə, su adamı cavab verib dedi:

– De ki, sizlər quruda yaşadığınız kimi bizlər də suda yaşayırıq. Bizim də padşahımız var, bizim də özümüzə görə qayda-qanunlarımız vardır.

Uşaq atasının dediklərini İskəndərə nağıl etdikdə, İskəndər dedi:

– Atana de ki, mən İskəndər Zürqərnənəm. Zulmata kimi

getmişəm, bundan başqa yer üzündə olan 4444 nəfər padşahın hamısından bac almışam. İndi bu məqsədlə bura gəlmişəm ki, baliqlar padşahından bac alıb gedəm. Ona diyərsən ki, İskəndər Zürqənen deyir ki, bu saat gedib baliqlar padşahına desin ki, İskəndər deyir ki, mənə gərək bac versin.

Uşaq İskəndərin dediklərini atasına diyən kimi, su adamı o dəqiqə suya girib dəryanın dibinə getdi. Oradakı baliqlar, su adamları onun gəldiyini görüb bu neçə vaxtda harada olduğunu ondan soruşanda, o başına gələn hal-qəziyəni onlara nəql eləyib sonra getdi baliqlar padşahını tapıb İskəndərin dediklərini ona yetirdi. Baliqlar padşahı İskəndərin göndərdiyi xəbərə gülüb dedi:

– Get İskəndər Zürqənenə mənim adımdan de ki, o, quruda, mən suda. Məndən ona bac verdi yoxdur.

Su adamı haman dəqiqə suyun üstünə qalxıb baliqlar padşahının cavabını oğlunun vasitəsilə İskəndərə yetirdi.

İskəndər ikinci dəfə su adamına dedi ki:

– Get öz padşahınıza de ki, İskəndər deyir ki, əyər mənə bac verməsə dəryanı tamam qurutmuyunca burdan getmiyəciyəm.

Su adamı təzədən suya girib İskəndərin dediklərini gedib baliqlar padşahına dedi.

Baliqlar padşahı bundan qəzəblənib su adamına dedi ki:

– Get İskəndərə de ki, mən də bir padşaham, əyər gücü çatırsa kefi necə istiyirsə elə eləsin. Məndən ona bac verdi yoxdu, bunu qoy bir dəfə bilsin.

Su adamı bu dəfə də gəlib baliqlar padşahının sifariş cavabını İskəndərə deyəndə İskəndər daha heç bir söz deməyib durdu ayağa birbaş qoşunun içinə gəlib dedi:

– Həzərat, saatda hərəniz bir məşk dəryanın suyundan götürüb atarsız qabaqdakı dağın dalına.

İskəndər necə ki, əmr eləmişdi, qoşun əhli başladılar hərə saatda bir məşk dəryanın suyundan doldurub dağın dalına atmağa.

Bir neçə gündən sonra baliqlar padşahı baliqlardan çağıraraq dedi:

– Gedin görün İskəndər nə eliyir?

Balıqlardan bir neçəsi üzüb dəryanın kənarına gələndə, gördülər ki, İskəndərin adamları hərə əlində bir məşk saatda beş dəfə doldurub sudan kənara atırlar. Gəlib bu xəbəri öz padşahlarına deyəndə, balıqlar padşahı soruşdu:

– Su tez-tez doldurub atırdılar, yoxsa yavaş-yavaş.

Balıqlar cavab verib dedilər:

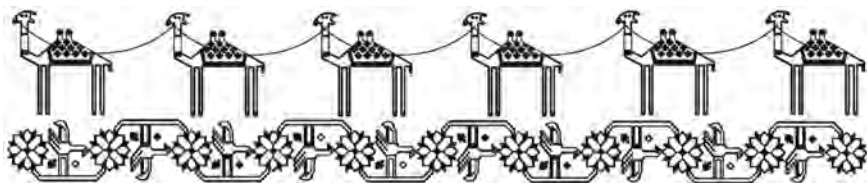
– Xeyir, çox yavaş-yavaş atırlar.

Balıqlar padşahı bunu eşidən kimi dedi:

– Gedin İskəndərə deyın ki, mən bac verməyə razıyam, ancaq dəryanı qurutmasın, indi ki İskəndər belə bir səbr ilə iş görür, yəqin ki, dəryanı qurudacaqdır.

Onun dediklərin gedib İskəndərə xəbər verdilər. Ondan sonra İskəndər balıqlar padşahından istədiyi bacı alıb getdi.

Son.

İSKƏNDƏRİN ƏDALƏTİ

Nağıl elədi: 70 yaşlı *Mir Bağır Abdullayev*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

15.01.1940.

SKƏNDƏR Zürqərnen bir gün öz barıqahında oturmuşdu. Öz-özünə fikirləşib dedi:

– Çıxım bir şəhəri gəzim görüm şəhərdə nə var, nə yoxdu.

Bəli, gecədən xeyli keçmiş təgyir-libas olub çıxdı şəhərə. Şəhəri başdan tutub axıra kimi gəzdi. Gəlib bir küçədən keçəndə gördü ki, kiçik bir evdən bərk ağlamaq səsi gəlir. Öz-özünə fikirləşib dedi:

– Yaxşı, görəsən gecənin bu zamanı ağlıyan kim olmuş ola bilər. Yazığa nə fəlakət üz veribdir ki, belə ağlıyır. İrəli yeriyib qapını döyüb içəri daxil olanda gördü ki, bir nəfər arvad xaylağıdır. Oturub ağlıyır. İskəndər onu belə görüb dedi:

– Bacı, mən qəribəm. Özüm də bu gün bu şəhərə gəlmişəm, heç yerə bələd deyiləm. Burdan keçirdim ağlamaq səsini eşidib maraqlandım. De görüm sizə nə ağır müsibət üz veribdir ki, belə ağlayırsız?

Arvad cavab verib dedi:

– Ay qardaş, Allahdan gizlin deyil, səndən nə gizlədim. Tamam beş ildir ki, mənim ərim ölübdür. O öləndən sonra yeddi baş

körpə uşaq qalıbdır. Böyük əziyyət, məşəqqətlə elə ona-buna işləyib ancaq bu uşaqların yavan çörəyini qazanıb saxlayıram. Sabah əziz gündür, uşaqlar ağlayıb təzə paltar istəyiblər ki, sabah bütün qonşu uşaqları təzə paltar geyəcəklər, bizə də al. Oları sakit etmək üçün vədə vermişəm ki, sabah sizə də təzə paltar alacağım. İndi oturub öz-özümə fikirləşib ağlayıram ki, sabah mən uşaqlara nə cavab verəciyəm, haradan olara təzə paltar alacağım.

İskəndərin arvada çox yazığı gəldi. Qaldı məhətdəl. Gördü ki, yanında elə bir şey yoxdur ki, arvada verib onu şad eləsin. Əlini cibinə salanda gördü ki, təsbehi yanındadır. Təsbehi ona verib dedi:

– Bacı, bundan başqa elə bir şey yoxumdur ki, sənə bağışlıyam. Bu təsbehdən iki dənəsini çıxart, səhər apar bazarda sat. Həm özünə, həm də uşaqlarına paltar al. Amma gözlə ki, səni aldatmasınlar. Hər bir dənə muncuğun birini 100 tüməndən əskiyə vermə. Elə ki, pulun genə qurtardı, genə də ikisini çıxart apar sat dolan.

Arvad ona çox razılıq eləyəndən sonra İskəndər çıxıb getdi.

Bəli, arvad sevinə-sevinə yatdı. Səhər ışıqlaşan kimi yerindən durub təsbehdən iki dənə muncuq çıxardıb cumdu bazarın canına. Bu sərraf dükanı, o tacirin dükanı gəzib muncuqları nişan verdi. Biri 10 tümən, bir ayrısı 20 tümən verdi. Bu zaman yoldan keçən tacirbaşı arvadın əlindəki bu muncuqları görüb onun yaxınına gəlib dedi:

– Bağışla bacı, əlindəkiləri satırsanmı? – deyəndə arvad dedi:

– Bəli, satıram.

Tacirbaşı arvaddan muncuqları alıb baxanda gördü ki, a kişi bular ləl-cəvahiratdır. Bir arvada baxdı, bir bu ləl-cəvahirata baxdı. Qayıdıb arvada dedi:

– Bacı, nəçə deyirsən?

Arvad cavab verib dedi:

– Hər birinə 100 tümən istiyirəm.

Tacir dedi:

– Bacı, mən belə şeylərin alanıyam. Hərgah satmaq xiyalın

varsa elə bir qiymət de ki, alım, yoxsa biri 100 tümənə heç kəs buları səndən almaz.

Arvad cavab verdi ki:

– Biri yüz tüməndən əskiyə vermiyəcəyəm.

Tacirbaşı dedi:

– Gəl buları biri əlli tüməndən hesab eliyib mənə ver.

Arvad dedi:

– Tacirbaşı, söz birdir. Yüz tüməndən əskiyə vermiyəcəyəm.

Tacirbaşı gördü ki, arvad sözündən dönən şey deyildir. Axırda əlacı hər yerdən üzüləndən sonra arvaddan soruşdu:

– Sizdə olub qalan budur, yoxsa genə də vardır? – deyəndə arvad cavab verdi ki:

– Evdə 98 dənəsi də vardır.

Tacirbaşı elə bu sözü eşidən kimi sövinib arvada dedi:

– Bacı, indi ki belə oldu, get yerdə qalmışını da gətir. Hamısını bir yerdə götürüb pulunu verim.

Arvad öz-özünə fikirləşib dedi:

– Mənim üçün nə təfaviti vardır. İndi ki mən onları da satacıyam, yaxşısı budur ki, bir yerdə verib, bir dəfədə pulumu allam.

Əlindəkiləri tacirbaşıya verib getdi yerdə qalmışını gətirməyə.

Bu getməkdə olsun, sənə kimdən xəbər verim, tacirbaşidan. Arvad gedən kimi tacirbaşı əlbəhəl o yan-bu yana yüngürüb üç-dört nəfər bazar adamlarından tovluyub onlara pul verib yalandan şahid düzəltirdi ki, bu muncuqlar bunundur. Neçə vaxtdır ki, evdən oğurlanıbdır. Elə ki, şahidləri hazırlayıb qurtardı, gördü ki, yolda iki nəfər hökumət qulluqçusu gedir. Tez onların yanına gedib dedi:

– Siz də bilin ki, mənim evimdən bu ləl-cəvahirat oğurlanıbdır. Neçə vaxtdır ki, axtarmaqdan daha həlak olmuşam. Təsadüfən indi bir nəfər arvad xaylağı bazarda satdığı zaman tanıyıb əlində tutmuşam. Getdi ki yerdə qalanlarını gətirsin. Mən sizdən çox təvəqqe eliyirəm. Gələn kimi onu tutub hakim şər'in yanına

aparasız.

Tacirbaşı sözünü deyib tamam eləmişdi ki, arvad yetişib əlindəki 98 dənəni tacirbaşıya verəndə, tacirbaşı arvadı hökumət qulluqçularına göstərib dedi:

– Sizə dediyim arvad budur.

Onlar arvadı daha danışmağa qoymayıb, birbaşa götürüb gətirdilər hakim şər'in yanına. Bu vaxt tacirbaşı özünü yetirib dedi:

– Hakim sağ olsun, üç il bundan əvvəl mənim evimdən lələcəvahiratdan olan bir təsbəh oğurlanmışdır. Sözün doğrusu, ax-tarmamış yer qoymamışdım. Daha ümidimi üzmüşdüm. Amma bu gün bazardan keçən zaman bu arvad əlində bir şey satdığını görüb ona yanaşdım, alıb baxanda gördüm ki, mıncıqlar mənim təsbəhimin danələridir. Dedim bacı, bunları satırsan? Dedi: Satıram. Dedim, elə bu iki dənədir, yoxsa genə də var? Arvad cavab verdi ki, xeyr, 98 dənəsi də vardır, gedib yerdə qalmışını da gətirdi. İndi səndən təvəqqe edirəm mənim təsbəhimi bu arvaddan alıb mənim özümə verəsən.

Hakim şər tacirbaşından soruşdu:

– Tacirbaşı, sözlərinin doğru olmağına şahidin varmı?

Tacirbaşı cavab verib dedi:

– Hakim sağ olsun, vardır. – Adlarını hakimə deyəndən sonra hakim adam göndərib şahidləri hüzuruna istədi.

Şahidlər gəlib hakimin qabağında durandan sonra hakim onlara müraciət eləyib təsbəh kimin olduğunu onlardan soruşanda şahidlər yerbəyerdən cavab verib dedilər ki:

– Təsbəh bu tacirbaşınındır.

Arvad istədi ki, bir söz desin, hakim şər' hirsələnib onu danışmağa qoymuyub dedi:

– Tacirbaşı, təsbəh sənin öz malındır, götürə bilərsən. Oğurluq qəbeh bir iş olduğu üçün bu arvadın bir əlini kəsdirirəm ki, bir də gedib oğurluq eləməsin.

Təsbəhi tacirə verib şahidləri yola salandan sonra arvadın da bir əlini kəsdirib buraxdı.

Arvad kəsilmiş əli ilə ağıly-ağıly evinə qayıtdı.

Axşam oldu, genə də gecədən xeyli keçmişdi, İskəndər öz bağında tək oturmuşdu. Birdən-birə xəyalına gəldi ki, görəsən dünənki arvad bu gün nə eliyir. Bu fikir ilə genə təgyir-libas olub barıqahdan çıxdı. Gəzə-gəzə şəhəri gəlib həmin yerə çatanda gördü ki, dünənki aqlamaq bugünkü aqlamağın yanında bir muştuluqdur. İskəndər bu işə çox təəccüb eliyib qapını döyüb içəri girəndə gördü ki, genə də haman arvaddır, dedi:

– Bacı, mənə gərək bağışlayasan, qərrib bir adamam, burdan keçirdim, aqlamaq səsinə eşidib içəri girdim. De görüm niyə aqlıyırsan, sənə nə bədbəxtlik üz veribdir?

Arvad dedi:

– Ay qardaş, səni and verirəm inandığına, əl çək mənim yaxamdan, öz dərdim özümə bəsd, danışdırıb dərdimin üstünə dərd qoyma.

İskəndər dedi:

– Bacı, mən səyyaham, sənə xeyrim dəyməsə də zərərim də dəyməz, de görüm niyə aqlıyırsan? Bəlkə sənə bu işdə kömək eliyib yaxşı bir məsləhət verə bildim.

Arvad dünənki əhvalatı açıb necə ki, olmuşdu oradan başlayıb, ta qolunun kəsilməyinə kimi danışandan sonra dedi:

– İndi aqlıyıram ondan ötəri ki, əvvəl iki əlim ilə ona-buna işliyə uşaqların yavan çörəyini gətirirdim, indi mən bir əl ilə nə eləyə biləcəyəm.

İskəndər bu hadisəyə təəccüb edib dedi:

– Bacı, heç ürəyini sıxma, sabah sənin o kəsilmiş əlini qızıldan elətdirəcəyəm, – deyib otaqdan çıxıb gəldi barıqahına.

Hirsindən səhərə kimi yata bilmədi. Sübh işıqlaşan kimi təxtə çıxıb əmr elədi ki, gedib hakim şər'i onun yanına çağırınsınlar. Sonra dedi ki, filan küçədə, filan evdə, filan arvadı da onun yanına gətirsinlər. Bəli, o saat adam gedib arvadı, həm də hakim şər'i İskəndərin hüzurində hazır elədilər. İskəndər hakim şər'i görüb dedi:

– Hakim, dünən bu arvadı mühakimə eliyib bir əlini kəsdir-

misənmi?

Hakim şər' cavab verdi ki:

– İskəndər sağ olsun, bəli.

İskəndər dedi:

– Səbəbi nə idi?

Hakim şər' əhvalat necə ki, olmuşdu elə də nağıl elədi.

İskəndər əmr elədi ki, gedib tacirbaşını və şahidlərini gətirsinlər. O dəqiqə gedib tacirbaşını şahidləri ilə gətirdilər.

İskəndər əhvalatı tacirbaşından soruşanda, tacirbaşı necə ki, hakim şər'in yanında danışmışdı, elə də İskəndərin hüsurində ona danışdı.

İskəndər şahidlərə müraciət edib dedi:

– Siz deyin görüm, təsbeh ki bu arvaddan alınıbdir, o kimindir?

Şahidlər yerbəyerdən dedilər ki:

- İskəndər sağ olsun, təsbeh bu tacirbaşınındır.

İskəndər ikinci dəfə dedi:

– Siz gəlin doğru danışın, deyin görüm təsbeh kimindir?

Şahidlər genə də dedilər ki:

– İskəndər sağ olsun, təsbeh bu tacirbaşınındır.

İskəndər üçüncü dəfə onlara baxıb dedi:

– Siz məni incitməyin, gəlin sözün doğrusunu deyin.

Onlar genə də iqrar etdilər ki:

- İskəndər sağ olsun, təsbeh bu tacirindir.

İskəndər qəzəblənib əmr elədi ki, təsbeh ortalığa gəlsin.

Tacirbaşı təsbehi çıxardıb İskəndərə verəndə, vəzir-vəkil təsbehi görüb mühəttəl qaldılar. İskəndər üzünü vəzir-vəkilə tutub dedi:

– Vəzir, bu təsbeh kimindir?

Vəzir, vəkil cavab verib dedilər ki:

– İskəndər sağ olsun, təsbeh sənindir.

İskəndər dedi:

– Bu neçə ildir məndədir və bu mənə haradan göndərilibdir?

Vəzirlər hamısı cavab verdilər ki:

– İskəndər sağ olsun, bu təsbeh 25 ildir ki, sizdədir, özü də

Misir xaracatı babətindən göndərilmişdir.

İskəndər bu sözdən sonra dedi:

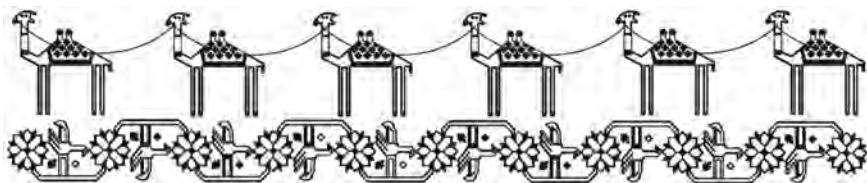
– İndi gördünüzmü iş nə yerdədir?

Başladı əhvalat necə olmuşdusa, elə də danışdı. Sonra əmr elədi ki, ilk əvvəl tacirbaşını aparıb dar ağacından assınlar, bir də başqaları özgəsinin malına tamah eləməsinlər. Sonra tacirin bütün dövlətini həmin qolu kəsilmiş arvada versinlər ki, ölənə kimi o dövlət ilə dolansın. Sonra buyurdu ki, şahidləri aparıb dillərini kəssinlər. Bir də başqaları yalandan pul ilə gedib özgələrinə şahidlik eləməsinlər. Ən axırda dedi:

– İndi aparıb hakimin iki əlini kəsərsiz, bir də başqa hakimlərə dərs olsun ki, bir işi yoxlamamış əhalinin əlini-qolunu kəsdirib şikəst eləməsin.

Onlar yedi-içdi, yerə keçdi. Siz də yeyin, için dövrə keçin.

Son.

MƏNƏM, MƏNƏM DİYƏN, O MƏNƏM

Nağıl elədi: 70 yaşlı *Mir Bağır Abdullayev*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

20.02.1940

AVIYAN əxbar, nağılan asar, tutiyani şəkkər şi-kən belə rüvayət eliyiblər ki, varıydı bir şəxs atasız, qorxuram nağıl diyəm yatasız.

Bəli belə rüvayət eliyirlər ki, günlərin bir günü İskəndər Zürqərnən öz vəzirlərinin birisini götürüb siyahətə çıxdılar. Bunlar gəzə-gəzə, söhbət eliyə-eliyə axırda gəlib bir şəhərə çıxdılar. İskəndər vəziri ilə bu şəhəri gəzib dolandı. Gördü ki, bu şəhərin evlərinin qapı yeri var, amma örtülməyə qapıları yoxdur. Yaxşı diqqət eliyəndə baxdı ki, evlərin hasarı da yoxdu. Qaldı məhətdəl, nə qədər fikirləşdi isə bir yerə yoza bilmədi. Bu fikirdə idi, gördü ki, bir nəfər pirani şəxs yolun kənarı ilə gedir. İskəndər onun yanına gedib, onu saxlayıb dedi:

– Əmi, mən bu şəhərə təzə gəlmişəm. Özüm də qərribəm. Şəhərinizi gəzib cürbəcür əcaib şeylərə rast gəlmişəm. Mənə de görüm sizin bu şəhərin evlərinin niyə qapısı yoxdur?

Qoca cavab verib dedi:

– Oğlum, qapını o yerdə qoyarlar ki, orada oğru olsun, əyri olsun. Lakin bizim bu şəhərdə onların heç birisi yoxdur, buna görə də evlərə qapı qoymurlar.

İskəndər dedi:

– Çox sağ ol, bunu bildim. Yaxşı bəs evlərin niyə barısı (hasarı) yoxdur?

Qoca genə də cavab verib dedi:

– Hasarı o yerdə qoyarlar ki, orada arvatlar kişilərdən özlərini gizlədələr. Kişi görəndə qaçıb hasarın dalında gizlənələr. Amma bunların heç birisi bizlərdə yoxdur. Arvatlar da kişilər kimi üzü açıq gəzirlər, daha hasar nə üçündür.

İskəndər qocanın bu dediklərinə çox təəccüb eliyəndən sonra dedi:

– Əmi can, sizin şəhərin hakimi kimdir?

Qoca dedi:

– Bizim hakimimiz yoxdur.

İskəndər dedi:

– Necə, məyər hakimsiz də şəhər olarmı?

Qoca dedi:

– Oğlum, hakim o yerdə lazımdır ki, orada oğru ola, ədavət ola, camaat biri-biri ilə yola getmiyə. Amma bizdə belə şeylər yoxdur. Hamı bir əkir, bir biçir, taxılımızı da aparıb bir anbara tökü-rük. Sonra hər kəsə nə qədər lazım isə öz ehtiyacına görə gəlib oradan azuqəsini aparır.

İskəndər qocaya çox razılıq eləyib vəziri ilə qayıtdılar mənzilə. İskəndər vəzirinə dedi:

– Vəzir, qocanın dediyi sözlər mənim çox xoşuma gəldi. Sö-zün doğrusu mən bu şəhərdə qalacam. Ölsəm də elə bu camaa-tın içində ölmək yaxşıdır.

Vəzir İskəndərin bu məsləhətini eşidib bu şəhərdə qaldılar.

Belə rəvayət eliyirlər ki, İskəndər Zürqərnen öz vəziri ilə bir müddət burada qalandan sonra günlərin bir günü bərk naxoşladı. Həkimlər gəldilər, dava-dərman qayırdılar, heç birisindən fayda olmadı. Bir gün vəzir İskəndərin yanına gəlib bir çox söhbət, ix-tilatdan sonra İskəndərə dedi:

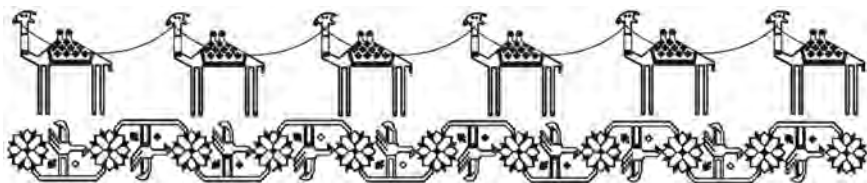
– İskəndər sağ olsun, vəsiyyəti dediyin yüngüllükdür, dünya-

dır, ölüm hamıya borcdur, genə heç olmasa vəsiyyətlə eləsən pis olmazdı.

İskəndər vəzirin bu sözünü eşidib dedi:

– Mənim səndən bircə xahişim vardır. O da budur ki, mən öləndən sonra mənim qəbrimin baş daşına bu sözləri yazdırarsan. Mənəm, Mənəm diyənlər qoy bilsinlər ki, Məğribdən tutmuş Məşriqə kimi dünyanı tutmuş hökmüdar – Mən İskəndər o Mənəm ki, burada yatıram.

Son.

İSKƏNDƏR VƏ LOĞMAN

Nağıl elədi: *44 yaşlı İsmət Ələsgər qızı*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

31.12.1939

AVIYAN əxbar, nağılan asar, tutiyani şəkkər şi-kən güftar belə rüvayət eliyiblər ki, varıydı bir padşah atasız, qorxuram nağıl diyəm yatasız.

Bəli, belə diyirlər ki, günlərin bir günü Loğman öz oğlunu da götürüb başqa bir padşahın məmləkətinə gəldilər. Bir neçə vaxt bu şəhərdə

qaldılar.

Diyilənlərə görə bu şəhərin padişahı neçə vaxt iydi ki, naxoşlayıb yorğan-döşəkdə yatardı. Şəhərin bütün həkimləri padşahın yanına gəlib onun mərzini yoxlamışdılar. Amma naxoşluğunu tapa bilməmişdilər, ta elə bir dərman qalmamışdı ki, padşaha vermiyəydilər. Lakin çarə olmurdu ki, olmurdu. Bir gün kim isə Loğmanın bu şəhərdə olduğunu padşaha xəbər verən kimi, padşah o saat onu gətirməyi əmr elədi.

Bəli, başınızı nə ağrıdım, gedib Loğmanı padşahın yanına gətirdilər.

Loğman padşahın yanına gəlib onun naxoşluğunu yoxlayıb gördü ki, onun naxoşluğu can azarındır. Padşah Loğmandan mərzini soruşanda Loğman can azarı olduğunu dedi. Padşah on-

dan imdad istədi. Loğman cavab verib dedi:

– Mən sizi yaxşı eliyərəm. Amma bu azarın dərmanı budur ki, sənin oğlunu gərək sənin gözünün qabağında öldürüm, onun qanı ilə də sənə müalicə eliyəm.

Padşah Loğmandan xahiş elədi ki, bir gün ona möhlət versin. Loğman gedəndən sonra vəzir, vəkili yanına çağırıb, Loğmanın dediklərini onlara diyib məsləhət görmələrini istədi. Vəzir, vəkil hamısı padşaha məsləhət gördülər ki, qoy Loğman necə istiyir elə də eləsin. Ta sən bu naxoşluqdan yaxşı ol.

Padşah vəzirlərin məsləhətini qəbul eliyib Loğmanı yanına çağırırdır dedi:

– Həkim, necə istiyirsənsə, elə də elə.

Loğman o dəqiqə tapşırırdı ki, padşah yatan otağın tən ortasından bir pərdə çəksinlər. Xidmətçilər gəlib Loğmanın dediyi kimi otağın ortasından pərdə çəkdilər. Sonra Loğman saray adamlarından görüb onlara tapşırıq verdi ki, padşahdan xəlvətcə onun yanına bir qoyun gətirsinlər. Dərhal gedib onun yanına bir qoyun gətirdilər. Loğman bu şeyləri hazırladandan sonra dedi ki:

– İndi gedib padşahın oğlunu atasının gözünün qabağından keçirdib pərdənin dalısına gətirin.

Loğmanın dediyi kimi padşahın oğlunu gedib Loğmanın yanına gətirdilər. Loğman padşahın oğlunu görüb yavaşca ona dedi:

– Sən heç bir şeydən qorxma, mən səni öldürməyəcəyəm, amma hər nə desəm elə də elə.

Bu sözləri deyib başladı əlindəki bıçaqları itiləməyə. Dərhal qoyunun başını kəsib qanını tökdü bir təştin içinə, qoyunun pərdənin dalısında çabalamasına padşah elə xiyal etdi ki, oğludur, çabalayır. Ürəyi başladı döyünməyə. Loğman o saat qoyunun qanından bir cam doldurub beqafılda padşahın üstünə atanda, padşah oğlunun qanından diksinib qəşş elədi. Vəzir, vəkil yığışib onu ayıltılar. Loğman ikinci bir camı doldurub padşahın üstünə atdı. Bu dəfə padşah genə diksinib qəşş elədi. Vəzir, vəkil genə də

yığışb padşahı ayıltılar. Loğman üçüncü dəfə camı doldurub padşahın üstünə atanda padşahın ürəyi bulanıb birdən qusdu. O qusan kimi bədənində olan xərçənglərin hamısı gəlib ağzından yerə töküldülər. Loğman irəli gəlib ona dava-dərman verib rahat elədi. Bir neçə gündən sonra padşah bu azardan yaxşı olub durdu ayağa. Loğman padşahın yaxşı olduğunu görüb gəldi onun yanına, padşahın oğlunu da özü ilə gətirdi. Padşah oğlunun sağ-salamat olduğunu görüb nəhayət sevindi. Söhbət əsnasında padşah Loğmandan soruşdu:

– Məndən başqa əyər bir ayrı adam da bu naxoşluğa düşsə onudamı yaxşı eliyərsən?

Loğman cavab verib dedi:

– Bəli, eliyərəm.

Padşahın ona acığı tutub o dəqiqə əmr elədi ki, aparıb Loğmanı öz oğlu ilə bir zindana salsınlar.

Bəli, padşahın əmri ilə bir zindan hazırlıyb Loğmanı oğlu ilə gətirib haman zindana saldılar. Zindanın qapısını əhəng, gəc ilə bərkitdilər. Sonra zindanın dövrələrində xəndək qazıtırıb su buraxdılar.

Loğman burada qalmaqda olsun, sənə kimdən xəbər verim İskəndər Zürrənnədən.

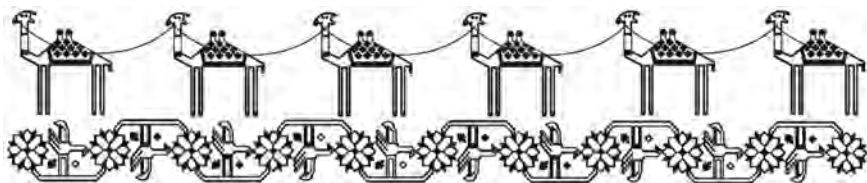
İskəndərə xəbər verdilər ki, bəs bilməzsən ki, sənin dostun Loğman öz oğlu ilə neçə vaxtdır ki, filan padşahın əmri ilə zindanda saxlanılıbdır. İskəndər bu xəbəri eşidən kimi dərhal qoşunununu götürüb haman padşahın şəhərinə hücumla gəlməyə başladı. Bunlar az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz getdilər. Nihayət axırda gəlib haman padşahın şəhərinə yetişdilər. Padşah İskəndərin gəldiyin bilib məmləkətindən qoyub qaçdı. İskəndər şəhərə girən kimi Loğmanın həbs edildiyi zindanı axtardı, özü də o adamlar ilə gəlib zindanın qapısını tapdırıb açdırdı. İskəndərin adamları zindanın içinə girib o yan-bu yana baxanda bir tərəfdə gördülər ki, bir qədər insan sümükləri vardır. Onlar elə xiyal elədilər ki, Loğman zindanda ölüb, çürüyübdür. Bir qədər də zinda-

nın içini gəzib dolanmışdılar ki, gördülər Loğman bir tərəfdə bir qoyun dərisinin üstündə oturubdur, amma başının, bədəninin tükləri o qədər uzanıbdır ki, surətini basıbdır. İskəndərin adamları onun yaxınına gedib dedilər.

– Loğman sağ olsun, səni İskəndər Zürqərnen gəlib hüzurinə istiyir.

Loğman İskəndərin adını eşidən kimi onlarla durub zindandan çıxdı. İskəndər Loğmanı görüb onun ilə görüşdü. Sonra Loğmanı hamama göndərib yuyundurub, geyindirib yanına gətirdi. O padşahın zülmünün əvəzində ona hörmət elədi.

Son.

İSKƏNDƏRİN BALIQLAR PADŞAHINDAN BAC ALMASI

Nağıl elədi: *44 yaşlı İsmət Ələsgər qızı*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

31.12.1939

İR gün İskəndər Zürqərnen böyük bir ordu ilə gəlib dəryanın kənarında dayanıb balıqlar padşahından bac almaq istiyir. İskəndər qabaqda, vəzir, vəkil yanında dəryanın yaxınına gəlib baxıb görür ki, dəryanın suyu elə sakitdir ki, bir dənə də olsun balıq görsənmiyir. Bir gün, iki gün burada qalandan sonra İskəndər yanında olan 6666 əyanına hökm eliyir ki, dəryanın üstünə ot töküb yandırsınlar. Bəli, İskəndərin hökmünə görə dəryanın üstünə ot, saman töküb yandıрмаğa başlayırlar.

Bunlar burada odu yandıрмаqda olsunlar, sənə kimdən diyim balıqlardan. Dəryanın dibindəki balıqlar bir də baxıb gördülər ki, ey dadi bidad, dəryanın üstündə bir yanğın var, bir yanğın var olmuyan kimi. Əlbəhəl yügürüşüb əhvalatı öz padşahlarına dedilər.

Balıqlar padşahı bu xəbəri eşidən kimi dərhal suyu yarıb başını eşiyə uzadanda gördü ki, dəryanın kənarında o qədər qoşun vardır ki, saymaq ilə qurtaran dəyildir. İrəliyə gedib istədi ki, bilsin bu nə xəbərdir. Bir də İskəndər gördü ki, dəryanın kənarından suyu o yan-bu yana səpəliyə-səpəliyə gözəl bir qızıl balıq

başını sudan əşiyə çıxartdı. İskəndər bunu görcək qabağa yeriyəndə balıqlar padşahı, İskəndəri görüb dedi:

– Ey bəni insan, bizə nə üçün bu qədər əziyyət verirsiniz?

İskəndər bu sözü eşidəcək dedi:

– Mən balıqlar padşahını görmək istiyirəm.

Balıqlar padşahı cavab verib dedi:

– Balıqlar padşahı mənəm. Nə sözün varsa de.

İskəndər dedi:

– Mən İskəndər Zürqərnenəm. Məğribdən tutmuş Məşriqə kimi hamı mənim itaətimdədir. Bütün padşahlardan bac alandan sonra, indi də istiyirəm ki, balıqlar padşahından bac alam. Əyər mənə bac verməsən dəryanı yandırıb qurudacıyam.

Balıqlar padşahı İskəndərdən bu sözü eşidəcək dedi:

– Mənə beş dəqiqə möhlət ver.

Dərhal suyun dibinə gedib öz xəzinəsindən dörd dənə toxum götürüb çıxdı. Dəryanın içindən üzə-üzə gəlib İskəndərin durduğu yerə yetişib çıxdı dəryanın kənarına. Başını İskəndərə tutub dedi:

– Ey böyük hökmüdar, istədiyini gətirmişəm. – Ağzından dörd dənə toxum danəsini çıxardıb İskəndərə verəndən sonra dedi:

– Bu toxumların birisini yiyəndən sonra cavanlaşacaqsan. İkinci toxumu yiyəndən sonra 20 yaşında bir pəhləvanın qüvvəsi səndə olacaqdır. Üçüncü toxumu yedikdə yer üzündə bitən nabatın hamısını tanıyacaqsan və biləcəksən ki, o nabatın hansından nə kimi dərman qayırmaq olar, hansından olmaz. Dördüncü bu toxumda bir əlamət vardır ki, kimin ölümü haçan olacaqdırsa onu biləcəksən.

İskəndər bu toxumları alıb balıqlar padşahına çoxlu razılıq eliyib oradan qoşununu götürüb qayıtdı öz barıqahına dərhal çörəkçisini yanına çağırıb dedi:

– Al bu dörd dənə toxumu, bu gün mənim üçün dörd dənə yaxşı kömbə çörək bişir və bu toxumların hər birisini kömbənin içinə qoy, hazır olan kimi tez mənə gətir.

Çörəkçi toxum dənələrini İskəndərdən alıb düz gəldi çörək-

xanaya. Xamır yoğurub o saat dörd kiçik kömbə qayırıb bu toxumların da hər birisini bir kömbənin içinə qoyub yaptı təndirə. Bir az keçəndən sonra təndirin qapağını qaldırıb gördü ki, kündələr küt düşüb təndirə. Hirs vurdu çörəkçinin başına. Əlini atıb küt düşmüş kündələri təndirdən çıxardıb atdı bir tərəfə. Təzədən kündə qayırıb vurdu təndirə. Bu zaman yol ilə bir nəfər qoca çoban keçirdi. Bişən kömbələrin ətri onu vurub gəldi çörəkçinin yanına. Yalvarıb ondan bir parça çörək istədi. Çörəkçi çünki dilxor idi, çoban yalvardıqca çörəkçi bu qulağından alıb, o biri qulağından ötürürdü. Çoban bir də ondan çörək istəyəndə. Çörəkçi hirs ilə küt düşmüş kömbələri götürüb ona verib dedi:

– Al, rədd ol!

Çoban kömbələri çörəkçidən alıb getdi. O gedəndən sonra çörəkçinin birdən yadına düşdü ki, İskəndərin verdiyi toxumlar çobana verdiyi kömbələrin içində gedibdir. Daha neyliyə bilərdi. Əli hara çatacaqdı. Qərəz, başınızı nə ağrıdım. Çörəkçi kömbələri təndirdən çıxartmaqda olsun, sənə kimdən deyim kömbələri alıb gedən çobandan. Çoban qardaş evinə çatmışdı, gördü ki, yaman acıbdır. Tez kömbələrin birisini ötürdü içəri. Birdən aynada özünü görüb baxdı ki, elə bil cavan oğlan olubdur ki, gəl görəsən, qaldı məhətdəl. Tez çıxardıb ikinci kömbəni yedi, gördü ki, vallah bədəninə elə qüvvət gəlibdir ki, əyər əlini dağa uzatsa dartıb yerindən çıxardar. Durdu çıxdı eşiyə. Üçüncü kömbəni heybəsindən çıxardıb yedi, baxdı gördü gözlərinə elə qüvvət, elə qüvvət gəlib ki, yerdə bitən nabatatın hamısını görən kimi əlbəhəl tanıyır ki, hansından nə kimi dərman qayıрмаq olar. Öz-özünə dedi:

– Vallah, bu çörəklərdə qərib işlər vardır.

Dördüncü kömbəni yeyib qurtarandan sonra qabağına hər kəs gələn kimi o dəqiqə üzünə baxanda onun havaxt öləcəyini bilir. Çoban öz-özünə dedi:

– Daha dəli deyiləm ki, çobanlıq edəm.

Çobanlıq paltarını əynindən çıxardıb başladı kənddə həkimlik eləməyə.

Çörəkçi kömbələri gətirib İskəndərə verib getdi işinə. İskəndər sövinə-sövinə kömbələrin dördünü də yeyib durdu ayağa. Baxdı gördü ki, balıqlar padşahının dediyi əlamətlərin heç birisi görsənmədi. Dərhal çörəkçini çağıraraq dedi:

– Sənə verdim toxumları çörəyin içinə qoymuşdunmu?

Çörəkçi istədi yalan desin, gördü ki, bu qara o qaralardan deyildir. Hərgah yalan danışsa İskəndər bilib başını kəsdirəcəkdir. Qorxusundan dinməyib dayandı. İskəndər ikinci dəfə ondan soruşanda, çörəkçi cavab verib başına gələn qəziyəni danışdı. İskəndər onun bu sözündən qəzəblənib çörəkçini o saat zindana saldırdı. Sonra vəzirini çağıraraq əmr elədi ki, şəhərdə olan bütün çobanları onun yanına gətirsinlər. Vəzir oradan gəlib tapşırıq verdi ki, şəhərdəki çobanların hamısını İskəndərin hüzuruna yığsınlar. Bu əmrin sabahı günü bütün çobanları yığıb İskəndərin sarayına gətirdilər. İskəndər çobanların yanına gəlib durandan sonra dedi:

– Gedin çörəkçini zindandan çıxardıb bura gətirin.

Bəli, gedib çörəkçini də gətirdilər. İskəndər çörəkçini görən kimi dedi:

– Bax gör, kömbələri verdiyin çoban onların içindədirmi?

Çörəkçi qabağa yeriyib çobanları bir-bir nəzərdən keçirib gördü ki, kömbə verdiyi çoban onun gözüne dəyməyir. Qayıdıb gəldi İskəndərin yanına dedi:

– İskəndər sağ olsun, çoban mənim gözümə dəyməyir.

İskəndər bu sözü eşitcək dedi:

– Aparın bu saat bunu genə zindana salın.

Çörəkçini zindana göndərək, özü gəldi çobanların yanına. Üzünü onlara tutub dedi:

– Sizdən başqa bu şəhərdə genə çoban var, yoxsa elə sizsiz?

– deyəndə çobanların birisi cavab verib dedi:

– İskəndər sağ olsun, bir nəfərimiz gəlməyibdir. Səbəbi də budur ki, onun başında qərribə bir möcüzə olubdur.

İskəndər çobandan bu sözü eşidəndə dedi:

– Necə möcüz olubdur?

Çoban cavab verib əhvalat necə olmuşdusa, eləcə nağıl eliyib qurtarandan sonra İskəndər onların hərəsinə bir qədər pul bağışlayıb dedi:

– Sabah haman çobanı mənim yanıma gətirin.

Çobanlar İskəndərə razılıq eliyib sabah haman çobanı gətirməklərinə söz verdilər. Ertəsi günü çobanlar haman həkim olmuş çobanın yanına gəlib əhvalatı ona deyib özləri ilə götürüb birbaşa gəldilər İskəndərin barıqahına. İskəndər çobanı danışdırıb gördü ki, çörəkçinin dediyi, balıqlar padşahının dedikləri tamam doğrudur. Üzünü ona tutub dedi:

– Bu gündən sonra səni özümə baş həkim təyin elədim.

Ondan sonra əmr verib çörəkçini zindandan çıxartdırdı.

Belə danışirlər ki, günlərin bir günü İskəndər həkimindən soruşdu:

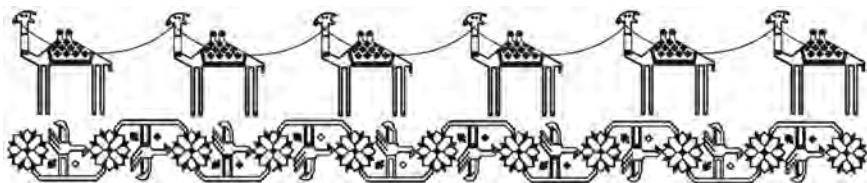
– Həkim, de görüm mən nə vaxt öləcəyəm?

Həkim cavab verib dedi:

– İskəndər sağ olsun, sənin ölümünə düz üç gün qalıbdır.

Bu sözün sabahı İskəndər xəstələndi. Həkim ona dava-dərman verib bir günün içində onu yaxşı elədi. Üçüncü gün İskəndər bərk darıxdı. Həkimini onun qoluna girib çıxartdı bağçasında gəzdirməyə. Bir qədər gəzdirmişdi ki, İskəndərin əhvalı bərk qarışdı, ürəyi başladı döyünməyə, sonra qəşş eləyib ürəyi getdi. Həkim tez onun qoluna girib, İskəndəri çəkdi bağın içində olan külafirəngilərin birisinə. İskəndəri orada otuzduran kimi, İskəndərin ürəyi gedib oradaca öldü. O öləndən sonra camaat yığışıb haman həkimini özlərinə padşah seçdilər.

Son.

İSKƏNDƏRİN QUŞ DİLİ BİLMƏSİ

Nağıl elədi: *48 yaşlı Məcid Bağırzadə*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

28.02.1940

AĞIL eliyib diyirlər ki, bir gün İskəndər Zürqərnen öz vəziri ilə ova çıxmışdılar. Belə oldu ki, bunlar gəlib böyük bir meşiyə çıxdılar. İskəndər qabaxda, vəziri də onun dalınca meşənin içi ilə gedə-gedə İskəndər gördü ki, böyük bir çinar ağacının başında iki qarğa durub biri-birilə şirin söhbət eliyirlər. İskəndər bir balaca ayağını saxlayıb onların danışmalarına qulaq asıb gördü ki, birinci qarğa ikinci qarğaya deyir ki:

– Xəbərin vardırımı ki, İskəndər Zürqərnen işi o yerə yetiribdir ki, deryadakı balıxlardan da bac alır.

Diyəndə o birisi qarğa ona cavabında dedi:

– Qoy kefi necə istiyir elə də eləsin, o qədər İskəndərlər yola salmışıx ki, bu onların yanında muştuluq da ola bilməz.

İskəndər qarğaların bu söhbətini eşidəndən sonra vəzirinə dedi:

– Vəzir, bundan o yana getmək istəmirəm, qayıt gedək.

Hər ikisi qayıdıb bargaha gələndən sonra İskəndər vəzirinə dedi:

– Vəzir, bu saat necə olursa-olsun, gərək elə eliyəsən ki, bizim meşədən qayıtdığımız yerdə olan böyük çinar ağacındakı iki qarğanı diri tutdurub mənə gətizdirəsən.

Vəzir İskəndərin əmrini yerinə yetirmək üçün ovçuları yanına çağırırdı. İskəndərin dediyi yeri onlara nişan verib orada olan iki qarğanı diri tutub İskəndərin hüzurinə gətirməklərini onlara tapşırırdı.

Ovçular vəzirin bu tapşırığını yerinə yetirmək üçün dərhal vəzirin dediyi meşiyə getdilər. Haman yeri tapıb meşənin hər tərəfində tələlər qurub pusquda dayandılar.

Bir də gördülər ki, vəzirin dediyi haman qarğalar təliyə düşüblər, o dəqiqə gedib qarğaları diri tutub apardılar vəzirin yanına. Vəzir qarğaların ikisini də götürüb gəldi İskəndərin hüzurinə.

Belə rəvayət eliyirlər ki, İskəndər quşların da dilini bilirmiş. Qarğaları görəndə kimi onlar ilə öz dillərində danışmış, filan gün, filan saatda onların biri-birisi ilə danışdığı söhbəti onların yadına salıb dedi:

– Sizin danışdığınız İskəndər Zürqərnen o mənəm. İndi sizin ikinizi də tikə-tikə doğratdıracağım ki, bir də mənim dalımca mənim qiybətini eləmiyəsiniz.

Qarğalar İskəndərə çox yalvardılar ki, onları öldürtdürməsin, gördülər ki, İskəndəri dediyi sözündən döndərmək heç vəchlə mümkün deyildir. Əlqərəz, başınızı nə ağrıdım. Qarğalar vəziyyəti belə görəndə İskəndərdən xahiş eləyib dedilər:

– İndi ki bizi öldürtdürsən, bizim sözümüz yoxdur. Belə olan surətdə bizə üç gün möhlət ver, gedib yuvamıza dəyib qayıdax. Həm də sənin barmağındakı üzüyü də bizə ver. Özümüzlə aparıb, genə də qaytarıb özümüz ilə gətirək.

İskəndər qarğaların bu xahişini qəbul eliyib, barmağındakı üzüyü də onlara verib buraxdı.

Üçüncü gün İskəndər gördü ki qarğalar gəlirlər, amma qabaxda gələn qarğanın ağzında sapa düzlü bir şey vardır. Qarğa-

lar düz gəlib İskəndərin qabağında qanat vurub durdular. Sonra ağızlarında sapa düzülüb bir dəstə üzüyü İskəndərin qabağına qoyub dedilər:

– Öz üzüyünü bunların içindən seç götür, ondan sonra da bizi necə istiyirsən elə də öldürtdür.

İskəndər sapa düzülüb üzüklərin hansı üzüyə baxdı gördü ki, hamısında İskəndər yazılıbdır, hansı birisini əlinə alıb barmağına taxdısa gördü ki, yekədir, o birisi balacadır. Nihayət bütün üzükləri bir-bir barmağına taxıb, axırda öz üzüyünü seçib tapandan sonra dedi:

– Bu üzüklər nə üzükdürlər?

Qarğaların birisi İskəndərə cavab verib dedi:

– O üzüklərin hər birisinin bir sahibi olubdur.

İskəndər dedi:

– Bunu bildim. Bəs hamısının üstündə İskəndər yazılıbdır.

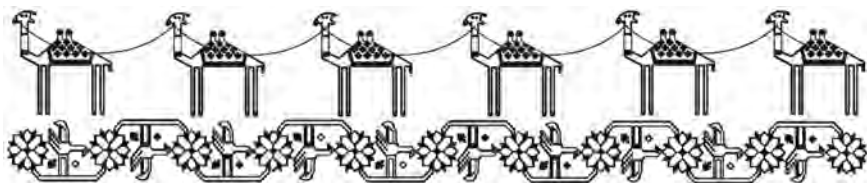
Qarğa genə də cavab verib dedi:

– Bəli, onların hamısı sənə kimi bir İskəndər olubdurlar.

İskəndərə qarğanın bu sözləri xoş gəlib hər ikisini azad etdi.

Göydən üç alma düşdü, biri mənim, biri özümün, biri də nağıl diyənin.

Son.

İSKƏNDƏRİN ÖLMƏSİ

Nağıl elədi: *48 yaşlı Məcid Bağırzadə*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

25.02.1940

SKƏNDƏR böyük müharibələrdən qayıdıb öz bariqahında oturmuşdu. Öz-özünə fikir eliyib dedi:

– Görəsən mən, İskəndər öləndə necə öləcəyəm?

Bu fikir İskəndərin ürəyində yer elədi. Dərhal öz münəccimlərini yanına istəyib onlara dedi:

– Bu saat rəml atıb mənə diyin görüm, mən öləndə necə öləcəyəm?

İskəndərin bu sözünə heç bir münəccim rəml atmağa cürət eləmədi. İskəndər ikinci dəfə onlara müraciət edəndə, qoca bir münəccim qabağa yeriylə dedi:

– İskəndər sağ olsun, əyər bu işdə mənə bir zəfər toxunmasa, mən deyərəm.

İskəndər dedi:

– Bu işdə münəccimlərə heç bir zəfər yoxdur. Hər nə ki, olsa doğrusunu de.

Bəli, qoca münəccim dərhal rəml atıb qurtarandan sonra dedi:

– İskəndər sağ olsun, sizin ölümünüz tez bir zamanda vəqə olacaqdır. Həm də siz öləndə dəmir bir qəfəsin içində oləcəksiz.

İskəndər münəccimdən bu sözləri eşidən kimi rəngi-rufu

düm ağappaq ağarıb saraldı, sonra ürəyi çırpınmağa başladı. Öz-özünə fikir eləyib dedi:

– Yəqin böyük müharibələrə düşəcəyəm, mənə əsir aparacaqlar, özümü də dəmir qəfəsli bir zindana salacaqlar, orda da öləcəyəm.

Münəccimlərin dediyi söz onu çox darıxdırdı. Havasını dəyişmək üçün əmr elədi ki, qoşun hazır olsun, yeni bir səfərə çıxmaq istiyirəm. Bəli, qoşun hazır olan kimi İskəndər atlanıb keçdi qoşunun qabağına, yavaş-yavaş başladılar getməyə. Gethaget nəhayət gəlib böyük bir qumlu səhraya çıxdılar. Amma hava elə istiydi ki, atlar yeriyyə bilmirdilər. İskəndər gördü ki, çox yorulubdur. Əmr elədi ki, çadırları qurub bir qədər istirahət eləsin. Qoşun əhli atlardan düşüb çadırları qurdular. Hava çox bərk isti olduğundan gətirib nizələri yerə vurub, qalxanları da dörd bir tərəfinə, üstünə düzüb elə ki, çadırı hazırladılar, İskəndər atdan düşüb çadırına daxil oldu. Bir qədər istirahət eləmişdi ki, birdən yuxudan diksinib sərasimə ayıldı. O yan-bu yana baxanda gördü ki, hər tərəf dəmir qəfəsdir. Münəccimin dediyi söz o saat yadına düşdü. Ürəyi başladı döyünməyə. Elə nəərə çəkdi ki, qoşun əhli tamam yerindən sıçradı. Vəzir, vəkil onun yanına gələndə gördülər ki, ürəyi gedib. Həkimlər dava-dərman gətirib ayıltıdılar. İskəndər onları yanında görüb dedi:

– Mən öləcəyəm. Ancaq sizə dörd vəsiyyətim vardır. Onun birisi budur ki, mən öləndən sonra mənim meyitimi tezliklə anama çatdırasız, amma bu şərt ilə ki, cənazəmi qoşun əhlinin lap axırında aparasız. İkinci vəsiyyətim budur ki, anama diyərsiz ki, mənə ehsan verəndə o adamlara versin ki, onların heç birisi də ciyər dağı görməmiş olsunlar, üçüncü vəsiyyətim budur ki, mənə tabuta qoyduqda, bir əlim eşikdə qalacaqdır. Mənim tabutumu gəzdirərsiz. Harada əlimi çəksəm, orada da basdırırsız. Dördüncü xahişim budur ki, anama diyərsiz mənə qəbrə qoyandan üç gün sonra qəbristanlığa gəlsin, mənə səsləsin, onunla danışmalı bir neçə sözüm vardır.

Bəli, elə ki, İskəndər vəsiyyətini tamam eləyib qurtarandan sonra əhvalı daha pis xarablaşdı, ürəyi başladı döyünməyə, tez-tez ürəyi gedib qəşş elədi. Həkimlər nə qədər çalışdırlarsa verdikləri dərmanlar kömək etmədi. Birdən-birə ürəyi çatdıyıb öldü.

Vəzir, vəkil yığışib əlbəhəl tabut hazırladılar. Onun meyitini tabutun içinə qoyub istədilər ki, tezliklə anasına çatdırsınlar. Bəli, düzəldilər yola. Az getdilər çox dayandılar, çox getdilər az dayandılar. Müxtəsər ki, gəlib İskəndərin anası olan şəhərə çatdılar.

Bu burada dəmdə qalsın. Sənə kimdən deyim, kimdən xəbər verim, İskəndərin anasından. Bəli, elə ki, qoşun əhli istədi ki, şəhərə daxil olsun, İskəndərin anasına xəbər verdilər ki, oğlun müharibə meydanından qayıdıb gəlir. Anası sövinə-sövinə çıxdı evin balqonuna. Baxdı gördü ki, oğlu həmişə qoşun əhlinin qabağında olardı. Amma indi gözünə dəymiyir. Soruşdu ki:

– Bəs İskəndər hanı?

Deyəndə dedilər ki:

– Qoşunun ikinci dəstəsi ilə gəlir.

Bəli, ikinci dəstə də şəhərə daxil oldu. Anası gördü ki, İskəndər genə də yoxdur. Bu dəfə genə oğlunu soruşdu. Genə cavab verib dedilər ki:

– Oğlun üçüncü dəstə ilə gəlir.

Üçüncü qoşun dəstəsi şəhərə daxil olanda anası İskəndəri görməyib ağlıya-ağlıya dedi:

– Diyin görüm, İskəndərin başında nə vardır ki, qoşunun içində görünməyir?

Vəzir, vəkil yetişib hal-qəziyəni anasına deyib onu sakit elədilər. Ertəsi günü qazanlar asıldı, dəvələr kəsildi. Şəhərin bütün camaatını ehsana çağırdılar. Süfrələr salınıb bişmişlər ortalığa gələndə anası camaatın içinə gəlib dedi:

– Cəmaət, sizdən bir xahişim vardır. O da budur ki, oğlum öləndə vəsiyyət eliyib ki, mənim ehsanımdan o adamlar yesinlər ki, onlar ciyər dağı görmüyüblər. İndi mən də sizdən çox təvəqqe eliyirəm. Ciyər dağı görənlər bu ehsandan yeməsinlər.

Gördü heç kəs əlini yeməyə uzatmadı. Dedi:

– Məyər, bura yığılanların hamısı ciyər dağı görübsüz?

Bəli, hərə yerbəyerdən qalxıb, kimi oğul dağı, kimi qız dağı, kimi ana, kimi ata, kimi arvad dağı gördüklərini deyəndə, anası dedi:

– Kifayətdir, indi çörəyinizi yeyin. Mənə indi məlum oldu ki, dərdli bir tək mən deyilmişəm, elə hamı ciyər dağı görübdür.

Camaat çörəyi yeyib qurtarandan sonra İskəndərin tabutunu götürüb çıxdılar. Bu kənd mənim, o şəhər sənin cənazəni çiyinlərinə gəzdirdilər. Gördülər ki, İskəndər əlini tabutun içinə çəkmir, lap yoruldu. Əldən-ayaqdan düşdülər. Bu zaman yol ilə pirani bir kişi gedirdi. Durub bu izdihamı tamaşa eliyəndə gördü ki, izdihamın içində bir tabut aparırlar. Qoca oradakıların birinə yaxınlaşıb dedi:

– Bu şəxs kimdir ki, belə gəzdirirsiniz?

Cavab verib dedilər ki:

– Bu böyük hökmüdar İskəndər Zürqərnəndir. Ölübdür, aparırıq basdırmağa. Amma ölənin zaman vəsiyyəti eliyib ki, mənim əlim tabutdan kənarda qalacaqdır. Əlimi harda çəksəm, orda da mənə basdırarsız.

Qoca onların bu sözüə gülüb dedi:

– O, dünyadan doymayıbdır, nə qədər gəzdirsəz də əlini tabutun içinə çəkməyəcəkdir.

Dedilər ki:

– Bəs neyliyək?

Qoca cavab verdi ki:

– Hərgah razı olsaz mən elə eliyərəm ki, əlini çəkər.

Dedilər ki:

– Elə. Ancaq biz gəzməkdən həlak olduq.

Qoca o dəqiqə yerdən bir ovuc torpaq götürüb İskəndərin ovcuna tökən kimi İskəndər o dəqiqə əlini tabutun içinə çəkdi. Nağıl eliyib deyirlər ki, İskəndəri elə oradaca da basdırdılar. Üç gündən sonra anası qəbristanlığa gəlib İskəndər, deyə oğlunu səslədi. Gördü ki, cavab verən olmadı. Bir də İskəndər deyib səslədi,

gördü ki, yenə də cavab yoxdur. Üçüncü dəfə İskəndər Zürqərnen deyib oğlunu çağıranda İskəndər qəbirdən cavab verib dedi:

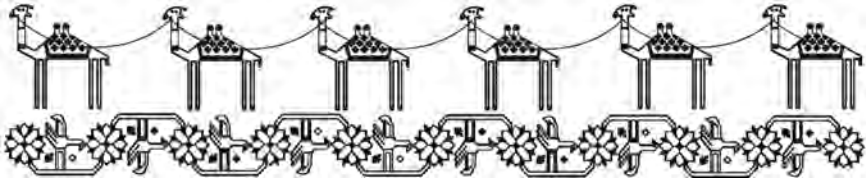
– Ana!

Anası oğlunun səsini eşidib dedi:

– Can bala, səhərdən səni səsliyəm, niyə cavab vermirdin?
– deyəndə İskəndər dedi:

– Anacan, cavab verməməyimə səbəb budur ki, bu torpağın altında o qədər İskəndərlər yatıbdır ki, mən bilmədim hansı İskəndəri çağırırlar, amma elə ki, İskəndər Zürqərnen deyəndə onda bildim ki, məni çağırırmış.

Son.

İSKƏNDƏR VƏ ANASI

Nağıl elədi: *Miniş Tağı qızı*

(36 yaşlı, evdar qadın)

Yaziya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

10.03.1940

AĞILLARDA belə danışır ki, İskəndər Zürqərnən vəfat eləyəndən sonra anası oğlunun torpaq altında basdırılmasına razı olmadı. Vəzir, vəkil yığılıb ona çox nəsihət elədilər, misallar çəkildilər, dəlillər gətirdilər, sübutlar göstərdilər, ancaq anası dedi ki, toyuq bir qıclıdır ki, bir qıclıdır.

Vəzir, vəkil gördülər ki, heç bir vəchlə anası İskəndərin basdırılmasına razılıq vermiyəcəkdir. Axırda bu qərarə gəldilər ki, gedib anasına başqa bir məsləhət görsünlər. Bu məqsədlə də onlar anasının yanına gedib dedilər:

– İndi ki, oğlunun basdırılmasına razılıq vermiyirsən, onda bizim məsləhətimiz budur ki, İskəndərin cənazəsini tək bir otaqda saxlayaq. Sən də onun yanında otur, bu şərt ilə ki, özün də heç bir şey yemiyəsən.

İskəndərin anası bir çox suval-cavabdan sonra onların məsləhətini qəbul elədi.

Vəzir, vəkil dərhal yığışıb saray otaqlarından birini boşaltılar. Belə ki, otağın içində heç bir şey qoymadılar. Sonra otağın

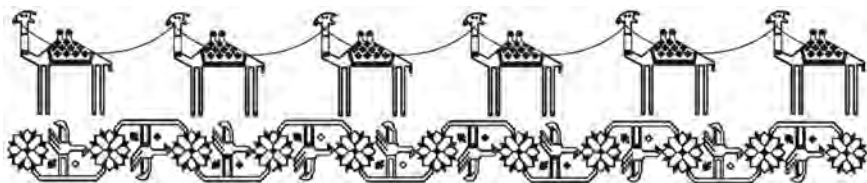
səqfinin lap ortasından bir parça çörək asdılar. İskəndərin meyidini gətirib otağın ortasında uzatdılar. Ondan sonra anası gəlib oğlunun yanında oturdu. Vəzirlər qapını daldan bağlayıb pusquda durdular ki, görsünlər anası nə eliyəcəkdir.

Üç gün-üç gecə anası oğul deyib başına, dizinə vurub ağladı. Dördüncü gün gördü ki, ağlamaq bunu tamam taqətdən salıbdır. Amma elə acıbdır ki, acından bədəni ağacda yarpaq əsən kimi əsir. O yan-bu yana baxdı gördü ki, yeməyə heç bir şey yoxdur; birdən otağın yuxarı səqfinə baxanda gördü ki, bir parça çörək asılıbdır. Çünkü aclıq ona çox zor gəlmişdi, birtəhər yerindən qalxdı. Əlini uzatdı çörəyi endirsin, gördü ki, əli çatmır. Otağın içində də elə bir şey tapmadı ki, ayağının altına qoysun, qaldı məhətdəl, bilmədi ki, nə eləsin. O yan-bu yanına baxdı gördü heç kəs yoxdu. Yavaşca çıxdı oğlunun sinəsinin üstünə, çörəyi endirib yerə düşən kimi qapının dalında duranlar içəri girib dedilər:

– Biz sənə diyəndə ki, icazə ver aparıb oğlunu basdıraq, sən razı olmurdu ki, o-bu gəlib onun qəbrinin üstündən keçib ayaxlayarlar. Amma indi sənin özün bir parça çörəyi endirmək üçün onun sinəsinin üstünə çıxmışdın.

Anası gördü ki, onlar haqlıdırlar. Ondan sonra oğlunun basdırılmasına icazə verdi.

Son.

İSKƏNDƏRİN BUYNUZU VAR

Nağılı danışdı: *50 yaşlı Xasay Nəsimov*

Yazıya aldı: *Paşa Cəfərov*

Gəncə

10.03.1940

ELƏ rəvayət eliyirlər ki, İskəndər Zürqənnenin buynuzu varıymış. Həmişə başını qırxdırandan sonra əmr eliyərmiş ki, dəlləyi aparıb öldürsünlər. Günlərin bir günü İskəndər genə də başını qırxdıraraq qurtarandan sonra əmr eliyir ki, dəlləyi aparıb öldürsünlər. Dəllək bunu bilib, çox yalvarıb, yaxarır, ağlıyır, gözünün yaşını tökürkü, bu sirri heç kəsə demiyəcəkdir. Nə isə İskəndərin dəlləyə yazığı gəlib onu öldürtmür.

Bəli, bu işin üstündən bir xeyli vaxt keçir. Dəllək bu sirri heç kimə demiyir. Amma dəllək görür ki, ürəyi elə şişibdir ki, olmuyan kimi. Əyər bu sirri deməsə söz onun ürəyini deşəcəkdir. Bir tərəfdən İskəndərdən qorxması, o birisi tərəfdən sirri ürəyində saxlamaq dəlləyi lap boğmuşdu. Dəllək fikirləşdi ki, əyər bu sirri açmasam dərd məni çatdadar. Bəli, bunları fikir eliyə-eliyə gəlib böyük bir bərrı biyabana çıxdı. O yanı gəzdi, bu yanı gəzdi gördü ki, heç kəs yoxdur. Dəllək adam olmamasına çox sövündü. Baxanda gördü yolun kənarında köhnə bir quyu vardır. Özü-özünə dedi:

– Bu yaxşı oldu, gedib dərdimi elə bu quyuya diyib, ürəyimi boşaldaram.

Birbaş quyunun başına gəlib genə də o yan-bu yana baxdı, adam görmədi. Tez yerə oturub başını quyunun içinə uzadıb üç dəfə dalbadal dedi:

– İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var.

Deyib durdu ayağa, qayıtdı şəhərə. Bir neçə vaxt bu əhvalatın üstündən keçdi. Dəlləyin ürəyi sakit oldu.

Günlərin bir günü bir çoban haman səhrada qoyun otarırdı. Gördü ki, yolun kənarındakı quyudan iki dənə yaxşı qamış bitibdir. Çoban öz-özünə dedi:

– Bu yaxşı oldu. Bu qamışları kəsib özümə tütək qayıraram, həm də məşğuliyyət olar. Daha bu səhrada darıxmaram.

Diyyə gedib quyudan qamışların ikisini də kəsib tütək qayırdı qurtardı. İstədi ki, bir hava çalsın, baxdı gördü ki, tütək səslənib diyir ki, İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var. Çoban məhətdəl qaldı, çövrüdü ayrı bir hava çalmağa, gördü xeyir, genə də tütək çalır ki, İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var. Nə qədər çalışdı, əlləşdi gördü elə əvvəlki kimi tütək səslənib diyir: İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var.

Müxtəsər, sizə nə baş ağrısı verim. Çoban tütəyini çalmaqda olsun, sizə kimdən xəbər verim İskəndər Zürqənnen padişahdan. Bu sözü İskəndərə çatdırırlar ki, filan yerdə, filankəsin çobanı bir tütək qayırbdır, çalanda diyir ki, İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var.

İskəndər o dəqiqə hökm eliyir ki, çobanı onun yanına gətirsinlər. Əlüstü bir nəfər gedib çobanı tapıb gətirir düz İskəndərin yanına. İskəndər çobanı görən kimi diyir:

– Tütəyini çal görüm, hansı havanı yaxşı çalırsan.

Çoban o dəqiqə tütəyi cibindən çıxarıb çalmağa başlayan-
da İskəndər görür ki, çoban tütəyində diyir: İskəndər Zürqənnenin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var. İskəndər çobana diyir:

– Ayrı bir hava çal.

Çoban istiyir ki, ayrı bir şey çalsın, görür ki, olmuyur. Genə də əvvəlki kimi tütək diyir ki, İskəndər Zürqərnənin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var.

Məsələn İskəndər belə görəndə diyir:

– Dayan, daha çalma, amma səndən bir şey soruşacıyam, gərək doğrusunu mənə diyəsən. Əyər düz danışmasan, səni öldürtdürəciyəm.

Çoban diyir:

– İskəndər sağ olsun, hər nə soruşsan hamısını düz diyəciyəm.

İskəndər diyir:

– De görüm bu tütəkləri haradan alıbsan?

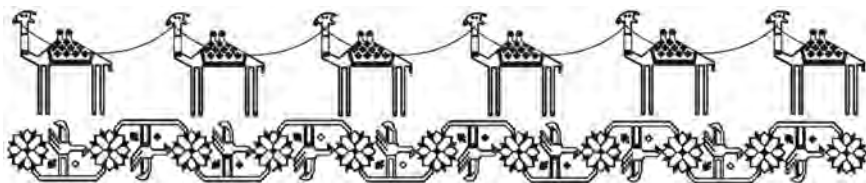
Çoban əhvalatı başlayıb necə olmuşdusa, eləcə də nağıl eliyir.

İskəndər çobanın bu danışığına diqqət ilə qulaq asıb öz ürəyində diyir ki, bu iş olsa, olmasa da dəlləyin işidir. Tapşırır ki, dəlləyi gətirsinlər. Bəli gedib dəlləyi gətirirlər. İskəndər onu görən kimi diyir:

– Dəllək, mənə doğrusunu de görüm sən ilə mənim aramda olan gizlin bu sirri gedib kimə diyibsən? Əyər doğru danışmasan səni öldürtdürəcəyəm.

Dəllək gördü ki, İskəndərin sözü, sözdür. Əyər doğru danışmasa öldürtdürəcəkdir. Öz ürəyində diyir, qoy doğrusunu diyim. Bu da necə olmuşdusa eləcə danışır. İskəndər baxır ki, hər ikisinin dedikləri bərabər gəlir. Onların doğru danışmaqları İskəndərin xoşuna gəlib hər ikisini azad eliyir. Ondan sonra camaatın ağzına düşür ki, İskəndər Zürqərnənin buynuzu var, buynuzu var, buynuzu var.

Son.

DASTANLARDA İSTİFADƏ OLUNAN AŞIX-EL HAVALARI

“Qaraçı” havası
“El” havası
“İrəvan Şəririsi” havası
“Təcnis” havası
“Yanix kərəmi” havası
“Şirvanı kərəmisi” havası
“Dilqəm” havası
“Sarı torpaq” havası
“Rəng” havası
“Abbas şikəstəsi” havası
“Naxicəvani” havası
“Əhmədi” havası
“Borçalı” havası
“Qəhrəmanı” havası
“Təcnis” havası
“Kərəmi” havası
“Ovşarı” havası
“Pərdəsiz” havası
“Qafiyə” havası
“Cığatayı” havası
“Gərayı” havası
“Şikəstə” havası
“Şəkəngi” havası
“Qaranəfəs” havası
“Vəlicanı” havası
“Qoşa qafiyə” havası

“Üç güllü” havası
“Kərəm şəkəngi” havası
“Tərkəmə şikəstəsi” havası
“Qoca Kərəmi” havası
“Koroğlu” havası
“Köhnə gözəlləmə” havası
“Mirzəcan” havası
“Ovşarı” havası
“İrəvan çuxuru” havası
“Aşıq Hüseyni” havası
“Şəril” havası
“Vaqif” havası
“Hicrani kərəm” havası
“Qaytarma” havası
“Sarayı gəraylı” havası
“Gəraylı” havası
“Paşa köçdü” havası
“Zarıncı” havası
“Qaytarma” havası
“Göyçə” havası
“Ruhfani” havası
“Bayramı” havası
“Misir” havası
“Mirzəcan” havası
“Müxəmməs” havası
“Şikəstə” havası

MÜNDƏRİCAT

Tarixi mövzudakı nağıllarımızın tədqiqatçısı <i>(Gülbənzir Babaxanlı)</i>	5
Ərtoğrul Cavid – Xəlilov Ağayar Xəlil oğlunun söylədiyi “Göyənikli Əhməd” nağılı haqda.....	8
Göyənikli Əhməd	11
Ərtoğrul Cavid – “Şah İsmayıl” haqda	31
Şah İsmayıl	37
Ərtoğrul Cavid – “İbrahim” nağılı haqqında.....	70
İbrahim	77
Pəri xanım	121
Nəcəf	127
Ərtoğrul Cavid – Aşıx Nəcəf Hüseynovun söylədiyi “Abdulla” nağılı haqda	143
Abdullah	144
Ərtoğrul Cavid – Aşıx Qəhrəman İbrahimovun söylədiyi “Seyidi” nağılı haqda	152
Seyidi	154
Cəmişid	184
Teyhur	198
Ərtoğrul Cavid – “Dəli Alını tərif”, “Siçanla deyişmə”, “Dəyirman ustaları”, “Xan Çoban” və “Keşiş Oğlu” nağılları haqda	217

“Keşiş oğlu” haqqında (<i>ilavə</i>)	223
Aşıq Ələsgərin Qaçaq Dəli Alını tərifləməsi	224
Aşix Cəvadin Siçan ilə deyişməsi	231
Dəyirman ustaları	234
Xan çoban	237
Keşiş oğlu	246

Ərtoğrul Cavid – “İskəndər xalq yaradıcılığında”	
başlıqlı qovluq haqda	260

Nizaminin əsərlərinin el variantları

İskəndər və fəqir	262
İskəndərin zulmata getməsi	264
İskəndərin səbri var	268
İskəndərin ədaləti	272
Mənəm, mənəm diyən, o mənəm	279
İskəndər və loğman	282
İskəndərin balıqlar padşahından bac alması	286
İskəndərin quş dili bilməsi	291
İskəndərin ölməsi	294
İskəndər və anası	299
İskəndərin buyuzu var	301

Dastanlarda istifadə olunan aşix-el havaları	304
---	------------

Kitab “Progress” internet və poliqrafiya xidmətləri MMC-də
yığılıb səhifələnmiş, redaktə və korrektə edilmişdir.

**Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri
və Ərtoğrol Cavid**

VII cild

**Azərbaycan dastanları
və Ərtoğrol Cavid**

Kompüter yığımı:

Almaz Kərimova
Elnarə Fərzəliyeva
Rəşid Kərimov

Çapa imzalanıb. 09.04.2011.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. F.ç.v.19,25. Ş.ç.v. 19,25.
Sayı 500. Qiyməti müqavilə ilə

“Çaşıoğlu” mətbəəsi.
Bakı ş., M.Müşfiq küç. 2 E